

మన వావిలాల

యాతగిరి శ్రీరామనరసింహారావు
మేడిసెట్టి తిరుమల కుమార్

ప్రజల మనిషి
శ్రీ వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య
జీవితచరిత్ర

ఇందులో...

I.	కృతజ్ఞతలు	...	5
II.	మన యువత కోసం మన వావిలాల	...	7
III.	వావిలాల అంటే నడిచే ఉద్యమం	...	9
IV.	వజ్రసంకల్పమే వావిలాల	...	21
1.	బాలగోపాలుడు	...	32
2.	మాకొద్దీ తెల్ల దొరతనము...	...	36
3.	చేయెత్తి జైకొట్టు తెలుగోడా!	...	59
4.	శాసనసభల్లో ప్రజావాణి	...	66
5.	గ్రంథాలయోద్యమం	...	71
6.	పల్లెకు పోదాం! చలో చలో	...	76
7.	మా తెలుగు తల్లికి మల్లెపూదండ	...	94
8.	ఏదేశ మేగినా, ఎందుకాలిడినా	...	107
9.	మా ఊరికి సారా వద్దు	...	110
10.	దేశమును ప్రేమించుమన్నా	...	116

అనుబంధం

I.	వావిలాల సూక్తులు	...	132
II.	వావిలాల రచనలు	...	133
III.	మాన్యుల మాటల్లో మన వావిలాల	...	136
IV.	కాలంతో కదలిసాగిన కార్యశీలి	...	143
V.	ఉపకరించిన గ్రంథాలు	...	148
VI.	చిత్రమాలిక	...	150

I. కృతజ్ఞతలు

ప్రజల మనిషి, తెలుగు వెలుగు వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య గారి జీవితచరిత్రను “మన వావిలాల”గా 1995లో వెలువరించే గొప్ప అదృష్టం, అవకాశం మాకు లభించాయి. ఇది వావిలాల శతజయంతి సంవత్సరం. వారి ఆకాంక్షలు, ఆశయాలు మన ముందున్నాయి. నేటి యువతకు స్ఫూర్తిదాయకంగా “మన వావిలాల” ను మరింత సమగ్రంగా, సుందరంగా తీర్చిదిద్దేలా మమ్మల్ని ప్రోత్సహించి, శతజయంతి కానుకగా ఈ గ్రంథ ప్రచురణ చేపట్టిన మిత్రులు ఎమెస్కో విజయకుమార్ గార్కి మా హృదయపూర్వక కృతజ్ఞతలు.

నిత్యచైతన్యంతో, నిందుమనస్సుతో మమ్మల్ని ఈ కృషిలో నిమగ్నం చేసిన మా ప్రియమిత్రులు కీ.శే. గంధం నాగ సుబ్రహ్మణ్యంను ఎలా మరచిపోగలం?

ఈ పుస్తకాన్ని వ్రాయడంలో ఎన్నో గ్రంథాలు, ప్రత్యేక సంచికలు, పత్రికలు, వ్యాసాలు, పెద్దల సాంగత్యం, పలువురు మిత్రుల సహకారం ఎంతగానో ఉపకరించాయి.

దశాబ్దాలుగా వావిలాల వారిపట్ల మాకుగల ఆరాధనా భావమే ఈ సాహసానికి ప్రేరణ. ఆ మహనీయమూర్తితో మాకుగల అనుభవాలను, వారు మాకు స్వయంగా చెప్పిన ఎన్నో విలువైన సంగతులను, విశేషాలను ఈ పుస్తకంలో పొందు పరచే ప్రయత్నం చేశాము.

ఎంతో విలువైన సమాచారాన్ని శ్రమకోర్చి సేకరించి, మాకు అందజేసిన వావిలాల వారి అన్నగారి కుమార్తె, వావిలాల సంస్థ, గుంటూరు కార్యదర్శి కుమారి వావిలాల లీలా మహేశ్వరి గార్ని, ఫోటోలకు చక్కని శీర్షికలను నిర్ణయించి వావిలాలపట్ల తమకు గల భక్తిని చాటుకొన్న మా ప్రియమిత్రులు, ప్రముఖ సాహితీవేత్త శ్రీ సన్నిధానం నరసింహ శర్మగార్ని మా కృతజ్ఞతలు.

ఈ రచన ఈవిధంగా వెలుగు చూడడంలో పలువిధాలుగా సహకరించి, తోడుగా నిల్చిన మిత్రులు శ్రీ ఎల్లబోయిన సత్యనారాయణగార్ని, డాక్టర్ తూమాటి సంజీవరావు గార్ని, డాక్టర్ అన్నవరపు కుమార్గార్ని, శ్రీ బొమ్మరాజు రామకోటయ్య గార్ని, శ్రీ ఎమ్. చంద్రమౌళీశ్వరరావు గార్ని, ఈ గ్రంథ సంపాదకులుగా వ్యవహరించిన డా॥ డి. చంద్రశేఖర రెడ్డిగారికి, మన వావిలాల గురించి పలు సమీక్షలు ప్రచురించి ప్రోత్సహించిన వివిధ పత్రికల సంపాదకులకు, రచయితలకు, ఆదరించిన పాఠకులకు మా హృదయపూర్వక కృతజ్ఞతలు.

17-9-2006

వావిలాల శతజయంతి

యాతగిరి శ్రీరామ నరసింహారావు

మేడిశెట్టి తిరుమలకుమార్

II. మన యువత కోసం మన వావిలాల

దాదాపు తొంభై సంవత్సరాల క్రితంనాటి సంగతి. తెలుగువారి అభివృద్ధి కోసం కొమర్రాజు వేంకట లక్ష్మణరావు గార్లు విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలిని స్థాపించారు. ఎన్నో గొప్ప గ్రంథాలను ప్రచురించారు. నాటి సుప్రసిద్ధ దేశభక్తులు గాడిచర్ల హరినర్సోత్తమరావుగారిచే “అబ్రహామ్ లింకన్” జీవితచరిత్రను వ్రాయించి, ప్రచురించారు. ఆ పుస్తకం ఆ రోజుల్లో యువతను ఎంతగానో ప్రభావితం చేసింది. వందలాది స్వాతంత్ర్య సమరయోధులను తయారుచేసింది.

గొప్పవాళ్ల జీవితచరిత్రలు మనల్ని ఆలోచింపజేస్తాయి. ఆచరణకు దారిచూపుతాయి. ప్రఖ్యాత ఆంగ్ల కవి హెచ్. డబ్ల్యు. లాంగ్ ఫెలో ఇలా అన్నారు. “గొప్పవారు అయిపోవాలని ఆశిస్తే చాలదు. కలలు కంటే సరిపోదు. ముందు గొప్పవారి గురించి తెలుసుకోవాలి. వారి జీవితాలలోకి తొంగిచూడాలి. వారి గొప్పతనాన్ని గుర్తించాలి. వాటిని అవగాహన చేసుకొని మనం ఆచరణలో పెట్టాలి.”

ప్రజలకోసం 97 సంవత్సరాల నిండు జీవితాన్ని ధారపోసి, మూడేళ్ళ క్రితం వరకు మన మధ్యనే ఉన్న మన వావిలాల ఒక గొప్ప చైతన్యజ్వాల.

తెలుగునాట వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య గారి పేరు విననివారు ఉండరు. వావిలాల అంటే నిజాయతీకి నిలుపుటద్దం. వేల సంవత్సరాల ఘనచరిత్ర గల తెలుగువారి సంస్కృతికి మారుపేరు. ప్రజా సంక్షేమానికి తన జీవితాన్ని అంకితం చేసిన మహర్షి చెప్పింది చేయడం, చేసింది చెప్పడం - ఇదే సత్యం అంటే. ఆ సత్య సంధత వావిలాల వారి ఏకైక ఆస్తి.

గత ఎనిమిదిన్నర దశాబ్దాలుగా తెలుగునేలపై వారి ముద్రపడని ప్రజా ఉద్యమం లేదు. రానున్న తరాలకు మిరుమిట్లు గొలిపే వారి వ్యక్తిత్వం మన జాతి సంస్కార జయపతాక.

మోసం, ద్వేషం నాగరికతగా చలామణి అవుతున్న ఈ రోజుల్లో, మహోన్నత మానవతావాదిగా మన మధ్య మనలిన వావిలాల వారి త్యాగమయ జీవనం మన యువ తరానికి అధ్యయన గ్రంథం కావాలి. ఒకతరం వారి భావనా స్రవంతిని ప్రభావితం చేసిన వారిని మహనీయులుగా లోకం గుర్తిస్తుంది. మరి మూడు తరాల ఆలోచనల్లో, ఆశయాలలో, ఆచరణలలో అంతర్భాగమైన వావిలాల ధన్యులు.

వావిలాల వారి విశిష్టవ్యక్తిత్వాన్ని, బహుముఖ కృషిని, మహోన్నత భావాలను రేఖా మాత్రంగా చిత్రించడం, యువత కందించడం మా లక్ష్యం.

III. వావిలాల అంటే నడిచే ఉద్యమం

నా పేరు యాతగిరి శ్రీరామనరసింహారావు. ఇప్పుడు నా వయసు 70 సంవత్సరాలు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సహకార శాఖలో అధికారిగా పదవీ విరమణ చేసి, రాజమహేంద్రవరంలో స్థిరపడి, సామాజిక, సాంస్కృతిక రంగాల్లో కృషి చేస్తున్నాను.

నలభై రెండు సంవత్సరాల క్రితం 1964లో హైదరాబాద్‌లో గల పాత ఎం.ఎల్.ఎ. క్వార్టర్స్‌లో నాటి ఇండిపెండెంట్ శాసన సభ్యులు వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య గార్ని తొలిసారి కల్సుకొన్నాను. అంతకుముందే అప్పటి శాసనసభ్యులు, ప్రముఖ నాయకులు తెన్నేటి విశ్వనాథంగార్ని ఒక సమస్య పరిష్కారంకోసం కల్సుకొన్నాను. తెన్నేటి వారే వావిలాల వారిని కల్సుకోమని నాకు సూచించారు. అంతకు మునుపు నేను వావిలాలవారిని కొన్నిసార్లు దూరం నుండి చూడడమే తప్ప స్వయంగా ఎన్నడూ కల్సుకోలేదు.

అప్పట్లో మా సమస్య ఏమిటంటే, రాజమహేంద్రవరంలో గల శ్రీరామచంద్ర సిటీ హైస్కూలు కష్టాలలో ఉండడం. ఇది ప్రైవేటు స్కూలు. కంచుమర్తి రామచంద్రరావు జమీందారు గారి పేరుతో, వారి కుమారులు ఈ స్కూలును నెలకొల్పారు. ఆ జమీందారు గారు, ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశంగారు చిన్ననాటి స్నేహితులు. ఆంధ్రరాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రిగా ప్రకాశంగారే ఆ స్కూలును ప్రారంభించారు.

1946 ఏప్రిల్ 30 న ప్రకాశంగారు ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. ఆయన స్ఫూర్తితో కొందరు యువకులతో కలసి 1962 ఏప్రిల్ 30న నేను రాజమహేంద్రవరంలో ఆంధ్ర కేసరి యువజన సమితి అనే స్వచ్ఛంద సంస్థను ఏర్పాటుచేశాను. సమితి తరపున స్కూలు సమస్య చేపట్టాము.

1964 నాటికి ఆ స్కూలు పరిస్థితి అధ్వాన్నంగా తయారయింది. ఉపాధ్యాయులకు జీతాలు సరిగా వచ్చేవి కావు. మేనేజ్‌మెంట్ గ్రాంటు ఏమవుతున్నదో తెలియదు.

విద్యార్థులు నానా ఇబ్బందులు పడుతుండేవారు. ప్రకాశంగారు ప్రారంభించిన పాఠశాలను పరిరక్షించుకోవాలనే సంకల్పం మాలో ఏర్పడింది. చక్కగా పాఠాలు చెప్పే ఆ స్కూలు ఉపాధ్యాయులను ఆదుకోవాలని నిర్ణయించాం. పెద్ద ఎత్తున

అందోళన చేపట్టాము. అప్పట్లో రాజమహేంద్ర కోటగుమ్మం వద్ద ప్రకాశంగారి విగ్రహాన్ని ఆవిష్కరించడానికి వచ్చిన నాటి ముఖ్యమంత్రి కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డి గార్ని స్కూలు గురించి విన్నవించాము. కానీ ఏమీ జరుగలేదు. ఆ రోజున నేను వావిలాల వారికి ఈ విషయాలన్నీ వివరించాను.

అప్పటికి నా వయసు కేవలం 28 సంవత్సరాలే. వావిలాల వారు నేను చెప్పిన విషయాలన్నీ జాగ్రత్తగా విన్నారు. నోట్సు తయారుచేసుకొని, మరికొంత మంది శాసనసభ్యులతో కలసి అసెంబ్లీలో ఈ స్కూలు గురించి కాలే ఎటెన్షన్ మోషన్‌కు నోటీసు ఇచ్చారు.

వావిలాల వారి సలహామేరకు శాసనమండలి సభ్యులు శ్రీమాన్ కూర్మాచార్యులు, శ్రీ సింగరాజు రామకృష్ణయ్య గార్లను కల్సుకొని, వారి ద్వారా శాసన మండలిలో కూడ ఈ స్కూలు పరిస్థితి ప్రభుత్వ దృష్టికి వచ్చేలా చేసాము. రాజమహేంద్రలో ఈ విషయమై అఖిలపక్ష సమావేశాన్ని ఏర్పాటుచేసాము. ఆంధ్రప్రభ దినపత్రికలో నార్ల వేంకటేశ్వరరావు గారు సంపాదకీయం వ్రాసారు. ఎట్టకేలకు నాటి రాష్ట్రప్రభుత్వం దిగివచ్చి ఆ పాఠశాలను రాజమహేంద్ర మున్సిపాలిటీకి అప్పగించింది. ఆ విజయం మాకెంతో ఆనందాన్ని, ధైర్యాన్ని ఇచ్చింది. మా విజయానికి ప్రధాన కారకులు వావిలాల వారే.

అప్పటివరకు నాకు ఆదర్శప్రాయులు వీరేశలింగంగారు, ప్రకాశంగారు. ఆ క్షణం నుండే వావిలాలవారు నా ఆదర్శమూర్తుల కోవలో చేరిపోయారు.

నిజాయితీ, నిరాదంబరత, నిస్వార్థం అనే మూడు లక్షణాల త్రివేణి సంగమమే వావిలాల అని ఆరోజే నేను నిర్ధారించుకుని, వారి బాటలో నడవాలని నిర్ణయించుకొన్నాను. వారి ప్రియ శిష్యుడనయ్యే మహద్భాగ్యాన్ని పొందాను.

ఆనాటినుండి వావిలాలవారు ఎప్పుడు రాజమహేంద్ర వచ్చినా మా ఇంట్లోనే వారి మకాం. ఎవరైనా వారికోసం గెస్తుహౌసులు, పెద్దపెద్ద లాడ్జీలు బుక్ చేసినా, అక్కడికి వెళ్లేవారు కాదు. ఎవరి ఇంట్లో ఉన్నా ఒకచాప వేసుకొని పడుకొనేవారు. మితాహారీ. అవసరమైన దానికన్నా కొంచెం తక్కువే తినేవారు. కాఫీ, టీలకు దూరం. స్వయంగా తన బట్టలను తనే ఉతుక్కొనేవారు.

వారి చేతిసంచి గురించి ప్రత్యేకంగా చెప్పుకోవాలి. ఆకుపచ్చ ఖద్దరు సంచికి ఒకవైపు గాంధీబొమ్మ, మరొకవైపు రాట్నం ఉండేవి. ఎప్పుడూ వారితోనే ఉండే ఆ

సంచిలో ఒక జత ముతక ఖద్దరు బట్టలు, ఒకబైంద్ పుస్తకం, కొన్ని పోస్టుకార్డులు, రెండు, మూడు లెటర్‌పాడ్ కాగితాలు, ఏపి సభలకు వెళ్ళాలో ఆ సభల ఆహ్వానపత్రాలు ఉండేవి. జేబులో చిన్న డైరీ, పెన్ను ఉండేవి. ఆ సంచిని ఎవరు పట్టుకొంటామన్నా ఇచ్చేవారు కారు. కారణమేమిటంటే వారికి ఆ సంచి అవసరం వచ్చినప్పుడు ఆ వ్యక్తి లేకపోవచ్చుకదా! ఆ సంచిలో బట్టలను కంగారుగా కుక్కేవారు కాదు. జాగ్రత్తగా, పొందికగా సర్దేవారు.

నేను అనేకమార్లు వారితో ప్రయాణం చేసేవాడిని. వారికి స్వాతంత్ర్య సమరయోధునిగా రైళ్లలో ఫస్ట్ క్లాస్‌లో ప్రయాణించే అవకాశం ఉన్నా, ఎప్పుడూ సెకండ్ క్లాస్‌లోనే ప్రయాణం, ప్రయాణాలలో సమయానికన్నా ముందుగా రైల్వేస్టేషన్‌కు చేరేవారు. వారు సమయపాలన బాగా పాటించేవారు. ఏదైనా సభకు సమయానికి వెళ్లినా, అక్కడ సభా ప్రారంభానికి ఇంకా సమయం పట్టేటట్లున్నా సభా నిర్వాహకులను కంగారు పెట్టేవారు కారు. ఆర్గనైజర్ లేకపోతే అసలు కథే లేదు కదా అనేవారు.

మూడున్నర దశాబ్దాల క్రితం కోట్ల విజయభాస్కరరెడ్డి గారు మన రాష్ట్ర సహకార శాఖా మంత్రిగా ఉండగా, ఒకనాటి సాయంకాలం ఓల్డు ఎం.ఎల్.ఏ. క్వార్టర్స్‌లో వావిలాల వారిని కలుసుకున్నాం. రాష్ట్ర ప్రభుత్వ సహకార శాఖలో ఒక పథకంలో పనిచేస్తున్న 33మంది ఉద్యోగుల ఉద్యోగాలు రద్దుకానున్న విషయాన్ని, రాష్ట్రం నలుమూలల నుండి వచ్చిన ఉద్యోగులు వావిలాల వారికి దీనంగా వివరించారు. వారు తెచ్చిన కాగితాన్ని కూడా చూడకుండానే, వెంటనే ఆ ఉద్యోగ బృందాన్ని వెంటబెట్టుకొని, రిసెప్షన్ హాలులో ఉండే పబ్లిక్ రిలీఫ్ ఓఫీస్‌లో మంత్రిగారి కార్యదర్శితో మాట్లాడారు. ఆ సమయంలో తమ బంగ్లా లాన్‌లో స్నేహితునితో కబుర్లు చెప్తున్న మంత్రి విజయ భాస్కరరెడ్డిగారు వెంటనే ఇంట్లోని ఫోన్లో వావిలాలవారితో ఆత్రుతగా మాట్లాడారు. ఉద్యోగాల రద్దు ఉత్తర్వును వెంటనే వెనక్కి తీసుకొంటామనే హామీని వావిలాలవారు మంత్రినుండి పొందారు. ఆ సమయంలో విజయభాస్కరరెడ్డి గార్ని పలుకరించే ధైర్యం ఎవరికీ ఉండదట! ప్రజా సమస్యలే తన సమస్యలుగా భావించే వావిలాల వారి మాటంటే ఆరోజుల్లో మంత్రులకు ఎంత గౌరవం ఉండేదో ఈ సంఘటన ద్వారా మనం గమనించవచ్చు.

ఒకనాడు రాజమహేంద్రలో మా ఇంట్లో ఉండగా, వావిలాలవారు ఈ రాత్రి నాకు వీరేశలింగంగారి జన్మ గృహంలో నిద్రించాలని ఉంది అన్నారు. ఆరోజు వారి

వెంట స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు, రచయితలు మహీధర రామమోహనరావు, పరకాల పట్టాభిరామారావు ఉన్నారు. అందరం వెళ్ళాము. బేటరీ రీచార్జి అయింది అన్నారు. చాలా ఆనందించారు. ఆనాడు ఆ ఇంట్లో వారు నాటిన రెండు కొబ్బరిమొక్కలు నేడు ఏపుగా పెరిగి ఆ సంఘటనను జ్ఞప్తికి తెస్తుంటాయి.

మరొకసారి రాజమండ్రి సెంట్రల్ జైలులో తాను స్వరాజ్య సమరంలో శిక్షననుభవించిన సెల్ (గదిని) చూడాలన్నారు. ఈ విషయం తెల్పుకుని నాటి జైలు సూపరింటెండెంట్ శ్రీ వై.సి. తిమ్మారెడ్డి ఎంతో సంతోషించి, వారి సెల్ కు “శ్రీ వావిలాల సెల్” అనే బోర్డును తయారుచేయించి పెట్టారు. వావిలాల ఆ సెల్ కి వెళ్ళగానే నేలమీదికి వారిపోయి, వలవలా ఏడ్చారు. కొంతసేపటికి అడుగగా అవి ఆనందాశ్రువులు, దుఃఖాశ్రువులు కూడా అన్నారు. అప్పుడే ఖైదీల సమావేశం ఏర్పాటుచేయబడింది. ఆనాటి వావిలాల వారి ప్రసంగం ఎంతో భావోద్వేగంతో సాగింది. ఆనాటి స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల పట్ల నాటి బ్రిటిష్ పాలకుల అమానుష వైఖరిని, తెల్లదొరల చేతులలో మన యోధులుపడ్డ బాధలను వివరించారు. ఆ సభలో ఆ రోజు అందరూ ఏడ్చారు.

పందేమాతరం ఉద్యమం ముమ్మరంగా సాగుతున్నకాలంలో, నాటి కాంగ్రెస్ అతివాదనేత బిపిన్ చంద్రపాల్ 1907 ఏప్రిల్ 19 నుండి 23 వరకు ఆంధ్రప్రాంతంలో వర్యటించి తమ ఉపన్యాసాలద్వారా ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసారు. రాజమహేంద్రంలో వారి చారిత్రాత్మక ఉపన్యాసాలు ప్రజలను ఉర్రూతలూగించాయి. ప్రస్తుతం కోటిపల్లి బస్టాండు ఉన్న ఆ ప్రాంతాన్నంతా అప్పట్లో ఇన్నీసుపేట స్వేర్ అనేవారు. బిపిన్ చంద్రపాల్ ఉపన్యాసాలతో ఆ ప్రాంతానికి పాల్చాక్ అనే పేరు స్థిరపడింది. తర్వాత ఎందరో దేశనాయకులు అక్కడ ప్రసంగాలు చేసారు. స్వాతంత్ర్యోద్యమకాలంలో పాల్చాక్ ప్రముఖస్థలంగా, స్ఫూర్తిచిహ్నంగా నిల్చింది.

కొన్ని దశాబ్దాలక్రితం, ఇంత ప్రసిద్ధిచెందిన పాల్చాక్ లో హోటళ్లు నిర్మించాలనే ఆలోచన కొందరు వర్తక ప్రముఖులకు వచ్చింది. పలువురు రాజకీయనాయకులు వారి వత్తిడికి తలొగ్గారు. నాటి పట్టణ కాంగ్రెస్ సై అంది. మున్సిపాలిటీ తీర్మానం చేసేసింది. అక్కడ ఎటువంటి కట్టడాలు పనికిరావని, బహిరంగసభలకు వీలుగా ఉండే పాల్చాక్ ను చారిత్రక చిహ్నంగా పరిరక్షించాలని మా ఆంధ్రకేసరి యువజనసమితి ఎదురు తిరిగింది. నాటి కమ్యూనిస్టు శాసన సభ్యులు శ్రీ చిట్టూరి ప్రభాకరచౌదరి, కొందరు యువజన కాంగ్రెస్ నాయకులు మా ఉద్యమానికి అండగా

నిల్చారు. అప్పుడు అసెంబ్లీ సమావేశాలు జరుగుతున్నాయి. హైదరాబాద్ వెళ్ళి నాటి కొవ్వూరు శాసనసభ్యులు శ్రీ కె.బుచ్చిరాయుడు ద్వారా కాల్ ఎటెన్షన్ మోషన్ కు నోటీసు ఇప్పించగలిగాం. వివిధ పార్టీలకు చెందిన 12 మంది నాయకులచే సంతకాలు చేయించాం. తీర్మానం శాసనసభలో చర్చకు వచ్చేరోజుకల్లా, రాజమహేంద్రం నుండి నాటి పెద్దపెద్ద కాంగ్రెస్ నాయకులు నాలుగుకార్లలో హైదరాబాద్ చేరుకొని, ముఖ్యమంత్రి చాంబర్ లో నాటి ముఖ్యమంత్రి శ్రీ పి.వి.నరసింహారావుతో మాట్లాడుతున్నారు. ఎలాగైనా ఆ హోటళ్లు కట్టాలనే వారి ఆశ్రుత. అక్కడే మేం నలుగురం ఒక ప్రక్కనక్కీ ఉన్నాం. ఇంతలో తన చేతి సంచితో నాటి శాసనసభ్యులు వావిలాల వారు అక్కడ ప్రత్యక్షమయ్యారు. వస్తూనే విషయమేమిటని మమ్మల్ని ప్రశ్నించారు.

కాంగ్రెస్ టోపీలు పెట్టుకొని వచ్చిన వాళ్ళంతా పాల్చాక్ లో ఏ కట్టడాలు పనికిరావని చెప్పడానికే వచ్చారా? అని అడిగారు. మేము వాళ్ళు ఎందుకు వచ్చిందీ చెప్పేసరికి వావిలాల వారికి కోపమొచ్చింది. వెంటనే వారు ముఖ్యమంత్రి నరసింహారావు గారి వద్దకు వెళ్ళి “ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ, ఆ ప్రదేశమంతా పాల్చాక్ గానే ఉంచండి మహాప్రభో” అని గట్టిగా చేయెత్తి నమస్కరిస్తూ అనేటప్పటికీ ముఖ్యమంత్రి చలించి పోవడం చూశాం. మా సమితి గౌరవ జీవిత సభ్యులుగా ఉన్న పి.వి.నరసింహారావుగారు మా విజ్ఞప్తి పత్రాన్ని కూడా తీసుకొన్నారు. మా నగర ప్రముఖులు మమ్మల్ని బెదిరించారనే విషయం చెప్పనక్కర్లేదు కదా! అసెంబ్లీలోనూ, ఆ తర్వాత పాల్చాక్ లో జరిగిన ప్రకాశంగారి శతజయంతి సభలోనూ మాకు అనుకూలంగా వాగ్దానాలు లభించాయి. మా లక్ష్యం నెరవేరడంతో, మాకు కొండంత ధైర్యం వచ్చింది. వావిలాల అంటే ఏమిటో తెల్పింది.

ఒక పర్యాయం తెన్నేటి విశ్వనాథంగారు, వావిలాలవారితో కలసి ఇరిగేషన్ శాఖ వారి బోటుపై గోదావరిలో ప్రయాణం చేశాం. మావెంట సూపరింటెండెంట్ ఇంజనీరు కూడా ఉన్నారు. ధవళేశ్వరం ఆనకట్ట, లాకులు, కరకట్టలు అన్నీ చూస్తూ వరదలు, వరద నివారణ చర్యలు, నదుల మిగులు జలాల సద్వినియోగం, ఇసుకమేటలు, లాంచీవు, పడవులరేవు, స్నానఘట్టాలు, గోదావరిపై హవేలాక్ 1900లో నిర్మించిన మొదటి రైలు బ్రిడ్జి, లంక వ్యవసాయం, వాటర్ వర్క్స్, మురుగునీరు నదిలో కలవడం - ఇలా ఎన్నో విషయాల గురించి వారు దాదాపు మూడుగంటలపాటు చర్చించుకుంటూనే ఉన్నారు. ఆ ప్రజా నాయకులు అడిగిన ప్రశ్నలలో కొన్నింటికి ఆ ఇంజనీరు సమాధానమివ్వలేకపోవడం నాకు ఆశ్చర్యాన్ని కల్గించింది. ఆ

నాయకులిద్దరూ ఏ నదీతీరంలో నివసించకపోయినా, నదుల గురించి ఎంతో అనుభవం కల్గిఉన్నట్లు కన్పించారు. వారి సునిశిత మేధాశక్తికి జోహార్లర్పించాను.

ఆ మధ్య గోదావరి ఆనకట్టకు గండి పడినప్పుడు, తాడేపల్లిగూడెంలో ఉన్న వావిలాలవారు దినపత్రికలో ఆ విషయాన్ని చదివి, హుటాహుటిన రాజమహేంద్రలో వాలిపోయారు. గోకవరం బస్టాండులో బస్సుదిగి, ఎదురుగా ఉన్న గౌతమీ గ్రంథాలయానికి వెళ్ళి, నాకోసం కబురుపంపారు. నేను స్కూటర్ పై అక్కడికి చేరుకొన్నాను. “మనం వెంటనే ధవళేశ్వరం ఆనకట్ట చూడాలి” అన్నారు. అప్పటికే సాయంకాలమైంది. సన్నటి చినుకులు పడుతున్నాయి. అలాగే నా స్కూటర్ పై ధవళేశ్వరం ఇరిగేషన్ గెస్టుహౌస్ కు వెళ్ళాం. అప్పటికే అక్కడ చీఫ్ ఇంజనీరుగారు పలువురు ఇంజనీర్లతో, నాటి డ్రైనేజిబోర్డు చైర్మన్ శ్రీ ఎం.వి.ఎస్. సుబ్బరాజు తదితర ప్రముఖులతో ఉన్నతస్థాయి సమావేశం జరుపుతున్నారు. సమావేశ మందిరంలోకి అడుగిడిన వావిలాల వారిని చూడగానే, అందరూ లేచి నిలబడి వారికి సమస్కరించడం నాకు ఎంతో ఆశ్చర్యాన్ని, ఆనందాన్ని కల్పించాయి. కొద్దిసేపట్లోనే, ఒక ఎగ్జిక్యూటివ్ ఇంజనీరుగారు వెంటరాగా, జీపులో ఆనకట్టమీదకు వెళ్ళాం. దిగి స్పాట్ వద్దకు వెళ్ళాం. మా వెంట వచ్చిన ఇంజనీర్ ఆనకట్టకు కన్స్ట్రక్టర్. వావిలాలవారి పలు ప్రశ్నలకు ఆ ఇంజనీర్ సమాధానం చెప్పలేక, నోరు మెదపలేకపోయారు. వావిలాల వారు పెద్ద చదువులు చదివి డిగ్రీలు పొందినవారు కారు. కేవలం నాలుగవ ఫారం వరకే స్కూలులో చదువుకొన్నారు. స్వయంకృషితో బాగా చదువుకొని అనుభవంతో ఎన్నో విషయాలు తెలుసుకొన్నారు.

ఇరిగేషన్ రంగంలో వావిలాల కృషిని గూర్చి ప్రత్యేకంగా, వివరంగా వ్రాసాము. ప్రపంచ ప్రఖ్యాత ఇంజనీరు డాక్టర్ కె.ఎల్. రావుగారు, గాంధేయవాది శ్రీ సి. హెచ్. యస్. ఆర్. వి. పి. మూర్తిరాజు గారు, వావిలాల వారు తరచు కలుసుకొంటూ, ఇరిగేషన్ ప్రాజెక్టుల గురించి చర్చించుకొంటూ ఉండేవారు. వీరు ముగ్గురూ ఇరిగేషన్ మూర్తిత్రయం అనుకొనేవాడిని.

ఆ రాత్రి ఆనకట్ట నుండి తిరిగివచ్చాక, ఇంజనీర్లతో, పెద్దలతో ఏమి చేయాలనే విషయంపై సుదీర్ఘంగా చర్చించి, రాత్రి 9-30 గంటల సమయంలో సమావేశం నుండి బయటకువచ్చి, “పద, బయలుదేరుదాం” అన్నారు. చీఫ్ ఇంజనీరుగారు బంగ్లాలో భోజనం చేసి, విశ్రమించమని కోరారు. సుబ్బరాజుగారు కొత్తపేటలో మా ఇంటికి వెళ్ళాం, ఉదయం రావచ్చు అన్నారు. “నన్ను నరసింహారావుగారు

తీసుకువచ్చారు” అన్నారు వావిలాల వారు. “ఆయన మీతోపాటే” అన్నారు వారు. నరసింహారావుగారికేం పనులుంటాయో, కుదరదు అన్నారు వావిలాల. ఐతే మీరిద్దరూ జీపులో రాజమండ్రి వెళ్ళండి. మేము వారి స్కూటర్ ను రేపు ఉదయమే పంపిస్తాం అన్నారో అధికారి. “మీరు స్కూటర్ ఎప్పటికీ పంపిస్తారో, ఈలోగా ఆయన కార్యక్రమాలు ఆగిపోవు” అన్నారు వావిలాల. నా స్కూటర్ ఎక్కారు. చినుకులు పెద్దవయ్యాయి. రాత్రి పదిగంటలు దాటింది. వర్షంలో, రాత్రివేళ ఇంతటి పెద్దాయనను నా స్కూటర్ పై తీసుకెళ్ళగలనా అన్న ఆందోళన నాకు కల్గింది. కొంచెందూరం ప్రయాణించే సరికి, వరదా బ్రహ్మానందంగారింటికి పోసీయండి అన్నారు. వరదా బ్రహ్మానందంగారు గొప్ప దేశభక్తుడు. రాజకీయ, సామాజిక కార్యకర్త. విశాలాంధ్ర దినపత్రిక ప్రధాన విలేఖరి. ఎప్పుడో ఒకసారి మా ఇంటికి వస్తానని వరదా వారికి వావిలాల మాట ఇచ్చారట. ఆ హామీ జ్ఞాపకం రావడంతో వారింటికి వెళ్ళాలన్నారు. రాజమండ్రి దానవాయపేటలో తరచూ అద్దెఇళ్ళు మారే వరదా వారింటిని వెదుక్కొంటూ వెళ్ళి, ఎలాగయితేనేం చేరుకొన్నాం. వాన తగ్గిన తర్వాత నాకు సెలవు ఇప్పించారు. జాగ్రత్తగా వారిని అనుకొన్నచోటికి చేర్చగలిగానన్న తృప్తి నాకు కల్గింది. వీడితప్రజల బాంధవుడైన వరదా బ్రహ్మానందంగారు, వారి కుటుంబసభ్యులు ఆ రాత్రి ఎంతో ఆనందించారు. వరదావారి శ్రీమతి గంగగారు దేముడే వచ్చాడా అన్నట్లుంది అని పరవశంతో అన్నారు. ఆరోజు జరిగిన సంఘటనలన్నీంటి గురించి ఆలోచిస్తుంటాను. భయంకరమైన ఆపత్తుపై ఆందోళన, తక్షణ ప్రతిస్పందన, నాలాంటి స్వచ్ఛంద సేవకులకు కూడ అర్థమయ్యేటట్లు చూపించడం, ప్రముఖులతో, నిపుణులతో అపార పరిజ్ఞానంతో, ప్రజా ప్రయోజనాల పరిరక్షణకోసం చర్చించడం, మానవతా దృక్పథం, మాట నిలబెట్టుకోవడం - ఇవన్నీ ఆ ఒక్క రాత్రే!

మా ఆంధ్రకేసరి యువజన సమితిని స్థాపించి పాతిక సంవత్సరాలు పూర్తయిన సందర్భంగా 1987 ఏప్రిల్ 30వ తేదీన రాజమహేంద్రలో రజతోత్సవాలను జరపాలని నిర్ణయించాము. గుజరాత్ కు చెందిన ప్రముఖ సంఘసేవకురాలు, నాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నర్ శ్రీమతి కుముద్బెన్ జోషి గార్ని ముఖ్య అతిథిగా ఆహ్వానించగానే, వారు రావడానికి అంగీకరించారు. ఈ రజతోత్సవానికి వావిలాల వారే అధ్యక్షత వహించాలని మా సమితి సభ్యులంతా ముక్తకంఠంతో తీర్మానించారు. విజయవాడలో ఒకసభలో వారుండగా, నేను అక్కడికి వెళ్ళాను. సభానంతరం వారు గుంటూరు వెళ్లేందుకు రైల్వేస్టేషన్ కు వెళ్తుంటే, నేను వారికూడా వెళ్ళి, అక్కడ సిమెంట్ సోఫాలో కూర్చొన్న తర్వాత మా కోర్కెను వెల్లడించాను. “గవర్నరు మీటింగుకు

నేను రావడమా?" అని కోపగించుకొన్నారు. గవర్నరు వ్యవస్థ మీద వారికి విశ్వాసం లేదనే విషయం నాకు తర్వాత తెల్సింది. "కాదండి, గుజరాత్‌లో ఆవిడ ఒక ప్రముఖ సంఘ సేవిక. అందువల్ల పిలిచాం. ఆవిడ ఉపన్యాసం స్ఫూర్తిదాయకంగా ఉంటుందని మాకు తెలియడంవల్ల పిలిచాం. మాకు ఆ గవర్నర్‌గారితో ఏమీ పనిలేదు. ప్రొటోకాల్ ప్రకృతి పెట్టి ఆవిడ వెంటనే అంగీకరించారు. కనుక మీరుకూడ వస్తే, ఆ ఉత్సవానికి సార్థకత చేకూరుతుంది" అన్నాను. వెంటనే అంగీకరించారు. ఆ రజతోత్సవసభలో గవర్నర్‌గారి ఉపన్యాసం వావిలాలవారికి నచ్చింది. తర్వాత వారిరువురూ స్నేహితులయ్యారు. వావిలాలవారి ఉపన్యాసం మాకెప్పుడూ స్ఫూర్తిదాయకమే కదా!

108 సంవత్సరాలక్రితం 1898 లో రాజమహేంద్ర నగరంలో గౌతమీ గ్రంథాలయం ఏర్పడింది. మన రాష్ట్రంలో అత్యంత ప్రాచీన గ్రంథాలయంగా పేరుపొందిన ఈ గ్రంథాలయం దాదాపు 60 వేల గ్రంథాలతో, ఎంతో విలువైన తాళపత్ర గ్రంథాలతో, ప్రాచీన పత్రికలతో అలరారుతోంది. 1976 నాటికి ప్రయివేటు గ్రంథాలయంగా మనుగడ సాగించలేని పరిస్థితి దాపురించింది. సిబ్బందికి సకాలంలో జీతాలు లేవు. ప్రభుత్వ గ్రాంటులు దాదాపు లేవు. పాలకవర్గం చేసే సహాయం శూన్యం. భవనం శిథిలస్థితిలో చేరుకొంది. పుస్తకాలు పాడవుతున్నాయి. ఆ పరిస్థితులలో గౌతమీ గ్రంథాలయాన్ని రాష్ట్ర ప్రభుత్వం స్వీకరించాలనే ఆందోళనను చేపట్టి, పలువిధాలుగా ప్రయత్నాలు సాగించాం. పుస్తక ప్రియులంతా మాకు సహకరించారు. దాదాపు మూడు సంవత్సరాలు ఆ ఉద్యమం కొనసాగింది. వావిలాల వంటి రాష్ట్రగ్రంథాలయ నాయకులకు విజ్ఞాపనలు పంపించాం. ఎట్టకేలకు రాష్ట్ర ప్రభుత్వం ఈ గ్రంథాలయాన్ని స్వాధీనం చేసుకొని, ప్రాంతీయ పరిశోధనా గ్రంథాలయంగా ప్రకటించింది. పరిస్థితి సానుకూలంగా మారింది. కొత్త భవనాల నిర్మాణం ప్రారంభమైంది. కొత్త పుస్తకాలు వస్తున్నాయి. పాత పుస్తకాల బైండింగ్, సంరక్షణ కార్యక్రమం సాగుతున్నాయి. ఈ దశలో మరొక ఉపద్రవం వచ్చింది. ఎంతో విలువైన ఈ గ్రంథాలయాన్ని తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలో కలిపి వేస్తామని, నాటి రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి శ్రీ ఎన్.టి.రామారావు గారు, రాజమహేంద్ర సమీపంలో బొమ్మూరులో ఉన్న తెలుగు విశ్వవిద్యాలయ శాఖా ప్రాంగణంలో సంచలనాత్మక ప్రకటన చేశారు. పుస్తక ప్రియులంతా బాధపడ్డారు. ఈ విశిష్ట గ్రంథాలయానికి నిత్యం పలువురు సామాన్య పాఠకులేగాక, దేశం నలుమూలల నుండి పరిశోధకులు వస్తుంటారు. నగరం నడిబొడ్డున అందరికీ అందుబాటులో ఉన్న గ్రంథాలయం

ఊరికి దూరంగా వెళ్ళిపోతోంది. విశ్వ విద్యాలయ గ్రంథాలయంతో కలిస్తే బయటి వారికి ప్రవేశం ఉండదు. మరల ఆందోళన పెద్ద ఎత్తున ప్రారంభించాం. ఈ గ్రంథాలయాన్నే కాక, నగరంలో ఉన్న దామెర్లరామారావు ప్రభుత్వ ఆర్ట్స్ కళాశాల, రాళ్ళబండి సుబ్బారావు ప్రభుత్వమ్యూజియంను కూడా కలిపేస్తామన్నారు. ఈ ప్రతిపాదన చేసిన రాజకీయనాయకులు బలమైనవారు. వారిని వ్యతిరేకించడం కష్టమే. సరిగ్గా అలాంటి సంక్షిప్త సమయంలో మాకు కొండంత అందగా నిల్చారు వావిలాలవారు.

న్యూఢిల్లీ లోని ఆంధ్రప్రదేశ్ భవన్‌లో ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశం గారి 116 వ జయంతి సభ జరుగుతోంది. సభలోకి వావిలాల వారు రాగానే, ఆ సభలో నాటి ముఖ్యమంత్రి శ్రీ నందమూరి తారక రామారావుగారు ఇలా అన్నారు. "సామాన్య ప్రజలకోసమే నిరంతరం పాటు పడుతూ, తమ గురించి ఆలోచించుకోని వావిలాల వారంటే మాకు విశేషమైన గౌరవముంది. మేము ఆయన కొక్కనికే నిలబడి, చేతులెత్తి నమస్కరిస్తాము" సభానంతరం వావిలాలవారు రామారావుగారి కలిసి, తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలో గౌతమీ గ్రంథాలయాన్ని కలపవద్దని వివరంగా విజ్ఞప్తి చేయడంతో, అప్పటికప్పుడే రామారావుగారు తమ గత నిర్ణయాన్ని సమీక్షించి, రద్దు చేస్తున్నామని, గౌతమీ గ్రంథాలయ ప్రత్యేకతను కాపాడతామని ప్రకటించడం ఒక గొప్ప చారిత్రక ఘట్టం.

స్వరాజ్య సమరకాలంలో తమ కవిత్వంతో, పాటలతో ప్రజలను ఉత్తేజితులను చేసి, ముందుకు నడిపించిన తెలుగు కవులలో అగ్రగణ్యులు గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ గారు. 1921-22 కాలంలో రాజమండ్రి ప్రభుత్వ ట్రైనింగ్ కాలేజీలో నేటి బి. యిడి కోర్సు వంటి ఎల్.టి. కోర్సు చదువుతున్న రోజులలో గరిమెళ్ళవారు వ్రాసిన "మా కొద్దీ తెల్లదొరతనమూ..." అనే గేయం నాటి యువతను, ప్రజానీకాన్ని ఉర్రూతలూగించింది. నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఆ గేయాన్ని నిషేధించింది.

అలాంటి మహనీయుడు స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తర్వాత దుర్భర దారిద్ర్యంలో ముగ్ధి మరణించారు. వారి గురించి ఇప్పటి తరానికి తెల్లడం కోసం వావిలాలవారు తమ మిత్రులు మహీధర రామమోహనరావు, పరకాల పట్టాభిరామారావులతో కలిసి 1992-93 లలో గరిమెళ్ళ శతజయంతి సభలను దేశంలో పలుచోట్ల జరిపించారు.

1993 లో గరిమెళ్ళవారు చదువుకొన్న రాజమహేంద్ర ట్రైనింగ్ కాలేజీలో శత జయంతి సభను పలువురు స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల సమక్షంలో ఘనంగా

జరిపాం. శ్రీ ఎం.వి. ఎస్. సుబ్బరాజుగారు బహుకరించిన గరిమెళ్ళ విగ్రహాన్ని వావిలాల వారు ఆవిష్కరించారు. ఆ సభలో శతజయంతి సంఘకార్యదర్శిగా ఉన్న నేను, గరిమెళ్ళ వారు చదువుకొన్న ట్రైనింగ్ కాలేజీకి వారి పేరు పెడితే బాగుంటుందని సూచించాను. అందరూ బాగుంటుందని నా ప్రతిపాదనను బలపరచారు. ఇది జరిగిన కొన్నాళ్ళకు శ్రీ ఎన్.టి.రామారావు గారు మరల మన రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు.

మన ప్రతిపాదన కార్యరూపం దాల్చాలంటే వావిలాలవారు ఒక తెల్లవారు జామున ముఖ్యమంత్రి రామారావుగార్ని కలిసి విజ్ఞాపన పత్రాన్ని అందించాలని నేను వావిలాల వారిని కోరగా, సుప్రభాతసేవకు వెళ్ళినట్లు ఉంటుంది, నేను వెళ్ళను అని నిరాకరించారు. అయితే మిత్రులు మహీధర, పరకాలగార్లు మనం అందరం కలిసి వెళ్దాం అనడంతో అంగీకరించారు. ఆ విధంగా వావిలాల వారి నాయకత్వంలో ముఖ్యమంత్రి రామారావుగారి వద్దకు గరిమెళ్ళ శతజయంతి సంఘం తరపున మేమంతా వెళ్ళడం జరిగింది. వావిలాల వారి మాట వింటూనే, రామారావుగారు ఆ కాగితం మీద “Do It Immediately” అని వ్రాసి, సంతకం పెట్టారు. అంతాక్షణాలలో జరిగిపోయింది. మానోట మాటరాలేదు. వావిలాలవారి ఆనందానికి అంతులేదు. ఒక కళాశాలకు, ఆ కళాశాలలో చదువుకొన్న విద్యార్థిపేరు పెట్టడం బహుశా ఎక్కడా జరిగి ఉండదు. ఈరోజు రాజమహేంద్రంలో ట్రైనింగ్ కాలేజీ “గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ సమగ్ర విద్యా కళాశాల”గా పిలువబడుతోంది. వావిలాల మాటకు అంతవిలువ.

మేము ఎంతగానో ఇష్టపడే వావిలాలవారి జీవిత చరిత్రను నేనూ, మేడిశెట్టి కలసి వ్రాసిన తరువాత, ముద్రణకు ముందు ఆ వ్రాతప్రతిని వావిలాల వారికి చూపించి, మూడు గంటల పాటు వారితో గడిపి వద్దామని, 1995 సెప్టెంబర్ నెలలో ఒక రోజు గుంటూరు అరండల్ పేటలో గల వావిలాల వారింటికి చేరాను. వారు ఆప్యాయంగా తన చిన్న గదిలోకి నన్ను తీసుకు వెళ్ళారు. “మన వావిలాల” వ్రాతప్రతిని తీసి వారికి చదివి వినిస్తున్నాను. నేను అనుకొన్న రీతిలో వేగంగా ముందుకు సాగడం లేదు. ఎందుకంటే మేము వ్రాసినది వినిపిస్తున్నప్పుడు, వారికి జ్ఞాపకం వచ్చిన సంఘటనలను, ఆయా కారాగారాలలో ఏ తేదీ నుండి ఏ తేదీ వరకు ఉన్నదీ వివరంగా చెబుతూనే ఉన్నాము.

అడుగుడుక్కి ఆశ్చర్యపోవడం నావంతైంది. ఏమిజ్ఞాపకం, ఏమాజ్ఞాపక శక్తి! ఆయా సంఘటనలను వారు వర్ణిస్తుంటే వారి కళ్ళలో ఆనందాన్ని, విచారాన్ని కూడ నేను చూసాను. అది నాజీవితంలో ఒక మరపురాని మధురానుభూతి. మేము తయారు చేసిన వ్రాత ప్రతి అంతా సరిగానే ఉందన్నారు.

అప్పటికే చీకటి పడింది. సత్తెనపల్లిలో వావిలాల వారిచే నెలకొల్పబడి, అప్పటికి క్లిష్ట స్థితిలో ఉన్న శాతవాహన సహకార స్పిన్నింగ్ మిల్ ఉద్యోగుల బృందం వచ్చి వారికి తమ గోడు విన్నవించుకొన్నారు. వెంటనే ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ చీఫ్ సెక్రటరీ గారితో ఫోన్లో మాట్లాడారు. విషయాన్ని వివరించి, వారి ఉద్యోగాలు నిలబెట్టారు. ఏ ఉన్నతాధికారి కైనా వారి మాట వేదవాక్యే. కారణం వారికి నిజాయితీ, చిత్త శుద్ధి, ప్రజల పట్ల గల మమకారం.

కొద్దిసేపటికి నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం ప్రొఫెసర్లు కొందరు వచ్చారు. కొన్ని పాలసీ విషయాలపై వావిలాల వారి సలహాకోసం వారు వచ్చారు. చర్చల తర్వాత వారు బయటకు వెళ్తుండగా, “మా నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం ఏర్పడడానికి ప్రధాన కారకులు వావిలాల వారే” అని ఒక ప్రొఫెసర్ గారు నాతో అన్నారు.

ఆ రాత్రి, మరునాడు వారింట్లోనే వారితో, మా వుస్తకం గురించి మాట్లాడుతూ, వారు చెప్పే విశేషాలు వింటూ గడిపాను. మూడు గంటల్లో ముగించుకొని వద్దామని వెళ్ళినవాడిని, 24 గంటల తర్వాత ఎంతో తన్మయత్వంతో వారింటి నుండి బయటకు రాగలిగాను. ఎంతటి అదృష్టమోకదా అని ఇప్పటికీ అనుకొంటుంటాను.

అప్పటికి వావిలాల వారికి 89 సంవత్సరాలు నిండాయి. 90 వ సంవత్సరంలోకి ప్రవేశిస్తున్నారు. వారికి రెండవ కార్య క్షేత్రం వంటి రాజమహేంద్రంలో వారి నవతిప్రవేశ ఉత్సవాన్ని ఘనంగా జరపాలని నిర్ణయించాం. నగరంలోని వివిధ రంగాల ప్రముఖులతో, వారి అభిమానులతో ఆహ్వాన సంఘాన్ని ఏర్పాటు చేశాం.

1995 అక్టోబర్ 3 వ తేదీన చారిత్రాత్మకమైన రాజమహేంద్రపురమందిరం (టౌన్ హాల్) లో వావిలాల వారి నవతి ప్రవేశ మహోత్సవాన్ని కన్నులపండుగగా మా శక్తి మేరకు, పలువురు అభిమానుల సమక్షంలో నిర్వహించాము. వావిలాల వారి చిరకాల మిత్రులు, ప్రముఖ స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు సర్దార్ గౌతులచ్చన్నగారు ముఖ్య అతిథిగా పాల్గొన్న ఆ సభలో ప్రజాకవి, పద్మవిభూషణ్ కాళోజీ నారాయణరావుగారు మేము వ్రాసిన “మన వావిలాల” గ్రంథాన్ని ఆవిష్కరించారు.

ఆసభలో ప్రసంగిస్తూ కాళోజీ ఇలా అన్నారు. “గడచిన 75 ఏండ్ల ప్రజాజీవనాన్ని నిష్కళంకంగా, నిజాయితీగా గడిపిన వావిలాల అన్నగారి జీవిత చరిత్రను ఆవిష్కరించడం ఎంతో గౌరవంగా భావిస్తున్నాను. ఆనందిస్తున్నాను. ఈ జీవిత చరిత్రను రచించిన యాతగిరి, మేడిశెట్టిలను అభినందిస్తున్నాను. ఈరోజే విజయవాడ లో మిత్రులు నా స్వీయచరిత్ర “ఇదీ గొడవ” ను విడుదల చేస్తున్నారు. అక్కడ నేనుండడం సబబే గాని అనివార్యం కాదు, రాజమహేంద్రవరంలో వావిలాల అన్నగారి జీవితచరిత్రను ఆవిష్కరించడం నాకు గౌరవం. నా చరిత్రలో ఎక్కవలసిన విషయం.” ఆ సందర్భంగానే వావిలాల నవతి ప్రవేశ ఉత్సవం అభినందన సంచికను వెలువరించాము.

“మన వావిలాల” వావిలాల వారిపై వెలువడిన తొలిపుస్తకం. మాజన్మలు ధన్యత చెందాయని భావిస్తుంటాం. అటు తర్వాత తెలుగులో రెండు, ఆంగ్లంలో మూడు పుస్తకాలు వావిలాల వారి గురించి వెలువడ్డాయి. వీటన్నిటికీ మేము నాంది పల్కడం మాకెంతో తృప్తినిస్తోంది. వావిలాల వారి బాటలో మేము నిరంతరం పయనిస్తూనే ఉంటాం.

IV. వజ్రసంకల్పమే వావిలాల

నాపేరు మేడిశెట్టి తిరుమల కుమార్. నావయసు 46 సంవత్సరాలు. ప్రస్తుతం కేంద్ర ప్రభుత్వంలో, ఆదాయపు పన్ను శాఖలో కమిషనరీగా కోల్ కతాలో పనిచేస్తున్నాను.

1973 లో పదమూడు సంవత్సరాల వయసులో తొలిసారిగా వావిలాల వారి గురించి పత్రికలలో చదివాను. అప్పట్లో ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రాన్ని విభజించాలనే ఉద్యమం జై ఆంధ్ర ఉద్యమం పేరుతో కొంతకాలం సాగింది. ఆరోజుల్లో దినపత్రికలనిండా ఈ వార్తలే ఉండేవి. ఒకరోజు ఆంధ్రప్రభ దినపత్రికలో “నేను సమైక్య వాడిని” అనే వావిలాలవారి ప్రకటనను, ఎన్నో త్యాగాలతో సాధించుకొన్న విశాలాంధ్రను మనం నిలబెట్టుకోవాలని, తెలుగు ప్రజలంతా ఒకే రాష్ట్రంలో అన్నదమ్ములవలె కలసిమెలసి ఉంటూ అభివృద్ధి చెందాలని కోరుతూ వారు చేసిన విజ్ఞప్తిని చదవడం జరిగింది.

“ఏటికి ఎదురీదగల ధైర్యం ఉన్నవారే మహానాయకులు” అనే ఆనాటి నా నమ్మకం వల్ల వావిలాల వారి గురించి ఇంకా తెలుసుకోవాలనుకొనేవాడిని.

1975 లో ప్రపంచ తెలుగు మహాసభలు హైదరాబాదులో జరుగుతున్న సమయంలో, ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం వారి ఆంధ్రప్రదేశ్ మానవత్రికలో వావిలాల వారి గురించి చిన్న వ్యాసం ప్రచురింపబడింది. ఆ పరిచయ వ్యాసం చదవగానే నాకు వావిలాల వారి గురించి కొన్ని ముఖ్యమైన విషయాలు తెలిశాయి. వారి నిజాయితీ, నిరాదంబరత, ఆదర్శాలు నాకు ఎంతగానో నచ్చాయి.

ఆ తర్వాత, ఎమెస్కోవారు పునర్ముద్రించిన వావిలాల వారి విశాలాంధ్రం పుస్తకాన్ని చదవడం, ఆనాటి ఆంధ్రోద్యమం గురించి తెలుసుకోవడం మన ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం అభివృద్ధిచదానికి దారి తీసిన సంఘటనలను అవగాహన చేసుకోవడం, నేను వావిలాల భక్తుడిని కావడం, అన్నీ అప్పుడే. అప్పటికి నాకు 16 సంవత్సరాలు. అప్పటికి నేను ఇంటర్మీడియట్ విద్యార్థిని. ఆరోజుల్లోనే రాజమహేంద్ర గౌతమీ

గ్రంథాలయంలో గ్రంథాలయ మహాసభలు జరిగాయి. గ్రంథాలయోద్యమ పితామహులు అయ్యికి వేంకటరమణయ్య గార్ని, వావిలాల వారిని తొలిసారి ఆ సభలలో చూసే అవకాశం నాకు లభించింది.

ఆ తర్వాత మన రాష్ట్రంలో గ్రంథాలయాల పని తీరును పరిశీలించేందుకు రాష్ట్రప్రభుత్వం నియమించిన గోపాలరావు ఎకోఫీట్ కమిటీ సభ్యులుగా వావిలాల వారు మా గౌతమీ గ్రంథాలయాన్ని సందర్శించనున్నారని తెల్పింది. నాటి గ్రంథాలయ సిబ్బందితో కలసి, ప్రధాన లైబ్రేరియన్ శ్రీ సన్నిధానం నరసింహశర్మగారి పర్యవేక్షణలో వారంరోజులు శ్రమించి, గ్రంథాలయంలోని పుస్తకాలను, ప్రాచీన పత్రికలను ఒక పద్ధతి ప్రకారం సర్వేపనిలో స్వచ్ఛందంగా పాల్గొన్నాను. ఆ కమిటీ పర్యటనకు వచ్చిన రోజున తొలిసారిగా వావిలాల వారితో మాట్లాడే అవకాశం నాకు లభించింది. వారి నిరాడంబరత, నిర్మోహమాటంగా మాట్లాడే విధానం నన్ను ఆకట్టుకొన్నాయి.

1977 జనవరి నెల చివరివారం. అప్పటికి నేను రాజమహేంద్ర ప్రభుత్వకళాశాలలో బి.ఎ.మొదటి సంవత్సరం చదువుతున్నాను. రిపబ్లిక్ డే సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని మా కళాశాలలో విద్యార్థులకు తెలుగులో వక్రత్వ పోటీ నిర్వహించారు. ఐదు నిమిషాల సమయంలో “నాకు నచ్చిన జాతీయనాయకుడు” అనే అంశంపై మాట్లాడాలని నిర్దేశించారు. మా కళాశాలలో డిగ్రీ, పోస్టు గ్రాడ్యుయేట్ కోర్సులున్నాయి. ఆపోటీలో పాల్గొనేందుకు సీనియర్లు, వక్రలుగా పేరున్న హేమాహేమీలంతా వచ్చారు. పోటీలో పాల్గొన్న విద్యార్థులలో అందరికన్నా నేను చిన్నవాడిని. అప్పటికి మాకళాశాలలో, మా నగరంలో నామిత్రుడు, సీనియర్ విద్యార్థి శ్రీవారణాసి సూర్యనారాయణ హవా నడుస్తోంది. వారణాసి గొప్ప మేధావి. ప్రఖ్యాత స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు డాక్టర్ బ్రహ్మజోస్యుల సుబ్రహ్మణ్యంగారి మనుమడు. అప్పటికే పలు అఖిల భారతస్థాయి వక్రత్వ పోటీలలో బహుమతులు పొంది, మానగర కీర్తిని ఇనుమడింప చేసినవాడు. ప్రదీప్తి అనే స్వచ్ఛంద సంస్థను యువత కోసం స్థాపించినవాడు.

ఆ పోటీలో విద్యార్థులు ఒక్కొక్కరూ వచ్చి మాట్లాడుతున్నారు. గాంధీజీ, జవహర్లాల్ నెహ్రూ, సర్దార్ పటేల్, నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోస్, మౌలానా అజాద్ ఇలా ప్రముఖ నాయకులగురించి మాట్లాడుతున్నారు. నా వంతు వచ్చింది. నేను నాకు నచ్చిన జాతీయనాయకుడు వావిలాల గోపాల కృష్ణయ్యగారు అనే అంశంపై మాట్లాడాను. ఏదో వీరావేశం నన్ను ఆవహించింది. వావిలాల వారి గొప్పదనాన్ని

త్యాగాన్ని, ప్రజాసేవానిరతిని వివరిస్తూ, ఆవేశంగా మాట్లాడాను. అందరూ భేష్ అన్నారు. నా మిత్రుడు వారణాసి సూర్యనారాయణ గాంధీజీ గురించి చక్కగా మాట్లాడాడు. నాకు ప్రథమ బహుమతిని, వారణాసికి ద్వితీయ బహుమతిని న్యాయనిర్ణేతలు ప్రకటించారు. వారణాసి నన్ను మనస్ఫూర్తిగా అభినందించాడు. నాలో ఆనందం, ఆశ్చర్యం, ఆత్మ విశ్వాసం త్రివేణి సంగమంలా మిళితమై నాడినుండి నన్ను ముందుకు నడిపించాయి.

వావిలాలవారి పవిత్ర జీవితం నాలాంటి ఎందరినో ప్రగాఢంగా ప్రభావితం చేసిందనడానికి ఇది ఒక ఉదాహరణ.

1977 చివర్లో కొంతమంది విద్యార్థులం గౌతమీ స్టడీసర్కిల్ అనే స్వచ్ఛంద సంస్థను నిర్మించుకొన్నాం. ప్రతిఆదివారం గౌతమీ గ్రంథాలయంలో సమావేశమై పలు సమకాలీన సమస్యల గురించి, విద్యార్థులుగా మాకు ఉపకరించే అంశాలగురించి చర్చలు, పెద్దల ప్రసంగాలు, పోటీలు నిర్వహించుకొనేవాళ్ళం. ఏడాది గడిచాక తొలివార్షికోత్సవం జరుపుకోవాలనుకొన్నాం. వావిలాల వారికి మా సంస్థ గురించి వ్రాస్తూ, మాకు స్ఫూర్తినిచ్చేలా ఒక సందేశాన్ని పంపవలసిందిగా కోరుతూ ఒక లేఖ వ్రాసాము. వారి చిరునామా మావద్ద లేదు. “వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్యగారు, స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు, సత్సేనపల్లి, గుంటూరు జిల్లా” అని కవరుపై వ్రాసి పోస్టు చెసాము.

మూడురోజుల్లో మాకు వావిలాల వారినుండి చక్కని సందేశంతో కూడిన లేఖ వచ్చేసింది. మా ఆనందానికి అపరిమితం. జాతి నిర్మాణం యువత చేతిలోనే ఉన్నదని, మా సంస్థకు ఆశీస్సులు, అభినందనలు తెల్పుతూ వ్రాసారు.

1978 లో తీవ్ర అనారోగ్యం వల్ల నా కాలేజీ చదువు ఏడాదిపాటు ఆగిపోయింది. ఇంట్లోనే ఉండి వందలాది గ్రంథాలను చదివే అవకాశం లభించింది. అప్పటికే పద్యాలు, కవితలు, వ్యాసాలు విస్తృతంగా వ్రాస్తుండే వాడిని. నా ఆరాధ్యమూర్తి వావిలాల వారి గురించి ఒక సీసపద్యం 1978 డిసెంబర్ 19న వ్రాసాను. తరువాత, 1992 లో వేలువడిన నా “పూలవాస” కవితా సంపుటిలో ఈ పద్యం చోటు చేసుకొంది. ప్రజాకవి కాళోజీగారు ఈ పద్యమే “మన వావిలాల” రచనకు పునాది అని మెచ్చుకొన్నారు. వావిలాలవారి బహుముఖకృషిని మనకు గుర్తు చేసే ఆ పద్యం ఇదే:

“గాంధేయ పోరాట ఘనతర నిలయమ్ము,
 ఆంధ్రోద్యమమునకు ఆటపట్టు,
 గ్రంథాలయోద్యమ సంధానకత్వమ్ము
 సామ్యవాదము నందు సత్యదీక్ష,
 శాసన సభలలో చరియించుజనవాణి
 ఆడంబరములేని అమృతమూర్తి
 జాతీయ సేవలో జన్మసాఫల్యమ్ము
 నీతికై నిలచెడి నియమప్రతము
 ప్రతిఫలాపేక్ష లేనట్టి ప్రజలసేవ
 రమ్య తమ తేజ కరమైన రచనశక్తి
 మేళవించిన సవ్యాంధ్ర మేటినేత
 వసుధ నాదర్శ మూర్తి మావావిలాల”.

1992 లో వావిలాల వారికి భారత ప్రభుత్వం పద్మభూషణ్ ప్రకటించినపుడు, ఈ పద్యాన్ని నాటి సమాచారం దినపత్రిక సంపాదకులు కీ.శే. గంధం నాగసుబ్రహ్మణ్యం తమ పత్రికలో ప్రచురించారు. తూర్పుగోదావరిజిల్లా, పలివెల వాస్తవ్యులు, మిత్రులు శ్రీ దుశ్య వేంకటేశ్వర్లుగారు 1994 లో వెలువరించిన వావిలాల వారి అభినందన సంచికలో కూడ ఈ పద్యం చోటు చేసుకొంది.

1981 లో నేను విశాఖపట్నంలో ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయంలో ఎం.ఎ. చదువు తున్నాను. అప్పట్లో నేను ఉంటున్న “నాగార్జున” హాస్టల్‌లో నారూంకు సత్తెనపల్లి నుండి ఒక విద్యార్థి, విశ్వవిద్యాలయంలో ఏదో పని ఉండి వచ్చాడు. అతను నామిత్రునికి మిత్రుడు. అలా నారూంకు వచ్చి నాతో రెండు రోజులున్నాడు.

నాగురించి, వావిలాలవారి పట్ల నాకు గల అనురక్తి గురించి అతనికి తెలియదు. మాటల సందర్భంలో “మీ సత్తెనపల్లి వాళ్ళు ఎంత అదృష్టవంతులు. వావిలాల వంటి నాయకులు మీకున్నారు” అన్నాను. వెంటనే ఆ విద్యార్థి విసురుగా “వావిలాల అంటే నాకు ఇష్టం లేదండి. ఆయన మా బ్రాహ్మణులకు ఏమీ చేయలేదు. ఎంత సేపూ అలగాజనంకోసం, వారి బాగుకోసం తిరుగుతుంటారు” అన్నాడు. నేను ఒక్క క్షణం నిర్ఘాంతపోయాను. వెంటనే తేరుకొన్నాను. తెలుగు గాంధీ వావిలాలను

అంత సంకుచిత దృష్టితో చూసిన ఆ విద్యార్థి అమాయకత్వానికి జాలిపడ్డాను. వావిలాలకు కులం లేదు. అందుకే ఆయన నా వావిలాల. మన వావిలాల.

ఇటీవల కాలంలో ఒక పత్రికలో “ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో సామాజిక సమీకరణాలు” అనే అంశంపై విశ్లేషణాత్మక వ్యాసాన్ని నాకు గురుతులులు, ప్రస్తుతం యూనియన్ పబ్లిక్ సర్వీస్ కమిషన్ సభ్యులు ఆచార్య కె.యస్. చలంగారు వ్రాసారు. అందులో వారు ఈ నాటి బ్రాహ్మణులకు నాయకత్వం వహించడానికి వావిలాల వంటి రోల్ మోడల్స్ లేరు అని ప్రస్తావించారు. ఈ అంశంపై నేను ఆచార్య చలంగారి అభిప్రాయంతో పూర్తిగా విభేదిస్తున్నాను. వావిలాల ఒక గొప్ప సంఘసంస్కర్త. సామాజిక, రాజకీయ తత్వవేత్త, ఆయన ఒక కులానికి, ప్రాంతానికి, భాషకు, దేశానికి పరిమితం కాని విశ్వ మానవతావాది. మనందరికీ రోల్‌మోడల్. ఈ పుస్తకాన్ని పూర్తిగా చదివిన తర్వాత ప్రతిఒక్కరూ నా అభిప్రాయంతో ఏకీభవించగలరని భావిస్తున్నాను.

1983 లో నేను హైదరాబాద్ లో సివిల్ సర్వీసెస్ పరీక్షకోసం శిక్షణ పొందుతున్న రోజులు. ఒకరోజు సెక్రటేరియట్‌లో నాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఆర్థిక, ప్రణాళికా శాఖల ముఖ్యకార్యదర్శి కీ.శే. యు.బి. రాఘవేంద్రరావుగారి చాంబర్‌లోకి, వారి సలహాకోసం నేను వెళ్తున్నాను. సరిగ్గా అప్పుడే వారితో ఏదో ముఖ్యమైన ప్రజాప్రయోజనకరవిషయమై చర్చించి, వావిలాల వారు బయటకు వస్తున్నారు. వారి చేతిలో ఎప్పుడూ ఉండే గాంధీబొమ్మ సంచితో బాటు, కొన్ని పుస్తకాలు, ప్రభుత్వ నివేదికలు ఉన్నాయి. వారికి నేను చేతులు జోడించి నమస్కరించాను. వారు మరొకచోటికి వెళ్ళే తొందరలో ఉన్నారు. ఆరోజున వారిని ఆక్కడ చూసినందుకు చాల ఆనందించాను.

ఆ తర్వాత పరీక్షలు, ఉద్యోగం, శిక్షణ, బదిలీలు, పనిపత్తిడి వంటి పలుకారణాలవల్ల వావిలాల వారిని చాల సంవత్సరాల పాటు కల్సుకోలేకపోయాను. అయితే ఎప్పటికప్పుడు పత్రికలద్వారా, మాగురువుగారు శ్రీయాతగిరి శ్రీరామనరసింహోరావుగారి ద్వారా వావిలాల వారి కార్యక్రమాలగురించి తెలుసుకొంటూండేవాడిని. ఎప్పుడైనా ఉత్తరం వ్రాస్తే, వెంటనే జవాబుగా ఒక కార్డు వ్రాసేవారు.

1992 జనవరి 25న రిపబ్లిక్ డే సందర్భంగా భారత ప్రభుత్వం వావిలాల వారికి పద్మభూషణ్ పురస్కారాన్ని ప్రకటించడంతో నా ఆనందం ఆకాశాన్నంటింది. అప్పటికి నేను చెన్నైనగరంలో పనిచేస్తున్నాను. వెంటనే తీవ్రనిరాశ నన్ను అలముకొంది. కారణం జాతీయ స్థాయిలో గొప్ప గుర్తింపు పొందిన వావిలాల వారి జీవిత చరిత్రపై ఎవ్వరూ ఒక్క పుస్తకం కూడా వ్రాయకపోవడం. పదవులే పరమార్థంగా కులీకే కుహనా నాయకుల జీవిత చరిత్రలు పుస్తకాలుగా విరివిగా వస్తుంటే, ప్రజల మనిషి వావిలాల జీవిత చరిత్రను ఎవ్వరూ వ్రాయకపోవడం నన్ను బాగా కలచివేసింది.

అప్పటికి వావిలాల వారి గురించి కొన్ని అభినందన సంచికలు ఉన్నా, విద్యార్థులకు, యువతకు వారి గురించి తెల్పేలా వారి జీవితచరిత్ర రావాలని కోరుకొన్నాను. కొంతకాలానికి, ఆదర్శాలకే ఆదర్శంగా బ్రతీకే వావిలాల వారి గురించి పుస్తకాన్ని నేనే ఎందుకు వ్రాయకూడదు? అనే ఆలోచన వచ్చింది. చెన్నైలో కన్నెమరా గ్రంథాలయానికి వెళ్ళి కొంత సమాచారాన్ని సేకరించాను. చెన్నైలో అమరజీవి పొట్టి శ్రీరాములు గారి స్మారకగ్రంథాలయంలో ఎన్నో, విలువైన సమాచారం గల గ్రంథాలున్నాయి. నా ప్రయత్నం గురించి విని, నాటి అమరజీవి పొట్టి శ్రీరాములు మెమోరియల్ సొసైటీ కార్యదర్శి, పూజ్యులు కీ.శే.వై.యస్.శాస్త్రి గారు నాకు అవసరమైన గ్రంథాలను ఇంటికి తీసుకొని వెళ్ళి చదవడానికి ప్రత్యేక అనుమతి మంజూరు చేసారు.

ఆ తర్వాత రాజమహేంద్రంలో గౌతమీ ప్రాంతీయ పరిశోధనా గ్రంథాలయం, గుంటూరులో గల వావిలాల సంస్థ గ్రంథాలయం నాకు ఎంతగానో ఉపయోగపడడం సహజమే కదా!

అప్పట్లో సెలవుపై రాజమహేంద్రానికి వచ్చేసరికి, పద్మభూషణ్ వావిలాల వారి అభినందన సభ జరుగనున్నదని తెలిసింది. రాజమహేంద్రా పుర మందిరంలో జరిగిన ఆ సభలో, ఎంతో విలువైన తమ అనుభవాలను వావిలాల వారు యువతకోసం, భావితరాల కోసం స్వీయచరిత్రగా వ్రాసి ప్రకటించాలని నేను వావిలాల వారిని కోరడం జరిగింది. వారి స్వీయచరిత్ర వెలువడేలోగా నేను వారి జీవిత చరిత్రను పుస్తకంగా తెస్తానని ప్రకటించింది ఆసభలోనే.

ఆ మరునాడు నా ఫ్రియమిత్రులు, నాటి సమాచారమే దినపత్రిక సంపాదకులు కీ.శే. గంధం నాగసుబ్రహ్మణ్యంతో సుదీర్ఘ చర్చ జరిపాను. “నీవు ఎప్పుడూ పనివత్తిడిలో ఉంటావని నాకు తెలుసు. అయితే నీవు కోరినట్లు వావిలాల వారు స్వీయచరిత్ర వ్రాసుకోరు. వారికి ఇలాంటి వాదకన్నా ఉద్యమాలు, ప్రజలు ముఖ్యం. పైగా నీకు వారి గురించి అవగాహన, వ్రాసే శక్తి సామర్థ్యాలున్నాయి. కనుక నీవు వ్రాసి తీరతావనే నమ్మకం నాకుంది” అని ప్రోత్సహించడంతో, నా పట్టుదల పెరిగింది. ఈ రోజు మా సుబ్రహ్మణ్యం లేకపోవడం మాకు తీరనిలోటు.

అప్పుడు ఒక ఆలోచనవచ్చింది. ఉద్యోగవిధ్యుక్త ధర్మ నిర్వహణలో ఎప్పుడూ తలమునకలై ఉండే నేను ఒక్కడినే ఈ కార్య భారాన్ని వహించడంకన్నా, వావిలాల వారికి ఆత్మంత ఆపులు, నాగురువు శ్రీ యాతగిరి శ్రీరామనరసింహారావుగారితో కలసి, ఈ రచన చేస్తే బాగుంటుందనిపించింది.

వెంటనే వారింటికి వెళ్ళి, నా ప్రణాళిక అంతా వివరించాను. వారు ఆనందంతో అంగీకరించారు. కొన్ని అధ్యాయాలువారు, కొన్ని అధ్యాయాలు నేను వ్రాసేలా ప్రణాళికను రూపొందించుకొని, మూడు సంవత్సరాల పాటు కృషి కొనసాగించాము. అలా వెలువడినదే “మన వావిలాల”.

1992 లో అక్టోబర్లో వావిలాల వారినుండి, చెన్నైలో ఉన్న నాకు ఒక కార్డు వచ్చింది. ఆ లేఖ నన్ను ఆనందంలో ముంచెత్తింది. కారణం వావిలాల వారు చెన్నై వస్తున్నారు. మా ఇంట్లోనే రెండు రోజులుంటారు. ఆఫీసుకు సెలవు పెట్టేశాను. వారు వచ్చేరోజు ఉదయమే రైల్వేస్టేషన్లో వావిలాల వారికి, వారి అన్నగారి కుమార్తె లీలామహేశ్వరి గారికి స్వాగతం పలికాను. ఆటోలో టి.నగర్, బజార్లారోడ్లో మా ఆదాయపు పన్ను శాఖ కాలనీలో ఉన్న మా ఇంటికి చేరుకొన్నాము.

వావిలాల వారు వచ్చినది చెన్నైలో తెలుగు ప్రముఖులు శ్రీ యార్లగడ్డ శంభు ప్రసాద్గారి కుమార్తె వివాహానికి హాజరుకావడానికి. శంభుప్రసాద్ గారు హోటల్గాని, గెస్ట్ హౌస్ కాని అట్టే పెడతామన్నా వావిలాల వారు అంగీకరించలేదు. నేను మా శిష్యుడు మేడికెట్టి ఇంట్లోనే ఉంటానని స్పష్టంగా చెప్పేశారు.

అప్పటి నా ఆనందాన్ని మాటలలో వర్ణించలేను. మేము ఇంటికి చేరిన కాసేపటికి, మా కాలనీలోనే ఉంటున్న నా మిత్రులు, ఆదాయపు పన్ను శాఖ అసిస్టెంట్ కమీషనర్ శ్రీ చిత్తూరి ప్రసాదరావు గారు మా ఇంటికి వచ్చారు. వావిలాలవారు

మా ఇంటికి రావడం చూసి, ఆయన వెంటనే బయలుదేరి వచ్చారు. ప్రసాదరావుగారు మైదాన ప్రాంత ఆదివాసీలైన “ఎరుకల” ప్రజల సంక్షేమంకోసం ఏకలవ్య సేవా సమితిని స్థాపించినవారు. వారు రాగానే వావిలాలవారికి నమస్కరించి ఇలా అన్నారు, “అయ్యా! మా పెద్దలు మీ గురించి, మీరు ఎన్నో పోరాటాలు సాగించి, మా బాగుకోసం, మా భవిష్యత్తు కోసం చేసిన నిర్విరామకృషి గురించి కథలు కథలుగా చెప్పగా విన్నాను. మీ మేలును మేము ఎన్నటికీ మరచిపోబోము. మిమ్మల్ని ఇక్కడ కలుసుకోగలగడం నా అదృష్టం”. నాకెంతో ఆశ్చర్యం, ఆనందం. ఆరోజుల్లో ఎరుకల, యానాది, సుగాలీలగురించి వారు పడ్డ తపన, చేసిన కృషిని గూర్చి గంటల తరబడి చర్చించుకొన్నాం.

అప్పటినుండి నేను చెన్నైలో ఉన్నా, బెంగుళూరులో ఉన్నా ఎప్పుడు వావిలాల వారు వచ్చినా మా ఇంట్లోనే ఉండేవారు.

1993 లో ఒక నదన్నలో పాల్గొనేందుకు వావిలాల వారు రాజమహేంద్రవచ్చారు. సరిగ్గా అదే సమయానికి నేను వారం రోజుల సెలవుపై అక్కడే ఉన్నాను. అప్పుడు మా గురువుగారు యాతగిరి శ్రీరామనరసింహారావుగారు వావిలాల వారు ఆర్థిక వ్యవస్థపై వ్రాసిన వ్యాసాలను ఒక పుస్తకంగా తెచ్చాం అన్నారు. నేను ఎగిరి గంతేసాను. ఎందుకంటే నేను చదివినదే ఎం.ఎ అనువర్తిత అర్థశాస్త్రం. పైగా వావిలాల వారు వ్రాసిన వ్యాసాలను చదవడం, క్రోడీకరించడం, వారి సూచనల మేరకు మార్పులు చేర్పులు చేసి, ప్రచురణకు సిద్ధం చేయడం ఇవన్నీ చేయాలి. పైగా “మన వావిలాల” కు ఇంకా సమాచారం సేకరించాలి. అందుకనే ఆరోజే వావిలాల వారితో కలిసి గుంటూరు వెళ్ళిపోయాను. అక్కడ వారింట్లో కొన్నిరోజులు ఉండే భాగ్యం నాకు లభించింది. ఎక్కడెక్కడో ఉన్న వ్యాసాలన్నీ వెదికి, మేము కూలంకషంగా చర్చించిన తర్వాత వారి సూచనల మేరకు అచ్చు ప్రతి తయారు చేశాను. ఈ పుస్తకాన్ని “ఏమైంది మన ధనం?” అనే పేరుతో 1993 లో ఆంధ్రకేసరి యువజన సమితి, రాజమహేంద్ర వారు ప్రచురించారు.

గుంటూరు నుండి వావిలాల వారి వెంట హైదరాబాద్ వెళ్ళాను. అక్కడ గచ్చిబౌలిలో గల కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయంలో విద్యార్థుల సుద్దేశించి వావిలాల వారు ఉత్తేజకరమైన ప్రసంగం చేశారు. ఆచార్య హరగోపాల్ గారు, ఇతర పెద్దలు ఆ కార్యక్రమాన్ని ఏర్పాటు చేశారు.

అప్పటికే రాత్రి 9 గంటలు కావస్తోంది. యూనివర్సిటీ వారి కారులో వావిలాలవారు, నేను హైదరాబాద్ నగరంలోకి వెళ్ళవలసి ఉంది. కారు వద్దకు వచ్చాం. వావిలాల వారికి వీడ్కోలు చెప్పడానికి వందలాదిమంది విద్యార్థులు, అధ్యాపకులు వచ్చారు. కారు చుట్టూ విద్యార్థులే. వాళ్ళందరి నుండి సెలవు తీసుకొని, వావిలాల వారు కారులో కూర్చోన్నారు. ఆ హడావుడిలో నేను కారు వద్దనే ఉన్నా. కారు లోపలికి ప్రవేశించలేని పరిస్థితి ఏర్పడింది. నేను ఎవర్కినో అక్కడ ఎవరికీ తెలియదు. అప్పుడు పరిస్థితిని గమనించిన వావిలాల వారు “అతడు నా మనిషి కారు ఎక్కనివ్వండి” అన్నారు. ప్రజల మనిషి వావిలాలచే నామనిషి అస్పించుకోవడంతో నాజన్మధన్యమైంది అనుకొన్నాను.

యువతకు పోటీ పరీక్షలకు ఉచిత శిక్షణ ఇస్తూ, వారికి సరైన మార్గనిర్దేశకత్వం చేయాలనే లక్ష్యంతో 1994 లో రాజమహేంద్రంలో, నా ప్రియమిత్రులు, సేవా పిపాసి శ్రీ ఎల్లబోయిన సత్యనారాయణ, ఇతర మిత్రులం సమతా సేవాసమితి అనే స్వచ్ఛంద సంస్థను నెలకొల్పాము. యువతవికాసం కోసం, బలహీనవర్గాల యువతను జాతి ప్రధాన జీవన స్రవంతిలో భాగస్వాములను చేయడం కోసం మేము నాటి నుండి నేటి వరకు పలు కార్యక్రమాలు నిర్వహిస్తున్నాము. 1995 మే 4 వ తేదీన వావిలాల వారు మా సమితిలో శిక్షణ పొందుతున్న యువతనుద్దేశించి ఎంతో స్ఫూర్తిదాయకమైన ప్రసంగం చేశారు. మాట్లాడుతూ ఇలా అన్నారు “ఈ సంస్థలో మీరందరూ చక్కని శిక్షణపొంది, మంచి పరిపాలనా దక్షులుగా, దేశభక్తులుగా సేవకులుగా, మానవతావాదులుగా ప్రవర్ధమానం కావాలి” అంటూ ఆశీర్వదించారు.

అదేరోజు సాయంత్రం త్యాగమూర్తి స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు డాక్టర్ ఎ.బి.నాగేశ్వరరావుగారి విగ్రహాన్ని రాజమహేంద్రంలో ఆవిష్కరించి, గొప్ప సందేశాన్నిచ్చారు.

“మన వావిలాల” పుస్తకాన్ని సిద్ధం చేస్తున్నప్పుడు నాగురువులు శ్రీ కప్పగంతుల మల్లికార్జునరావుగారు, శ్రీ రాపాక ఏకాంబరాచార్యులుగారు ఇచ్చిన ప్రోత్సాహం మరువలేనిది. అప్పటికి ఉద్యోగరీత్యా నేను బెంగుళూరులో ఉండేవాడిని. వావిలాలవారు గుంటూరులో, యాతగిరి వారు రాజమహేంద్రంలో ఉండడంతో సమన్వయంకోసం యాతగిరి వారిని శ్రమపెట్టాల్సివచ్చింది.

వావిలాల వారు వ్రాత ప్రతి అంతా చూసి, సమ్మతి తెల్పిన తర్వాత పుస్తకావిష్కరణకు కేవలం ఐదు రోజులే సమయం మిగిలింది. అప్పటికి నాకు సెలవు లభించి రాజమహేంద్ర రాగలిగాను. పలువురు మిత్రుల సహకారంతో పుస్తకాన్ని నాలుగైదు ప్రెస్సులలో ముద్రించాల్సి వచ్చింది. అందువల్ల ముద్రాహక్కుసాలు తప్పలేదు. మాకు షార్తి సంతృప్తి కలుగలేదు. అయినా పాఠకులు మా ప్రయత్నాన్నిహర్షించి, ఆదరించారు. పెద్దలు, ప్రముఖరచయిత కీ.శే.మహీధర రామమోహనరావుగారు పుస్తకానికి ముందుమాట వ్రాసి, మమ్మల్ని ఆశీర్వదించారు.

1995 అక్టోబర్ 3వ తేదీ రాత్రి వావిలాల నవతి ప్రవేశోత్సవం, మన వావిలాల పుస్తకావిష్కరణ పూర్తయేసరికి, అన్నవరం నుండి కొందరు మిత్రులు వచ్చారు. ఆ మరునాటి ఉదయమే తూర్పుగోదావరి జిల్లా అన్నవరంలో ఆంధ్రుల పౌరుషాగ్నిజ్వాల అల్లారి సీతారామరాజు విగ్రహావిష్కరణకు వావిలాల వారిని ఆహ్వానించారు.

ఆ మరునటిరోజు తెల్లవారు జామునే వావిలాల వారు, కాళోజీ నారాయణరావుగారు, అల్లారి జీవిత చరిత్ర కారులు, ప్రముఖరచయిత పదాలరామారావు గారు, నేను అన్నవరం చేరుకొన్నాము. అలనాడు ఏజన్సీ ప్రాంతంలో బ్రిటిష్ వారిపై పోరాటాన్ని సాగించిన అల్లారి ఆపోరాటకాలంలో సందర్శించిన ఏకైక మైదాన ప్రాంతం అన్నవరం. కొండపైకి వెళ్ళే రోడ్డు ప్రారంభమయ్యేచోట ఏర్పాటు చేసిన అల్లారి విగ్రహాన్ని వావిలాల వారు ఆవిష్కరించి ఎంతో ఉత్సాహంతో ప్రసంగించారు. మేమంతా ఆసభలో మాట్లాడాము.

ఆ తర్వాత నాకు బెంగుళూరు నుండి కోయంబత్తూరుకు, కొన్నాళ్ళకు అక్కడి నుండి మరల చెన్నైకు బదిలీ కావడంతో వావిలాల వారిని కల్సుకొనే అవకాశం లభించలేదు. 2000 వ సంవత్సరంలో వారు తీవ్ర అస్వస్థతకు గురయ్యారు. ఆ తర్వాత కొద్దిగా కోలుకొన్నా షార్వపు స్థాయికి రాలేకపోవడం మాకు చాల బాధను కల్గించింది.

ఇంచుమించు అదే సమయంలో ఒక విశేషం. చెన్నైలో ప్రముఖ పండితులు, పెద్దలు ఆచార్య దేవళ్ళ చిన్ని కృష్ణయ్యగారిని తమిళనాడు ప్రభుత్వం తమిళనాడు రాష్ట్రంలో పదవ తరగతి చదివే తెలుగు విద్యార్థులకోసం తెలుగు పాఠ్యగ్రంథాన్ని రూపొందించే సంఘానికి అధ్యక్షులుగా నియమించింది. వారు, వారితో కలిసి పనిచేస్తున్న మిత్రులు డాక్టర్ తూమాటి సంజీవరావుగారు నాచే “తెలుగు వెలుగు

వావిలాల” అనే వ్యాసాన్ని వ్రాయించి, ఆపాఠ్యగ్రంథంలో చేర్పించారు. 2001 లో ఆ పాఠ్య గ్రంథం అచ్చే అమలులోకి వచ్చింది. వావిలాల వారికి ఆ పుస్తకం పంపించాను. నాకెంతో సంతృప్తి, ఆనందం కల్గాయి. తమిళనాడు రాష్ట్రంలో మూడు సంవత్సరాల పాటు కొన్ని వేలమంది విద్యార్థులు వావిలాల వారి గురించి చదువుకొనే అవకాశం లభించింది.

రాజమహేంద్ర రోటరీక్లబ్ వారు వావిలాల వారి అనుమతితో, 1999 లో వావిలాల రోటరీ సేవా పురస్కారాన్ని ప్రవేశపెట్టారు. వావిలాల అశయాలబాటలో కృషి చేస్తున్నవారికి ఏటా ఒకరికి ఈ అవార్డు ప్రదానం చేయాలని నిర్ణయించారు. 1999 లో ప్రముఖకవి, సాహితీవేత్త శ్రీ సన్నిధానం నరసింహశర్మగార్ని, 2000 లో నాటి సమాచారమే దిన పత్రిక సంపాదకులు శ్రీ గంధం నాగసుబ్రహ్మణ్యంగార్ని, 2001 లో నా గురువు, ఈ గ్రంథ సహరచయిత శ్రీ యాతగిరి శ్రీరామనరసింహారావుగార్ని, 2002 లో పెద్దలు, పలు ఉద్యమాలలో పనిచేసిన శ్రీ గన్ని సత్యనారాయణమూర్తిగారికి, 2003 లో నాకు ఈ పురస్కారాన్ని ప్రదానం చేశారు. ఇందుకు కారకులైన పెద్దలందరికీ నా కృతజ్ఞతలు. ఇదీ తెరవెనుక కథ!

ఇక అసలు కథ లోకి పడండి.....

బాలగోపాలుడు

గుంటూరు జిల్లాలో గల అలనాటి సత్తెనపల్లి తాలూకా మానవజాతికి అత్యంత అరుదైన మూడు రత్నాలను ప్రసాదించింది. ఆంధ్ర సంస్కృతికి అద్దంపట్టి ప్రపంచ ప్రఖ్యాతిగాంచిన అమరావతి బౌద్ధస్తూపం తొలిరత్నం; కాగా కొల్లూరు గ్రామంలో లభ్యమై విశ్వవిఖ్యాతిపొందిన కోహినూర్ వజ్రం రెండవ రత్నం. ఇక మూడవ రత్నం సమాజానికి తమ జీవితాన్ని అంకితం చేసిన వావిలాలవారు.

గుంటూరుకు సుమారు 50 కి.మీ. దూరంలోగల సత్తెనపల్లి వావిలాల జన్మస్థలం. వారి ప్రధాన కార్యక్షేత్రం కూడ. శాతవాహన చక్రవర్తుల పేరిట నిర్మింపబడిన ప్రాచీన సాతానపల్లి నగరమే నేటి సత్తెనపల్లి అని కొందరు చరిత్రకారుల విశ్వాసము.

వావిలాల అనేది ఊరిపేరు. వావిలాల పేరుగల గ్రామాలు వరంగల్, కరీంనగర్, నెల్లూరు, కృష్ణా జిల్లాలలో ఉన్నాయి. వీరి పూర్వీకులు వావిలాల గ్రామంనుంచి వచ్చినవారు కనుక ఇంటిపేరు వావిలాలగా స్థిరపడింది.

వేదాలను చదువుకొన్న బ్రాహ్మణులను వైదికులు అంటారు. అలాంటి వైదిక సాంప్రదాయక కుటుంబం వీరిది. గుంటూరుజిల్లా చిలకలూరిపేట సమీపంలోగల గణపవరం గ్రామవాస్తవ్యులు, ప్రసిద్ధ సంస్కృత పండితులు తెలికేపల్లి శేషాచలం శాస్త్రిగారి కుమార్తె పేరిందేవి వావిలాల వారి తల్లి. అప్పట్లో యజ్ఞ యాగాలు నిర్వహించిన వావిలాల గురుబ్రహ్మ సోమయాజులు గారి కుమారులు వావిలాల నరసింహం వావిలాలవారి తండ్రి.

ఈ దంపతుల నాల్గవ సంతానంగా పరాభవ నామసంవత్సర ఆశ్వయుజ మాసంలో విజయదశమి రోజున, అంటే, 1906వ సంవత్సరం సెప్టెంబర్ 17వ తేదీన వావిలాల జన్మించారు. వీరికి ఇద్దరు అన్నయ్యలు, ఒక అక్కగారు, ఒక చెల్లెలు ఉన్నారు.

ఆ రోజుల్లో గోపాలకృష్ణగోఖలే సుప్రసిద్ధ జాతీయ నాయకులు. గొప్ప దేశభక్తులు. దేశసేవ కోసం పూనా నగరంలో సర్వెంట్స్ ఆఫ్ ఇండియా సొసైటీని స్థాపించి ఇంతటి గొప్ప నాయకులైన గోపాలకృష్ణ గోఖలే గారి స్ఫూర్తితో, నరసింహంగారు తమ కుమారునికి గోపాలకృష్ణయ్య అనే పేరు పెట్టారు.

వీరి కుటుంబం ఆరోజులలోనే సంస్కరణ భావాలకు ఆహ్వానం పలికిన కుటుంబంగా పేరుపొందింది. వావిలాల వారి పెద్దన్నయ్య బ్రహ్మ సోమయాజులుగారు ఆనాడే కట్నం లేకుండా వివాహం చేసుకొన్నారు.

వారి రెండవ అన్నయ్య రామశర్మగారు ఆదర్శవాది. మాణిక్యాంబ అనే విశంతువును వివాహం చేసుకొన్నారు. కాకినాడలో జరిగిన వారి వివాహానికి ప్రముఖ సంఘసంస్కర్త శ్రీ గోపరాజు రామచంద్రరావు (గోరా) గారు, సుప్రసిద్ధ స్వాతంత్ర్య సమరయోధురాలు శ్రీమతి దుర్గాబాయ్ దేశ్ ముఖేగారు పెద్దరికం వహించారు. రామశర్మ, మాణిక్యాంబ దంపతులు స్వరాజ్యసమరంలో పాల్గొని జైలుశిక్షను అనుభవించారు.

వావిలాల విద్యాభ్యాసం సత్తెనపల్లి ప్రాథమిక పాఠశాలలో ఒకటవ తరగతిలో చేరడంతో ప్రారంభమయింది. ఆరునెలల తర్వాత నేటి ప్రకాశంజిల్లా మార్కాపురంలో గల వారి పినతండ్రిగారి వద్దకువెళ్ళి కొన్నాళ్ళు అక్కడ ఉండి చదివారు. అక్కడినుండి కొద్దికాలానికి మరల సత్తెనపల్లికి రావడంతో చదువు నిరంతరాయంగా కొనసాగలేదు.

ఆ తర్వాత, సత్తెనపల్లిలో గల యునైటెడ్ లూథరన్ క్రిస్టియన్ మిషన్ వారి ప్రాథమిక పాఠశాలలో చేరారు. అక్కడ నాల్గవతరగతి వరకు చదివారు.

ఇంట్లో హిందూ సంప్రదాయ వాతావరణం, పనులుచేయడానికి వారింటికి వచ్చే ముస్లింలతో పరిచయాలు, చదివేది క్రిస్టియన్ మిషనరీ స్కూలు కావడం, వీటన్నిటివల్ల చిన్నతనంలోనే అన్ని మతాలవారితో కలసి మెలసి ఉండడం వావిలాలకు అలవాటయ్యింది.

స్కూలులో మూడవ తరగతిలో బైబిలు పాఠాలు ఉండేవి. ప్రతి ఆదివారం బైబిలు పాఠాలు చెప్పేవారు. ఆ పాఠాలకు విద్యార్థులు తప్పనిసరిగా రావాలనే ఉద్దేశ్యంతో, స్కూలు యాజమాన్యంవారు సోమవారం హాజరును ఆదివారమే తీసుకొనేవారట! ఆదివారం స్కూలుకురాకుండా, సోమవారం స్కూలుకు వస్తే,

సోమవారం రానట్లే పరిగణించేవారు. ఈ నిర్బంధవిధానం బాల వావిలాలను మానసిక సంఘర్షణకు గురిచేసింది. తర్వాత కాలంలో బ్రిటిష్ వారిని వ్యతిరేకించడానికి, జాతీయ వాద భావాలు అంకురించడానికి ఈ సంఘర్షణ దోహదం చేసింది.

ఆ రోజుల్లో దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు గారు నడిపిన ఆంధ్రపత్రిక దిన పత్రిక జాతీయ భావాల ప్రచారానికి ఎంతో తోడ్పడింది. వావిలాల వారి ఇంటి ప్రక్కన ఉండే ఒకాయన తాలూకాఫీసులోపనిచేస్తుండేవారు. ఆయన ఆంధ్రపత్రిక చందాదారుడు. ఆయనకు పోస్టు ద్వారా ప్రతిరోజు సాయంత్రం ఐదు గంటలకు ఆంధ్ర పత్రిక వచ్చేది. వావిలాల రోజూ సాయంత్రం ఐదుగంటలకు పోస్టాఫీసుకు వెళ్ళి, ఆయన తరపున ఆంధ్రపత్రికను తీసుకొని, తాను చదివి, ఆయనకు తెచ్చి ఇస్తుండే వారు. ప్రతిరోజూ వావిలాల ఎంతో ఆసక్తితో ఆంధ్రపత్రికను చదవడాన్ని గమనించిన ఆ తాలూకాఫీసాయన వావిలాల తండ్రిగారి వద్దకు వెళ్ళి “మీ అబ్బాయి ఆంధ్రపత్రికను శ్రద్ధగా చదివే విధానం చూస్తుంటే, జాతీయవాదిగా మారి, ఉద్యమాలలోకి వెళ్ళిపోయే ప్రమాదం ఉంది” అని హెచ్చరించారు.

ఆయన మాటలు విని వావిలాల వారి తండ్రి ఇంట్లో ఇక నుండి వావిలాల ఆంధ్ర పత్రిక చదవడానికి వీలులేదని నిషేధం విధించారు.

బాలవావిలాల ఈ నిషేధంతో తల్లడిల్లిపోయి, రెండు రోజులపాటు ఏమీ తినకుండా పూర్తి ఉపవాసంతో తన నిరసనను తెలియజేసారు. వావిలాల వారి తల్లి ఎంతో ఆందోళన చెంది, ఈ నిరసన ఉపవాసం వల్ల పిల్లవాడు నీరసించిపోవడం తట్టుకోలేక, ఇరుగు పొరుగువారిచేత వారి తండ్రిగారికి చెప్పించి, చివరకు ఆంధ్రపత్రిక చదవడానికి వావిలాలకు అనుమతి లభించేలా చేయగల్గింది ఆమె మాతృహృదయం.

ఇటువంటి బాలుణ్ణి తర్వాతికాలంలో గాంధీజీ సిద్ధాంతాలు ఆకట్టుకోవడంలో ఆశ్చర్య మేముంది?

ఆకాలంలోనే ఇంట్లో రామాయణ, భారత, భాగవత గ్రంథాలను చదువుకున్నారు. తెలుగుభాషపై ఆసక్తి, అధికారం పెంపొందసాగాయి. మంచి పుస్తకాలను చదవాలనే తపన, చుట్టూ జరుగుతున్న విషయాల గురించి తెలుసుకోవాలనే జ్ఞానదాహం నానాటికీ అధికం కాసాగాయి. సమాజంగురించి, నైతిక విలువల గురించి ఆలోచనలు మొలకెత్తాయి. ఆరోజులలో శంకరాచార్యుల వారి

“భజగోవిందం”, భర్తహరి సుభాషిత శతకంలోని నీతి సూక్తులు, వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు రచించిన ఆర్యకథానిధి అనే పుస్తకం వావిలాలను ఎంతగానో ప్రభావితం చేశాయి.

నాటి ప్రముఖ చరిత్ర పరిశోధకులు చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు, ఎంతో శ్రమించి ఆంధ్రుల చరిత్రను వెలికితీసి, ఐదుభాగాలుగా వెలువరించారు. మన చరిత్ర, సంస్కృతి మూలాలను, ఘనతను తెలియజేప్పే “ఆంధ్రుల చరిత్ర” వావిలాల వారికి గొప్ప స్ఫూర్తినిచ్చింది. తరువాత ఆంధ్రోద్యమంలో వారి కీలక పాత్రకు నాంది పలికింది.

వావిలాలను ఆదశలో బాగా ప్రభావితం చేసిన వారు వారి స్కూలులో ఉపాధ్యాయులు అద్దంకి యజ్ఞనారాయణగారు. ఆయన స్కూలులో పాఠాలతో బాటు, జాతీయనాయకుల గురించి, లోకమాన్య బాలగంగాధర తిలక్ వంటి దేశభక్తుల గురించి, త్యాగమూర్తుల గురించి చెప్పే కథలు, గాథలు వావిలాలను బాగా ఆలోచింప చేశాయి. అద్దంకి యజ్ఞనారాయణ గారి ప్రియశిష్యునిగా, పలువురు నాయకుల గురించి సంఘసంస్కర్తల గురించి, మత సంస్కరణ ఉద్యమాలగురించి తెలుసుకున్నారు.

సుప్రసిద్ధ సంఘసంస్కర్త రాజారామమోహనరాయ్ హిందూమతంలోని మూఢవిశ్వాసాలను వ్యతిరేకించి, మత సంస్కరణ కోసం బ్రహ్మ సమాజాన్ని నెలకొల్పారు. పండిత శివనాథశాస్త్రి దక్షిణ భారతదేశంలో విస్తృతంగా పర్యటించి బ్రహ్మసమాజ విస్తరణకు కృషిచేశారు. తెలుగునాట కందుకూరి వీరేశలింగం, రఘుపతి వెంకటరత్నం నాయుడుగార్లు బ్రహ్మసమాజానికి మూలస్తంభాలుగా నిలిచారు. అలాంటి బ్రహ్మసమాజ సభలలో వావిలాల తమ గురువు యజ్ఞ నారాయణగారితో కలసి పాల్గొన్నారు.

ఆరోజుల్లో గోపాలకృష్ణ గోఖలే, బాలగంగాధర తిలక్, కందుకూరి వీరేశలింగం, స్వామి వివేకానంద, గాంధీజీల ప్రభావం వావిలాలపై ప్రగాఢంగా ఉండేది. ఆ ప్రభావాలే వారితోపాటు పెరిగి, పెద్దవై మనకు ఒక మహానాయకుణ్ణి ప్రసాదించాయి.

మాకొద్దీ తెల్ల దొరతనము...

మొగల్ చక్రవర్తులలో గొప్పవాడైన అక్బర్ భారతదేశాన్ని పాలిస్తున్న రోజుల్లో క్రీ.శ. 1600 సంవత్సరంలో, మన దేశంతో వ్యాపారం చేయడానికి బ్రిటిష్ వారు ఈస్టిండియా కంపెనీని ఏర్పాటుచేసుకొన్నారు. కేవలం వ్యాపారం కోసం వచ్చిన వాళ్ళు రానురాను బలపడి, తమ కుటీల విధానాల ద్వారా ఇక్కడి రాజుల మధ్య జరిగే యుద్ధాలలో తలదూర్చి, తమ ఆధునిక ఆయుధ సంపత్తితో చివరకు మన దేశానికే పాలకులు అయ్యారు.

వేల సంవత్సరాలుగా స్వతంత్ర దేశంగా ఉంటూ, ప్రపంచానికి గొప్ప విజ్ఞానాన్ని, నాగరికతను, మతాలను, ఆదర్శాలను అందించిన మన భారతదేశం వందల సంవత్సరాల పరాయిపాలనలో, బానిసత్వంలో ముగిసిపోయింది.

దాదాపు వందసంవత్సరాల క్రితం భారతీయులు మేల్కొని, తెల్లవాడిని దేశంనుండి తరిమికొట్టి, స్వాతంత్ర్యాన్ని సాధించుకోవడానికి మహోద్యమాన్ని నడిపారు. అదే మన వీరుల త్యాగాల గాథ. మన స్వరాజ్యసమరం.

వావిలాల వారు మన స్వాతంత్ర్యసమరం గురించి ఒక చోట ఇలా వ్రాసారు. “భారతదేశ స్వాతంత్ర్య చరిత్ర అనేక రూపాల్లో, అనేక స్థాయిలలో, అనేక తాత్విక విభాగాల్లో ఒక దాన్నుండి ఒకదానిగా పరిణతి చెంది వస్తూ, స్వాతంత్ర్య పిపాసతో, దేశభక్తి ప్రబోధితమై, ఒక మహాప్రవాహంగా పారింది. అహింసాయుత సత్యాగ్రహాల గంగ, హింసాయుత బీభత్సపోరాటాల యమున, పరవళ్ళు త్రొక్కుచుండగా, ఆరెండింటికీ అంతర్వాహినిగా సోషలిస్టు, కమ్యూనిస్టు భావాల ప్రభావంతో ప్రజా ఉద్యమాల సరస్వతి, ఒక గొప్ప త్రివేణీ సంగమంగా రూపు దాల్చింది. అంతిమంగా అది విదేశీ సామ్రాజ్యవాదుల్ని ముంచెత్తే ఒక అపూర్వ వెల్లువై మనకు స్వాతంత్ర్యం తీసుకువచ్చింది”.

ఈ అపూర్వ వెల్లువలో అగ్రభాగాన నిల్చిన మన భరతమాత ముద్దుబిడ్డ మన వావిలాల.

ఆనాటి జనచైతన్యం

1918లో మొదటి ప్రపంచ యుద్ధం ముగిసింది. భారతదేశం పట్ల బ్రిటిష్ వారిజైఖరి మారుతుందని, క్రమేణా స్వయంపాలనకు అనుమతి ఇస్తారని కాంగ్రెస్‌లోని కొందరు ఆశించారు. కాని నాటి బ్రిటిష్ ఇండియా ప్రభుత్వం దేశంలో నానాటికీ పెరుగుతున్న జనచైతన్యానికి భయపడి, ప్రజా చైతన్యాన్ని అణచి వేయడానికి దారుణమైన రౌలట్ చట్టాన్ని ప్రవేశపెట్టింది. ఈ చట్టం ప్రకారం ఎవరినైనా, ఎప్పుడైనా, ఏ విచారణ లేకుండా అరెస్టు చేసే అధికారం నాటి ప్రభుత్వానికి సంక్రమించింది.

అప్పటికే ఒక వైపున లోకమాన్యతీలక్, అనీబిసెంట్‌ల హోంరూల్ ఉద్యమం సాగుతోంది. బీహార్, గుజరాత్ లలో గాంధీజీ నిర్వహించిన అహింసాయుత సత్యాగ్రహాలు అందరి దృష్టిని ఆకర్షింప సాగాయి. పంజాబ్‌లోని జలియన్‌వాలా బాగ్ మైదానంలో శాంతియుతంగా సమావేశమైన వందలాదిదేశభక్తులు కాల్చిచంపబడ్డారు. దేశం అట్టుడికి పోయింది. ఈ దారుణ మారణకాండకు నిరసనగా పెద్ద ఎత్తున ఆందోళన ప్రారంభమైంది. అప్పటి వరకు విద్యావంతులకే పరిమితమైన కాంగ్రెస్ పార్టీ, ప్రజా ఉద్యమానికి నాయకత్వం వహించే ప్రజల పార్టీగా పరివర్తన చెందడానికి సమయం ఆసన్నమైంది.

ఈ చైతన్యం సహజంగానే ఆంధ్రప్రాంతానికి విస్తరించింది. ఆంధ్రపత్రిక, కృష్ణాపత్రిక ప్రజలను సమర సన్నద్ధులను చేయడంలో ప్రముఖ పాత్ర వహించాయి.

లోకమాన్యబాలగంగాధర తీలక్

ఆనాటి జాతీయనాయకులలో లోకమాన్యబాలగంగాధర తీలక్ అగ్రగణ్యులు. కాంగ్రెస్ పార్టీలో చైతన్యాన్ని నింపిన అతివాదులకు ఆయన నాయకుడు. కేసరి, మరాఠా పత్రికల ద్వారా ప్రజలను మేల్కొల్పిన దేశభక్తుడు. 1908 నుండి ఆరు సంవత్సరాల పాటు బర్మాలోని మాండలే జైలులో కఠిన కారాగార శిక్షను అనుభవించిన త్యాగశీలి. నాటి భారతదేశయువతరానికి ఆశాజ్యోతి. అటువంటి మహానేత లోకమాన్య తీలక్ 1920 ఆగస్టు ఒకటవ తేదీన కన్నుమూసారు. తీలక్ నిర్యాణంతో దేశ ప్రజలంతా శోకసముద్రంలో మునిగిపోయారు. దేశం నలుమూలలా తీలక్ సంస్మరణ సభలు జరిగాయి.

గుంటూరు జిల్లా సత్తెనపల్లిలో జరిగిన తిలక్ సంస్కరణ సభ, మనజాతికి గొప్ప ప్రజానాయకుణ్ణి అందించింది.

తిలక్ సంస్కరణ సభకు తరలివస్తున్న విద్యార్థుల ఊరేగింపు, అప్పటికి నాల్గవ ఫారం చదువుతున్న పద్మాలుగు సంవత్సరాల వావిలాల గోపాల కృష్ణయ్య నాయకత్వంలో సాగింది. ఆనాటి సభలో ప్రముఖ స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు, పలునాటకాల రచయిత దామరాజు పుండరీకాక్షుడు గారు ప్రసంగించారు. ఆసభ వావిలాల ప్రజాజీవనానికి నాంది పలికింది. ఆరోజుతో వావిలాల స్కూలును వదలివేసి జాతీయోద్యమంలో ప్రవేశించారు.

మల్లు గుడ్డ వద్దు, ఖద్దరే ముద్దు:-

భారతదేశంలో అనాదిగా వ్యవసాయంతోపాటు, చేనేత వస్త్రాల తయారీ భారతీయుల ప్రధాన ఉపాధిగా ఉండేది. ఇంగ్లండులో పారిశ్రామిక విప్లవం వల్ల యంత్రాల ద్వారా పెద్ద ఎత్తున వస్త్రాల తయారీ మొదలయ్యింది. ఈ మిల్ క్లాత్ (Mill Cloth) నే మనవాళ్ళు మల్లుగుడ్డ అనేవారు. బ్రిటిష్ వారు తమ వస్త్రాలకు మార్కెట్ గా మన దేశాన్ని తయారుచేశారు. ఇందుకోసం దేశీయచేనేత వృత్తిని దారుణంగా దెబ్బతీశారు. కోట్లాదిమంది చేనేత వృత్తికారులకు ఉపాధికరువయ్యింది.

ఈ దుస్థితిని అవగాహన చేసుకొన్న గాంధీజీ విదేశీ వస్త్రబహిష్కరణ, స్వదేశీ చేనేతకు ప్రోత్సాహం తమ ఉద్యమంలో భాగంగా రూపొందించారు. గాంధీజీ ప్రతిరోజు కొంతసేపు స్వయంగా రాట్నంపై నూలు వడికేవారు. ఇలా చేతితో తయారు చేసిన వస్త్రాలను ఖద్దరు (ఖాదీ) వస్త్రాలు అనేవారు. క్రమేణా రాట్నం (చర్డా), కాంగ్రెస్ పర్యాయపదాలయ్యాయి. దేశవ్యాప్తంగా ఖద్దరు తయారీ, ఖద్దరు వస్త్రధారణ పెద్ద ప్రజా ఉద్యమంగా రూపుదిద్దు కొన్నాయి.

ఆరోజుల్లో దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు, చెరుకు వాడ వెంకటనరసింహం, ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ, ఆయన సతీమణి ఉన్నవ లక్ష్మీబాయిమ్మ వంటి ప్రముఖనాయకులు సత్తెనపల్లి వచ్చి, సభలు నిర్వహించి, జాతీయ భావాలను ప్రచారం చేసేవారు. ఆ సభలలో వావిలాల ఎంతో చురుకుగా పాల్గొనసాగారు. ఒక రోజున అలా ఒక సభ జరుగుతుండగా, ఆ సభకు ఖద్దరు వస్త్రం కట్టుకొనే వెళ్ళాలని వావిలాల నిర్ణయించుకోవడం జరిగింది. అయితే వావిలాల వద్ద ఖద్దరు గుడ్డలేదు. వాళ్ళింట్లో ఉన్నవి మల్లు గుడ్డలే.

ఖద్దరు కోసం వెతుకుతున్న వావిలాలకు, ఒక రైతు వద్ద గడ్డిమోపు, దానికి కట్టి ఉన్న ఖద్దరు గుడ్డ కనిపించాయి. వెంటనే అదునుమిల్లి నారయ్య అనే ఆ రైతును అడిగి, ఆ గడ్డిమోపుకు కట్టి ఉన్న ఖద్దరు గుడ్డను తీసి కట్టుకొన్నారు. ఇంట్లో ఉన్న మల్లుగుడ్డను తెచ్చి, ఆగడ్డిమోపును కట్టడానికి ఇచ్చి వేసారు. అలా మొదలైన ఖద్దరు వస్త్రధారణ జీవితాంతం కొనసాగింది.

అప్పట్లోనే ఒక దళితకులానికి చెందిన మిత్రుడు వావిలాలకోసం నూలువడికి ఖద్దరు వస్త్రం తయారు చేసి, తేవడంతో, వావిలాల ఆ మిత్రుడిని సాదరంగా ఇంట్లోకి ఆహ్వానించి, ఆ ఖద్దరును ధరించారు. ఈ విషయం తెల్సుకొన్న వారి తండ్రి కోపంతో ఇల్లు వదలి, ఆయన కుమార్తె ఇంటికి వెళ్ళి, వారం రోజులు ఉండిపోయారట! వావిలాల అక్కడికి వెళ్ళి, ఎలాగోలా తండ్రికి నచ్చజెప్పి మరల తమ ఇంటికి తీసుకువచ్చారు.

1920 లో సత్తెనపల్లి సమీపంలో గల పాపయ్య పాలెం గ్రామంలో శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ చేబడుకు, చేనేత సహకార సంఘాన్ని శ్రీకాశిరాజు అశ్వత్థ నారాయణగారు స్థాపించి, ఆయనే కార్యదర్శిగా ఆ సంఘాన్ని నడుపసాగారు. ఆయన 1921 లో సహాయనిరాకరణ ఉద్యమంలో అరెస్టు కావడంతో, అప్పటికి కేవలం పదిహేను సంవత్సరాల వయసున్న వావిలాల ఆసంఘానికి కార్యదర్శిగా రంగంలోకి దిగి, కొంతకాలం ఆ సంఘాన్ని నిర్వహించారు. అప్పట్లో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఖద్దరు సంఘాలన్నిటినీ మూసివేయించడంతో, ఈ సంఘాన్ని కూడ మూసి వేయక తప్పలేదు.

సహాయ నిరాకరణోద్యమం:

సత్యము, అహింస ఆయుధాలుగా శాంతియుతంగా బ్రిటిష్ వారితో పోరాడి, దేశానికి స్వాతంత్ర్యాన్ని సాధించేందుకు, మహాత్మాగాంధీ నాయకత్వంలో భారతజాతీయ కాంగ్రెస్ నూతన ప్రజా ఉద్యమాలకు, జాతీయ పునర్నిర్మాణ కార్యక్రమాలకు శ్రీకారం చుట్టింది.

ఈ ప్రజా పోరాటంలో భాగంగానే గాంధీజీ 1921లో సహాయ నిరాకరణోద్యమానికి పిలుపు నిచ్చారు. ఎన్నికల బహిష్కరణ, ప్రభుత్వ ఉద్యోగాలను వదలివేయడం, ప్రభుత్వ పాఠశాలలను, కళాశాలలను వదలివేయడం, కోర్టుల బహిష్కరణ, కొన్నిచోట్ల పన్నుల చెల్లింపు నిరాకరణ, ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా శాంతియుతంగా సత్యాగ్రహం నిర్వహించి జైళ్ళకు వెళ్ళడం ఇవన్నీ ఈ మహోద్యమంలో

భాగాలే. ప్రభుత్వానికి ప్రజలు సహాయాన్ని నిరాకరించడమే ఈ ఉద్యమంలోని ప్రధానాంశం.

1921లో ఈ ఉద్యమ సందర్భంగానే సత్తెనపల్లిలో శ్రీ గిడుగు నరసింహం, శ్రీ గార్లపాటి హనుమంతరావు, శ్రీసిరిపురపు వెంకటప్పయ్యగార్లతోపాటు వావిలాల కూడ తొలిసారిగా అరెస్టు చేయబడ్డారు. కానీ అప్పటికి ఇంకా మైనర్; కేవలం పదిహేనుసంవత్సరాల వయస్! అందువల్లనాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం వావిలాలను జైలుకు పంపకుండా వదలివేసింది.

నాటినుండి సత్తెనపల్లిలో జాతీయోద్యమానికి తోడ్పడే పలుకార్యక్రమాలలో వావిలాల భాగస్వామి అయ్యారు. శ్రీ భీమవరపు నరసింహారావుగారితో కలసి, ఇంటింటికీ తిరిగి “స్వరాజ్య భిక్ష” పేరుతో బియ్యం, జొన్నలు సేకరించి, కాంగ్రెస్ వాలంటీర్లకు భోజన సదుపాయం కల్పించే కార్యక్రమాన్ని చేపట్టారు.

సహాయనిరాకరణోద్యమంలో భాగంగా సాగిన పన్నుల నిరాకరణ ప్రచారంలో వావిలాల పాల్గొన్నారు. ఆ రోజుల్లో గ్రామాలలో గల ప్రజలు, తమ పశువులను సమీప అటవీప్రాంతంలో మేపుకొన్నందుకు, అటవీ అధికారులకు “పుల్లరి” అనే ప్రత్యేక పన్నును చెల్లించవలసివచ్చేది. ఈ పన్ను విధింపునకు వ్యతిరేకంగా 1921లో సాగిన చారిత్రాత్మకమైన పలనాడు (నేటి గుంటూరు జిల్లాలోగల మాచర్ల - పిడుగురాళ్ళ - సత్తెనపల్లి పరిసర ప్రాంతాలు) పుల్లరి సత్యాగ్రహంలో వావిలాల పాల్గొన్నారు.

ఆ పుల్లరి సత్యాగ్రహ సందర్భంగానే దేశ భక్తుడైన కన్నెగంటి హనుమంతును బ్రిటిష్ వారి తూటాలు బలిగొన్నాయి. పలువురు నాయకులు జైళ్ళకు వెళ్ళి కఠిన కారాగారశిక్షలు అనుభవించారు.

సహాయనిరాకరణోద్యమం దేశంలో వివిధ ప్రాంతాలలో ఏవిధంగా సాగుతున్నదీ అంచనా వేయడానికి కాంగ్రెస్ పార్టీ మోతీలాల్ నెహ్రూ, విఠల్ భాయ్ పటేల్, శంకర్ లాల్ బ్యాంకర్లు సభ్యులుగా సహాయనిరాకరణ పరిశీలనా సంఘాన్ని ఏర్పాటుచేసింది. 1922లో గుంటూరుకు ఈ సంఘంవారు వచ్చినపుడు ఏర్పాటైన సమావేశంలో వావిలాల పాల్గొని, తమ అభిప్రాయాలను వారికి తెలియజేశారు.

కాంగ్రెస్ వావిలాల

1920 నుండి 1942 వరకు ఇరవై రెండు సంవత్సరాలపాటు వావిలాల భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ లో క్రియాశీలక పాత్రను నిర్వహించారు. గుంటూరు జిల్లా కాంగ్రెస్ సంఘానికి సంయుక్త కార్యదర్శిగా, గుంటూరు జిల్లా కాంగ్రెస్ సివిక్ బోర్డు సభ్యులుగా, ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెస్ సంఘ సభ్యులుగా పార్టీలో పలు బాధ్యతలను అత్యంత సమర్థవంతంగా నిర్వహించారు. స్వరాజ్య సమరంలో వివిధ సందర్భాలలో పదకొండుసార్లు అరెస్టు కాబడి, ఏడున్నర సంవత్సరాల పాటు రాజమండ్రి, కోరాపుట్, వెల్లూరు, చెన్నై, కడలూరు, బళ్ళారి, కలకత్తా జైళ్ళలో కఠిన కారాగార శిక్షననుభవించారు.

నిర్మాణ కార్యక్రమం

1922 ఫిబ్రవరిలో నేటి ఉత్తరప్రదేశ్ రాష్ట్రంలోని గోరఖ్ పూర్ జిల్లాలోగల చౌరీచౌరా గ్రామంలో కోపోద్రిక్తులైన జనసమూహం, పోలీసు స్టేషన్ కు నిప్పు పెట్టడంతో, కొందరు పోలీసులు సజీవదహనమైపోయారు. సహాయ నిరాకరణోద్యమం హింసాయుతంగా మారుతున్నదని భావించి, ఈ దుర్ఘటనతో కలతచెందిన గాంధీజీ ఉద్యమాన్ని తాత్కాలికంగా నిలిపివేస్తున్నట్లు ప్రకటించారు. వెంటనే నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం గాంధీజీని అరెస్టు చేసింది.

కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలు కొంత నిరాశ చెందారని గమనించి గాంధీజీ నిర్మాణకార్యక్రమాన్ని ప్రకటించారు. కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలందరూ మరో ఉద్యమం ప్రారంభమయ్యేంతవరకు ఈ నిర్మాణకార్యక్రమాలలో చురుకుగా పాల్గొనాలని గాంధీజీ పిలుపునిచ్చారు. రాట్నము వడకుట, ఖద్దరు ధారణ, ప్రచారం, మద్యపాన వ్యతిరేక ప్రచారం, గ్రామాభివృద్ధి, దళిత జనోద్ధరణ, హిందూ-ముస్లిం సమైక్యత, స్వదేశీ ఉద్యమం, స్త్రీవిద్య, వయోజనవిద్య - ఇవన్నీ నిర్మాణకార్యక్రమంలో భాగాలే.

అప్పటికి వావిలాల వయసు పదహారు సంవత్సరాలు. గ్రామాలలో విస్తృతంగా తిరుగుతూ, ఈ నిర్మాణకార్యక్రమాలన్నిటిలోనూ చురుకుగా పాల్గొన్నారు.

స్వరాజ్యసమర ప్రభావంతో, నాల్గవ ఫారంతోనే స్కూలు చదువు ఆగిపోయి నప్పటికీ, వావిలాల స్వయంకృషితో చదువుకొనసాగించారు. నిరంతరం చదువుతూ విశేష జ్ఞానాన్ని సముపార్జించారు. తాము చదివి, అవగాహన చేసుకొన్న విషయాలను,

తమకొత్త ఆలోచనలను వ్యాసాలుగా, పద్యాలుగా, పుస్తకాలుగా వ్రాయడం ప్రారంభించారు.

కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు

ఆ రోజుల్లో తమ సర్వశక్తియుక్తులను, సంపాదనను జాతీయోద్యమం కోసం వినియోగించిన మహానుభావులు. వీరికి దేశోద్ధారక, విశ్వదాత అనే బిరుదులున్నాయి. తమ “అమృతాంజనం” తలనొప్పి మందు ద్వారా వచ్చే రాబడిని, తాము స్థాపించిన “ఆంధ్రపత్రిక” దినపత్రిక కోసం వెచ్చించేవారు. గ్రామాలలో స్వచ్ఛందంగా గ్రంథాలయాలను ఏర్పాటుచేసుకొన్న యువతను ప్రోత్సహించడంకోసం అటువంటి గ్రామీణ గ్రంథాలయాలకు తమ ఆంధ్రపత్రికను ఉచితంగా పంపించేవారు. ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది ప్రత్యేక సంచికలద్వారా, తాము స్థాపించిన “భారతి” సాహిత్య మాసపత్రిక ద్వారా తెలుగు భాషా, సాహిత్యాల అభివృద్ధికి ఎంతో కృషి చేశారు.

వందలాదిమంది జాతీయవాదులను ఆదరించి తమ పత్రికలో ఉపాధి కల్పించేవారు. వారిచే పుస్తకాలు వ్రాయించి, ప్రచురించేవారు.

1922లో కాశీనాథుని వారు సత్తెనపల్లిలో ఒకసభలో పాల్గొనడానికి వచ్చినప్పుడు, పదహారేళ్ళ వావిలాలకు వారితో పరిచయమయింది. నాటినుండి వావిలాలకు వారి ప్రోత్సాహం, అండదండలు లభించాయి. ఒకసారి వావిలాల ఇలా అన్నారు. “నేను పట్టణాలకు దూరంగా ఉన్న సత్తెనపల్లిలో ఉండడంవల్ల, ఎప్పుడు ఏ కార్యక్రమాలు జరుగుతున్నాయో సరిగా తెలిసేవికావు. చాలా శ్రమపడి తెల్సుకొనేవాడిని. నాకు రాజకీయ జీవితంలో గాడ్ ఫాదర్ ఎవరూ లేరు. ఒక్క కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు గారే పలకరించి, ప్రోత్సహించేవారు.” ఆవిధంగా గొప్ప ప్రజానాయకునిగా వావిలాల ఎదగడంలో కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారి ఆశీర్వాదాలు వావిలాల వారికి లభించాయి.

1922లో వావిలాల వ్రాసిన మొదటిపుస్తకం “శివాజీ”ని నాగేశ్వరరావుగారే ప్రచురించారు.

రెండు నిర్ణయాలు

పండిత కుటుంబంలో పుట్టిన వావిలాలపై, ఆనాటి సంఘ సంస్కరణోద్యమాలు, బ్రహ్మసమాజం, జాతీయోద్యమ శంఖారావం, గొప్ప ప్రభావాన్ని కల్గించాయి. ఆ

ప్రభావాల పర్యవసానంగా 17వ ఏటనే వావిలాల జంధ్యాన్ని వదిలివేశారు. తాత్వికచింతనపై ఆసక్తి ఉండేదికాని, మతవిశ్వాసాలు ఉండేవికావు. సంస్కరణ భావాలతో, ప్రజాఉద్యమాలలో మునిగిపోయారు. అప్పట్లో ఆస్తినిచ్చి, పిల్లనిస్తామని వివాహం చేసుకోమని బంధువులు వావిలాలను కోరారు. అయితే తాను స్వరాజ్య సమరంలో ఉన్నందున తరచూ జైళ్ళకు వెళ్ళాల్సివస్తుందని, తమకు పిల్లనిచ్చేవారు అందుకు అభ్యంతరం తెల్పకుండా, అంగీకరించాలని స్పష్టంగా చెప్పేసరికి వారు వెనక్కి తగ్గారు.

తన వివాహం, స్వంత సుఖాలకన్నా స్వరాజ్యసాధన ముఖ్యమని భావించిన వావిలాల పెండ్లి చేసుకోలేదు. ఆజన్మ బ్రహ్మచారిగా ఉండిపోయి, జాతిసేవకు అంకితమయ్యారు.

పలు ఉద్యమాలకు పునాది

1922-29 సంవత్సరాల మధ్యకాలంలో వావిలాల నిర్మాణకార్యక్రమాలలో పాల్గొంటూనే పలురంగాలలో విశిష్ట కృషికి నాందిపల్గారు. తీరిక దొరికినప్పుడు, ఆంధ్ర మహాభారతంలోగల పదాలను అకారాదిక్రమంలో వదకోశంగా తయారుచేయాలనే సంకల్పంతో ఆదిపర్వంలోని పదాల సూచికను రూపొందించారు.

జాతీయ కళాశాలల్లోనే విద్యార్థులు చదువుకోవాలనే నాటి నాయకుల పిలుపు మేరకు వావిలాల 1923లో మచిలీపట్నం వెళ్ళి, అక్కడ ఆంధ్రజాతీయ కళాశాలలో చదివేందుకు చేరారు. కోవలై మానుమంతరావు, నాటి కృష్ణాపత్రిక సంపాదకులు ముట్నూరి కృష్ణారావు, ప్రముఖ కాంగ్రెస్ నేత డాక్టర్ భోగరాజు పట్టాభిసేతారామయ్యగార్లు ఈ కళాశాలకు మూలస్తంభాలు. ఆ రోజుల్లో ఎందరో గొప్ప దేశభక్తులను ఈ కళాశాల తయారుచేసింది.

ఆంధ్రజాతీయ కళాశాలలో వావిలాల నెలరోజులు మాత్రమే ఉన్నారు. ఈలోగా కాకినాడలో జరుగుతున్న అఖిల భారత కాంగ్రెస్ మహాసభలో స్వచ్ఛంద సేవకునిగా పనిచేయడానికి ఎంపిక కాబడ్డారు. మచిలీపట్నం వదలి కాకినాడ చేరారు. వాలంటీర్ నెంబర్ 1919గా ఆ మహాసభలను విజయవంతం చేయడానికి విశేషకృషి చేశారు.

ఆరోజుల్లోనే కాంగ్రెస్ పార్టీలో శాసనసభలలో ప్రవేశించడానికి సుముఖత చూపిన నాయకులు కాంగ్రెస్లో భాగంగానే స్వరాజ్యపార్టీగా రూపొంది, ఎన్నికలలో

పోటీచేశారు. లాలా బజపతిరాయ్, చిత్తరంజన్ దాస్, మోతీలాల్ నెహ్రూ, టంగుటూరి ప్రకాశంగార్లు నాటి స్వరాజ్య పార్టీ ముఖ్యనాయకులు. 1923లో మద్రాస్ లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ కు గుంటూరుజిల్లా నియోజకవర్గంనుండి స్వరాజ్యపార్టీ అభ్యర్థిగా పోటీచేసిన పిల్లలమర్రి ఆంజనేయులుగారి తరపున వావిలాల విస్తృతంగా ప్రచారం చేశారు. ఆ ఎన్నికలలో ఆంజనేయులుగారు విజయం సాధించారు.

శారదా గ్రంథాలయం

చిన్ననాటనే ఉత్తమగ్రంథ పఠనం ద్వారా సంస్కార సంపన్నులైన వావిలాల, నాటి తమమిత్రులు వేంకటేశ్వర్లు, రోశయ్యగార్ల సహకారంతో 1925 అక్టోబర్ 10వ తేదీన సత్తెనపల్లిలో శారదానిలయం అనే పేరుతో గ్రంథాలయాన్ని నెలకొల్పారు. చాల సంవత్సరాలపాటు ఆ గ్రంథాలయాన్ని మిత్రుల తోడ్పాటుతో వావిలాల స్వయంగా నిర్వహించి, తరువాత పంచాయతీకి అప్పగించారు.

వయోజన విద్య అంటే వావిలాలకు ఎంతో ఇష్టం. ఆరోజులలోనే ఈ శారదా నిలయంలో పదిహేనుమంది నిరక్షరాస్యులైన వయోజనులను సమీకరించి, ఆరునెలలు శ్రమించి వారిని అక్షరాస్యులను చేశారు.

తర్వాత కాలంలో గ్రంథాలయ, విద్యా రంగాలలో వావిలాల నిర్వహించిన కీలకపాత్రకు ఈ శారదా గ్రంథాలయ నిర్వహణలో చేకూరిన అనుభవమే నాంది పలికింది.

ఈకాలంలోనే వావిలాల రచనా, పత్రికా రంగాలలో కృషి చేశారు. 1926లో సత్తెనపల్లి బాల కవితా కుటీరం తరపున వెలువడిన విద్యార్థి అనే త్రైమాసికపత్రికకు వావిలాల సంపాదకత్వం వహించారు. భారతీయ గ్రంథమండలి తరపున నాలుగు వుస్తకాలను ప్రచురించారు.

సైమన్ గో బ్యాక్ (SIMON GO BACK)

1927లో నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం భారతదేశానికి ఎలాంటి పాలనా విధానం అవసరం అనే విషయాన్ని అధ్యయనం చేయడానికి సర్ జాన్ సైమన్ అనే ఆంగ్లేయుని అధ్యక్షతన ఏడుగురు సభ్యులతో ఒక సంఘాన్ని నియమించింది. ఈ సంఘాన్నే సైమన్ కమిషన్ అనేవారు. ఈ కమిషన్ లో భారతీయులకు సభ్యత్వమే లేదు. సభ్యులందరూ ఆంగ్లేయులే. దీనితో తీవ్ర అసంతృప్తితో, కాంగ్రెస్ పార్టీ ఈ సైమన్

కమిషన్ భారతదేశ పర్యటనను బహిష్కరించాలని ప్రజలకు పిలుపునిచ్చింది. అప్పటికి ఆరు సంవత్సరాలుగా నిర్మాణ కార్యక్రమమే తప్ప ప్రత్యక్ష ఆందోళనలు లేవు.

దేశం యావత్తు ఎంతో ఉత్సాహంతో స్పందించింది. 1928లో సైమన్ కమిషన్ భారతదేశంలో పర్యటించినపుడు “SIMON GO BACK” నినాదాలతో దేశం హోరెత్తిపోయింది. లాహోర్ లో లాలాబజపతిరాయ్ నాయకత్వంలో గొప్ప నిరసన ప్రదర్శన జరిగింది. చెన్నై నగరంలో ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి శ్రీకాశంగారు బ్రిటిష్ తుపాకీకి ఎదురునిల్చి చరిత్ర సృష్టించారు. “రండిరా, ఇదే కాల్పు కొండిరా యని నిండు గుండెలిచ్చిన, మహోద్దండమూర్తి” అని ఆ తర్వాత కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్య శాస్త్రిగారు ఆంధ్రకేసరిని కీర్తించారు.

1928లో సైమన్ కమిషన్ పర్యటన బహిష్కరణ ప్రచారకార్యక్రమంలో భాగంగా వావిలాల గుంటూరుజిల్లాలో పలుగ్రామాలలో విస్తృతంగా పర్యటించారు. ఆరోజులలో గుంటూరు జిల్లాలో వావిలాల అడుగుపెట్టని గ్రామమే లేదంటే అతిశయోక్తికాదు. ఆ తర్వాత రెండు సంవత్సరాలకే ప్రారంభమైన ఉప్పు సత్యాగ్రహానికి ప్రజలను మానసికంగా సంసిద్ధులను చేయడానికి ఈ సైమన్ బహిష్కరణ ప్రచారం దోహదం చేసింది.

అప్పటికి కాంగ్రెస్ లోని అతివాద నాయకులలో అసంతృప్తి, అసహనం పెరగసాగాయి. భారతదేశం నుండి బ్రిటిష్ వారు పూర్తిగా వైదొలగాలని, దేశానికి సంపూర్ణ స్వరాజ్యం కావాలనే నినాదం బలం పుంజుకోసాగింది. ఈ నేపథ్యంలో 1928లో విజయవాడలో నాటి ప్రముఖ కాంగ్రెస్ నాయకులు, త్యాగమూర్తి మహర్షి బులుసుసాంబమూర్తిగారు ఇండిపెండెన్స్ లీగ్ మహా సభలను నిర్వహించారు. సంపూర్ణ స్వరాజ్య తీర్మానంకోసం కాంగ్రెస్ పై వత్తిడి తేవడమే ఈ మహాసభల ప్రధాన లక్ష్యం. వావిలాలవారు ఈ మహాసభలలో పాల్గొని, సంపూర్ణ స్వరాజ్య వాదులకు మద్దతుగా నిలిచారు.

1929లో ఖాదీ ఉద్యమ ప్రచారంకోసం కాంగ్రెస్ నాయకులు దేశమంతటా పర్యటించారు. ఈ కృషిలో గుంటూరుజిల్లా కాంగ్రెస్ అగ్రగామిగా నిల్చింది. గుంటూరు జిల్లా అంతా చుట్టివచ్చిన ఈ పర్యటన బృందంలో నాటి ప్రముఖనాయకులు దేశభక్త కొండా వెంకటప్పయ్య, ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ, గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి, శరణు రామస్వామి చౌదరి, నేతి చలపతిరావు, కన్నెగంటి సూర్యనారాయణ, మద్ది వెంకటరంగయ్య గార్లతో కలసి వావిలాల ఎంతో చురుకుగా పాల్గొన్నారు.

ఆ పర్యటన ముగిసిన తర్వాత వావిలాల చెన్నై వెళ్ళి, అక్కడ ఆంధ్రపత్రిక దినపత్రికలో సబ్ ఎడిటర్ గా పనిచేసారు. అయితే ఆ ఉపసంపాదకత్వం ఎంతోకాలం కొనసాగలేదు. ఉద్యమాలే ఊపిరిగా జీవించే వావిలాల కొద్దికాలానికే, ఆ ఉద్యోగాన్ని వదలి సత్యాగ్రహంలో చేరారు.

ఉప్పు సత్యాగ్రహం

“ఇది ఉప్పుకాదు నిప్పురా,
దొరల పాలి ముప్పురా,
ఇదే, ఇదే మన బానిస
బంధనాలు విప్పురా!
ఇది దావాగ్ని జ్వాలరా
లావా సెలయేరురా....”

(ఆంధ్రకేసరి చలనచిత్రం కోసం మహాకవి శ్రీ శ్రీ వ్రాసినది).

కాంగ్రెస్ పార్టీలో జవహర్ లాల్ నెహ్రూ, సుభాష్ చంద్రబోస్, ప్రకాశం, సాంబమూర్తి వంటి సంపూర్ణ స్వరాజ్యవాదుల పట్టు నానాటికీ పెరగసాగింది. 1929 డిసెంబర్ చివరివారంలో లాహోర్ లో జవహర్ లాల్ నెహ్రూ అధ్యక్షతన జరిగిన కాంగ్రెస్ మహాసభలలో సంపూర్ణ స్వరాజ్య తీర్మానం ఆమోదించబడింది. పూర్ణస్వరాజ్యమే కాంగ్రెస్ అంతిమలక్ష్యమని స్పష్టంగా ప్రకటించడం జరిగింది.

1930 జనవరి 26వ తేదీన భారతీయులందరూ జాతీయ పతాకాన్ని ఆవిష్కరించి స్వాతంత్ర్య దినోత్సవాన్ని జరుపుకోవాలని కాంగ్రెస్ పిలుపునిచ్చింది. అప్పటినుండి ఏటా జనవరి 26వ తేదీన దేశమంతటా స్వరాజ్య దినోత్సవం జరిపేవారు. అవిధంగా చారిత్రక ప్రాధాన్యత ఉన్న జనవరి 26వ తేదీని 1950లో గణతంత్ర దినోత్సవంగా (Republic Day) ప్రకటించుకొన్నారు.

లాహోర్ కాంగ్రెస్ తీర్మానం భారత స్వాతంత్ర్య పోరాట చరిత్రను కొత్తమలుపు త్రిప్పింది. ఉత్సాహంతో ఉరకలు వేస్తున్న నాటి యువత, చైతన్యవంతులైన ప్రజలు మరో మహాద్యమానికి సిద్ధంగా ఉన్నారని గుర్తించిన గాంధీజీ, సామాన్యులు ఉపయోగించే ఉప్పుపై నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం పన్నువేయడాన్ని నిరసనగా ఉప్పుసత్యాగ్రహానికి పిలుపునిచ్చారు.

గాంధీజీ 1930లో గుజరాత్ లోని తమ సబర్బన్ అశ్రమంనుండి ఊరేగింపుగా బయలుదేరి సముద్రతీర ప్రాంతమైన దండి చేరి అక్కడ స్వయంగా ఉప్పు తయారుచేసి, వందలాది అనుచరులతో అరెస్టయ్యారు. ఇదే దండియాత్రగా పేరుమోసింది.

దేశమంతటా సముద్రతీర ప్రాంతాలలో వేలాది ప్రజలు సముద్రపు నీటిని పెద్దకుండలలో కాచి, ఉప్పును తయారుచేసి జైళ్ళకువెళ్ళారు. పలువురు స్త్రీలుకూడా ఈ సత్యాగ్రహంలో పాల్గొని జైళ్ళకు వెళ్ళారు.

గుంటూరుజిల్లాలో సాగిన ఉప్పు సత్యాగ్రహంలో వావిలాల చురుకుగా పాల్గొన్నారు. సముద్రతీరంనుండి ఉప్పునీటిని కుండలతో రప్పించి, గుంటూరులోగల యడవల్లివారి సత్రంలో ఉప్పు తయారుచేశారు. ఒంగోలుకు సమీపంలోగల దేవరంపాడు గ్రామంలో సముద్రతీరాన సత్యాగ్రహ శిబిరాన్ని నిర్వహించిన వారిలో వావిలాల ఉన్నారు. తర్వాత ఆంధ్రకేసరి ప్రకాశంగారు అక్కడ విజయస్తూపాన్ని నిర్మింపజేశారు. గుంటూరు జిల్లా నర్సరావుపేటలో సత్యాగ్రహ శిబిరాన్ని వావిలాల నిర్వహించారు. కొద్దిరోజులలోనే సత్రేపల్లిలో అరెస్టయ్యారు. మంగళగిరి స్పెషల్ కోర్టువారు విచారణ జరిపి, జైలుశిక్ష విధించారు.

అలా 1930 జూన్ 5వ తేదీన 24 సంవత్సరాల వయసులో వావిలాల తొలిసారి జైలుకు వెళ్ళారు. ఆరోజునుండి తొమ్మిది నెలలపాటు రాజమండ్రి, కోరాపుట్, వెల్లూరు జైళ్ళలో కఠిన కారాగార శిక్షననుభవించారు. రాజమండ్రి జైలులో పరిస్థితులు అధ్వాన్నంగా ఉండేవి. పురుగులతో కూడిన అన్నం పెట్టేవారు. నాటి జైళ్ళను భూలోక నరకాలు అనేవారు. కనీస సౌకర్యాలు ఉండేవికావు.

కొన్నాళ్ళకు వావిలాలను రాజమండ్రి జైలునుండి కోరాపుట్ జైలుకు బదిలీ చేశారు. కోరాపుట్ జైలులో ఉండగానే విపరీతమైన వెన్నునొప్పికి గురై చాలా బాధపడ్డారు. జైళ్ళలో వైద్య సదుపాయాలుండేవికావు. మరల కోరాపుట్ జైలునుండి రాజమండ్రి జైలుకు పంపబడ్డారు. డాక్టర్ భోగరాజు పట్టాభి సీతారామయ్య, ముట్నూరి కృష్ణారావు, కళావెంకట్రావు వంటి ప్రముఖ నాయకులతో ఈ జైళ్ళలోనే వావిలాలకు సాన్నిహిత్యం ఏర్పడింది.

1931లో జైలునుండి విడుదల అయిన తర్వాత వావిలాల మరల చెన్నై చేరుకొని ఆంధ్రపత్రికలో ఉపసంపాదకులుగా కొన్నాళ్ళు పనిచేశారు.

ఉప్పుసత్తాగ్రహ విజయంతో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం దిగివచ్చి, గాంధీజీతో ఒప్పందం కుదుర్చుకొంది. లండన్ లో జరిగే రౌండ్ టేబుల్ సమావేశానికి హాజరైన గాంధీజీ ఆ సమావేశాలు విఫలం కావడంతో, 1932 జనవరిలో శాసనోల్లంఘనతో కూడిన స్వరాజ్య సమరానికి పిలుపునిచ్చారు. ఈ ఉద్యమం సహాయ నిరాకరణోద్యమంకన్నా తీవ్రమైనది. శాంతియుతంగా ప్రభుత్వశాసనాలను ఉల్లంఘించడం అంటే ధిక్కరించడం, తద్వారా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంపై వత్తిడి తేవడం ఈ ఉద్యమ ప్రధాన లక్ష్యం.

1932 జనవరి నుండి 1934 ఏప్రిల్ వరకు దేశవ్యాప్తంగా తీవ్రస్థాయిలో సాగిన ఈ మహోద్యమంలో ఆంధ్రుల ధైర్య సాహసాలు, త్యాగశీలత లోకానికి వెల్లడి అయ్యాయి. అప్పట్లో సత్తాగ్రహ నాయకుడిని “డిక్టేటర్” అనేవారు. ఒకరు సత్తాగ్రహం చేసి, జైలుకు వెళ్ళగానే, ఆ స్థానంలో వేరొకరు అరెస్టుకు సిద్ధంగా ఉండేవారు. గుంటూరులో ఆవిధంగా వావిలాల నాల్గవ డిక్టేటర్ గా అరెస్టయ్యారు. 1932 మే 5వ తేదీనుండి ఆరునెలలపాటు రాజమండ్రి, కడలూరు (తమిళనాడు) జైళ్ళలో కఠిన కారాగార శిక్షననుభవించారు. ఈ జైళ్ళలోనే అలనాటి సుప్రసిద్ధ ఆంధ్ర, తమిళ, కన్నడ, మలయాళ నాయకులతో వావిలాల వారికి పరిచయాలు, సాన్నిహిత్యం ఏర్పడ్డాయి.

రాజమండ్రి జైలులో విప్లవవీరకిశోరం భగత్ సింగ్ సహచరులు, విప్లవోద్యమ నాయకులు శ్రీ శివవర్య, శ్రీ విజయకుమార్ సిన్హాలతో ఏర్పడిన పరిచయం, తరువాత వీరంతా కమ్యూనిస్టులుగా మారినపుడు కొనసాగింది.

కడలూరు జైలులో ఉండగానే శ్రీ గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి (స్వామి సీతారాం) గారితో కలసి ఆశ్రమ నిర్మాణం గురించి ఆలోచించారు. అక్కడే శ్రీ నదాశిరూపు వంటి కన్నడ నాయకులతోనూ, శ్రీ భక్తవత్సలం వంటి తమిళ నాయకులతోనూ, శ్రీ కుమారస్వామి రాజా, డాక్టర్ బ్రహ్మజోస్యుల సుబ్రహ్మణ్యం, శ్రీ మొసలికంటి తిరుమలరావు వంటి ఆంధ్రనేతలతోనూ సాన్నిహిత్యం ఏర్పడింది.

జైలునుండి విడుదలై వచ్చిన తరువాత గ్రామాలలో పర్యటించి దళితుల దేవాలయ ప్రవేశం వంటి సామాజిక ఉద్యమాలలో పాల్గొన్నారు.

1933లో కలకత్తాలో జరుగనున్న కాంగ్రెస్ ప్రత్యేక మహాసభలను నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం నిషేధించింది. అయినా పలువురు నాయకులు ఆ నిషేధపుటుత్తర్వులను ధిక్కరించి ఆ మహాసభలలో పాల్గొన్నారు. అలా ఆ మహాసభలలో పాల్గొన్న వావిలాల, బెంగాల్ పబ్లిక్ సేక్రీ రెగ్యులేషన్ చట్టంక్రింద కలకత్తాలో అరెస్టుకాబడి 1933 మార్చి 28 నుండి నెలరోజులపాటు కలకత్తా ప్రెసిడెన్సీ జైలులో ఉన్నారు. ఆ జైలులో ఉండగానే స్వామి వివేకానంద సోదరులు శ్రీ భూపేంద్రనాథ్ దత్తతో పరిచయమయింది.

శాసనోల్లంఘనోద్యమ చివరిఘట్టంగా గాంధీజీ 1933 జూలై 31న వ్యక్తి సత్తాగ్రహ ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించారు. ఎలాంటి కష్టాలకైనా ఓర్పుకోగల దేశభక్తులంతా ఎంతో ఉత్సాహంతో ఈ సత్తాగ్రహంలో పాల్గొని జైళ్ళకు వెళ్ళారు. గుంటూరు జిల్లాలో తొలిదశ నాయకునిగా వావిలాల అరెస్టయ్యారు.

1933 సెప్టెంబర్ 6వ తేదీనుండి ఆరునెలలపాటు రాజమండ్రి జైలులో ప్రమాదకరమైన నేరస్థులను ఉంచే కోజ్ డ్ ప్రిజన్ లో కఠిన కారాగార శిక్షననుభవించారు. ఆ సమయంలో అదే జైలులో వేరే బ్లాక్ లో ఉన్న బెంగాల్ కు చెందిన స్వాతంత్ర్య వీరులు వావిలాల వారికి రహస్యంగా వార్తా పత్రికలను పంపించేవారు.

కాంగ్రెస్ సోషలిస్టుపార్టీ

“నా జీవిత విధానం గాంధేయ మార్గం, నా ఆలోచన సోషలిస్టుతత్వం” అని ప్రకటించి, నిత్యజీవనంలో తాను నమ్మిన సిద్ధాంతాలను ఆచరించి చూపిన వావిలాల వారిని ఈ కాలంలోనే సామ్యవాద సిద్ధాంతాలు ఆకట్టుకొన్నాయి.

రాజమండ్రి జైలులో అలా రహస్యంగా వార్తా పత్రికలను మిత్రులనుండి అందుకొని, చదువుతున్న వావిలాలను ఒకరోజు ఒక పత్రికలో జవహర్ లాల్ నెహ్రూగారు వ్రాసిన “విదర్ ఇండియా” (భారతదేశ గమ్యం-గమనం) అనే రచన ఎంతగానో ఆకట్టుకొంది. నెహ్రూగారి ఆ వ్యాసం భారతదేశానికి అంతిమ గమ్యం సోషలిజం అని సిద్ధాంతీ కరించడంతో, వావిలాల ఆలోచనలో పడ్డారు.

జైలుకు రావడానికి ముందే దళితవాదంలో దళితుల దేవాలయ ప్రవేశం కోసం పర్యటిస్తున్నప్పుడు, “అయ్యా, ఈ గుళ్ళలో ప్రవేశంవల్ల మాకు ఘర్షణలు తప్పడంలేదు. దీనికి బదులు మాకు ఇంత తిండి దొరికేమార్గం, జీవనోపాధి లభించే

మార్గం చూడండి" అని గుంటూరుజిల్లా పొసకుపాడు గ్రామ నిరుపేద దళితప్రజలు కోరడం వావిలాలను బాగా కదిలించివేసింది. అప్పటినుండి ఈ సమస్యలకు పరిష్కారం ఎలా అని ఆలోచిస్తూ సతమతమౌతున్న వావిలాలకు నెహ్రూగారి సోషలిజం మార్గమే పరిష్కారమార్గంగా తోచింది.

ధనికులు తమ సంపాదనలో కొంతభాగాన్ని పేదలకోసం ఖర్చు చేయాలనే గాంధీజీ ధర్మకర్తృత్వ సిద్ధాంతంకన్నా, పేద ప్రజలకు న్యాయాన్ని చేకూర్చేది సామ్యవాద సిద్ధాంతమే అనే అవగాహన వారిలో రూపుదిద్దుకొంది. ధనిక, పేద తారతమ్యాలను తొలగించే సామ్యవాదం వల్లనే సంఘం బాగుపడుతుందని, కారల్ మార్క్స్ ప్రబోధించిన సిద్ధాంతమే దారిద్ర్య నిర్మూలనకు, సమసమాజ నిర్మాణానికి తగినదని, అయితే భారతదేశ పరిస్థితులకు అనుగుణమైన మార్క్సిస్టు సూత్రాలను అనుసరించాలని ఆయన భావించారు. ఈ లక్ష్యంతోనే 1934 నుండి వావిలాల పలు వామపక్ష ఉద్యమాలలో చురుకైనపాత్రను నిర్వహించారు.

1934లో జైలునుండి విడుదలైన తర్వాత వావిలాల గాంధీజీ వార్ధా (నేటి మహారాష్ట్రలో నాగపూర్ సమీపంలో ఉంది)లో నెలకొల్పిన ఆశ్రమానికి వెళ్ళి అక్కడ కొద్దిరోజులున్నారు. అక్కడ మహాత్మాగాంధీ, సరిహద్దు గాంధీ ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్ ఖాన్ లను కలుసుకొని, వారినుండి స్ఫూర్తిని పొందారు. ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్ ఖాన్ గారితో కలసి బొంబాయిలో జరిగిన కాంగ్రెస్ మహాసభలలో పాల్గొన్నారు. అదే సమయంలో జరిగిన సోషలిస్టు కాన్ఫరెన్స్ లో కూడా పాల్గొన్నారు.

ఆ రోజుల్లో వావిలాల వలె వేలాదిమంది యువకులు సోషలిజంవైపు మొగ్గు చూపే దశలో ఉన్నారు. అయితే గాంధీజీపట్ల, కాంగ్రెస్ పార్టీ పట్ల వారికి విశ్వాసం చెదరలేదు. అలాంటివాళ్ళంతా కాంగ్రెస్ లో అంతర్భాగంగానే కాంగ్రెస్ సోషలిస్టుపార్టీని ఏర్పాటు చేసుకొన్నారు.

1934 జూన్ 23న విజయవాడలో జరిగిన మహాసభలలో ఆచార్య ఎన్.జి.రంగా, శ్రీ మద్దూరి అన్నపూర్ణయ్యగార్లు అధ్యక్ష కార్యదర్శులుగా ఆంధ్రకాంగ్రెస్ సోషలిస్టుపార్టీ ఆవిర్భవించింది. అప్పటినుండి 1942 వరకు ఎనిమిది సంవత్సరాల పాటు వావిలాల కాంగ్రెస్ సోషలిస్టుపార్టీలో చురుకైన పాత్ర నిర్వహించారు. సత్తెనపల్లి తాలూకా కాంగ్రెస్ సోషలిస్టుపార్టీ కార్యదర్శిగా, గుంటూరుజిల్లా కమిటీ సభ్యులుగా వ్యవహరించారు.

వావిలాలవారు 1934లో దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారిని సత్తెనపల్లికి రప్పించి, గ్రంథాలయ సభలు జరిపించారు. ఈ సభలవల్ల సత్తెనపల్లి తాలూకాలో మంచి రాజకీయ చైతన్యం వచ్చింది.

1935లో గుంటూరుజిల్లా రేపల్లె తాలూకా కల్యాణకావూరు గ్రామంలో స్వామి సీతారాం వినయాశ్రమాన్ని ఏర్పాటుచేశారు. నేతి చలపతిరావు, తుమ్మల బసవయ్య, దుర్గాంబి దంపతులతోబాటు వావిలాల ఆ ఆశ్రమంలో చేరి, కొంతకాలం ఉండి వేసవి తరగతులు నిర్వహించారు. అయితే ప్రజా ఉద్యమాలకు ప్రాధాన్యతనిచ్చి, ఆశ్రమం నుండి బయటకు వచ్చారు.

1936-37 సంవత్సరాలలో జరిగిన సెంట్రల్ అసెంబ్లీ, శాసనసభ, జిల్లా బోర్డు ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్ అభ్యర్థుల విజయంకోసం వావిలాల ఎంతో కృషిచేశారు. ఆచార్య ఎన్.జి.రంగాగారు సెంట్రల్ అసెంబ్లీ (నేటి లోక్ సభ వంటిది)కి ఎన్నిక కావడానికి తోడ్పడ్డారు.

జాతీయ వాంఛా ప్రచారం

1935 భారత ప్రభుత్వచట్టం ప్రకారం, నాటి బ్రిటిష్ వారి పాలనలో ఉన్న భారతీయ రాష్ట్రాలను, 630 స్వదేశీ సంస్థానాలనూ కలిపి ఒక ఫెడరేషన్ గా రూపొందించాలని బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ప్రతిపాదించింది. దేశానికి ముందు కావల్సింది స్వాతంత్ర్యమే తప్ప, ఫెడరేషన్ కాదనే ఉద్దేశ్యంతో, త్రిపుర కాంగ్రెస్ మహాసభలలో ఫెడరేషన్ భావనకు వ్యతిరేకంగా ఒక తీర్మానం చేశారు. దీనినే "మహా సంకల్ప" తీర్మానం అంటారు. దేశవ్యాప్తంగా ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసి, ఫెడరేషన్ కు వ్యతిరేకంగా పెద్దఎత్తున ప్రచారాన్ని నిర్వహించాలని నిర్ణయించారు. ఈ ప్రచారానికి జాతీయ వాంఛా ప్రచారం అనే పేరువచ్చింది.

అది 1939 ప్రపంచయుద్ధ కారుమేఘాలు క్రమ్ముకొంటున్న కాలం. నాటి గుంటూరుజిల్లా కాంగ్రెస్ ఆర్గనైజర్ గా ఉన్న వావిలాల, జిల్లా కాంగ్రెస్ కార్యదర్శి వెలువోలు సీతారామయ్య, మాదల వీరభద్రరావు తదితర నాయకులతో కలసి యుద్ధానికి, ఫెడరేషన్ కు వ్యతిరేకంగా జాతీయ వాంఛా ప్రచారాన్ని నిర్వహించారు. 1939 జనవరి - ఫిబ్రవరి నెలల్లో గుంటూరు జిల్లాలో ఈ ప్రచారంకోసం 54 రోజులలో, రోజుకు ఒక ఫిరకా (ఇప్పటి మండలం వంటిది) చొప్పున 51 ఫిరకాలలో, 380 గ్రామాలలో పర్యటించారు.

రెండవ ప్రపంచ యుద్ధం ప్రారంభమైన కొద్దిరోజులకే 1939 సెప్టెంబర్ 5న వావిలాల సత్తెనపల్లిలో యుద్ధ వ్యతిరేక ప్రసంగం చేశారు. ఆ మరుసటిరోజున అరెస్టయ్యారు. నాటి ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రంలో డిఫెన్స్ ఆఫ్ ఇండియా రూల్స్ క్రింద అరెస్టయిన తొలి నాయకులు వావిలాల వారే. విచారణ నిమిత్తం రెండునెలలపాటు జైలులో నిర్బంధింప బడ్డారు. ఆ తర్వాత ఏడాది కఠిన కారాగార శిక్ష విధించబడింది. రాజమండ్రి, వెల్లూరు జైళ్ళలో సంవత్సరకాలం గడిపిన తర్వాత 1940 డిసెంబర్ నెలలో విడుదలయ్యారు.

వార్ ఫండ్ వడ్డు

రెండవ ప్రపంచయుద్ధం సాగుతున్న ఆరోజుల్లో నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం రైతులందరూ భూమి శిస్తుతో బాటు, యుద్ధవ్యయాన్ని భరించేందుకు వార్ ఫండ్ అనే అదనపు శిస్తును చెల్లించాలని ఆదేశించింది.

1941 ఫిబ్రవరిలో సత్తెనపల్లి తాలూకా మాదల గ్రామస్థులు వార్ ఫండ్ కు వ్యతిరేకంగా ఉద్యమించారు. వావిలాల నాయకత్వంలో వారు మేము భూమిశిస్తు మాత్రమే కడతాము. వార్ ఫండ్ కట్టము అని ఖచ్చితంగా చెప్పేవారు. నాటి అధికారులు రైతుల పశువులను బలవంతంగా తోలుకుపోయారు. అయినా, ప్రజలు వెనుకంజేయలేదు. వార్ ఫండ్ కట్టలేదు. నాటి తాశిల్దారు “నేనన్నా ఉండాలి, లేదా వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య అయినా ఉండాలి” అని సవాల్ చేయడం జరిగింది. ఈ పరిస్థితులలో వావిలాల మరల డిఫెన్స్ ఆఫ్ ఇండియా రూల్స్ క్రింద అరెస్టు అయ్యారు. 1941 ఫిబ్రవరి 19 నుండి డిసెంబరు 13 వరకు పదినెలల పాటు వెల్లూరు (తమిళనాడు) సెంట్రల్ జైలులో కఠిన కారాగార శిక్షననుభవించారు.

ఆ జైలులోనే తమ న్యాయబద్ధమైన కోర్కెల సాధనకోసం, 90 మంది డిటెన్యూ (జైలు శిక్షననుభవిస్తున్నవారు) లతో కలసి, వావిలాల 15 రోజులపాటు సాగిన చరిత్రాత్మకమైన డిటెన్యూల నిరాహారదీక్షలో పాల్గొన్నారు. వావిలాల బ్రతకర్రమోసని సహచరులు ఆందోళన చెందారు. చివరకు డిటెన్యూల కోర్కెలను ప్రభుత్వం అంగీకరించింది.

జైలులో ఉండగానే వావిలాలకు తీవ్రమైన వెన్నుపోటు మరల రావడంతో, నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం బెయిల్ పై విడుదల చేస్తామని ప్రతిపాదించింది. కాని అందుకు వావిలాలవారు అంగీకరించలేదు. చివరకు పరిస్థితి విషమించడంతో వావిలాలను

విడుదలచేసి సత్తెనపల్లికి పంపించి, సత్తెనపల్లిని వదలకుండా అక్కడే ఉండేలా నిషేధపు ఉత్తర్వులను (ఇంటర్మెంట్) ప్రభుత్వం జారీచేసింది.

భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ

1917లో సోవియట్ రష్యాలో లెనిన్ నాయకత్వంలో విప్లవాత్మక సోషలిస్టు ప్రభుత్వం ఏర్పాటుకావడం ఆనాటి ప్రపంచదేశాలను కుదిపివేసింది. ఆ స్ఫూర్తితోనే భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ ఆవిర్భవించింది. 1940వ దశక ప్రారంభం నాటికి భారతదేశంలో గణనీయశక్తిగా రూపొందింది.

1934నుండి సోషలిస్టు భావాలతో కాంగ్రెస్ సోషలిస్టుగా ఉన్న వావిలాలను ఆనాటి పలు పరిణామాలు కమ్యూనిజం వైపు మళ్ళించాయి. స్వరాజ్యం కోసం, స్వరాజ్యంలో స్వరాష్ట్రంకోసం ఉద్యమిస్తున్న వావిలాలను, సోవియట్ యూనియన్ లో రూపొందుతున్న సోషలిస్టు సమాజం, అక్కడి జాతుల సమస్యకు పరిష్కారంగా స్వయంపాలనాధికారం గల భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలను ఏర్పాటుచేయడం ఆకట్టుకొన్నాయి.

“పలనాడు వెలలేని మాగాణిరా” అనే ప్రసిద్ధ గేయాన్ని వ్రాసిన కవి, నాటి ప్రముఖ కమ్యూనిస్టు నాయకులు శ్రీ పులుపుల వెంకటశివయ్య ప్రోత్సాహంతో, సామ్యవాద సమాజంకోసం, స్వరాజ్యంలో విశాలాంధ్ర నిర్మాణంకోసం ఉద్యమాలు సాగిస్తున్న నాటి కమ్యూనిస్టు పార్టీ ఆఫ్ ఇండియా (CPI)లో 1942 జూలై నెలలో వావిలాల చేరారు.

క్విట్ ఇండియా ఉద్యమం

1942 ఆగస్టులో బ్రిటిష్ వారితో తుదిపోరాటం కోసం క్విట్ ఇండియా ఉద్యమానికి గాంధీజీ పిలుపునిచ్చారు. జాతీయ నాయకులంతా అరెస్టయ్యారు. దేశవ్యాప్తంగా పెద్ద ఎత్తున ఆందోళన చెలరేగింది. నాటి ఉద్యమకారులపై బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ దమనకాండ హద్దులు దాటింది.

1942 సెప్టెంబర్ లో, నాటి క్విట్ ఇండియా ఉద్యమకారులపై బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ దమనకాండను తీవ్రంగా ఖండించినందుకుగాను, డిఫెన్స్ ఆఫ్ ఇండియా రూల్స్ క్రింద వావిలాల అరెస్టయ్యారు. వావిలాల అప్పటికే కమ్యూనిస్టుపార్టీ సభ్యుడు కనుక “కాంగ్రెస్ తో నాకు సంబంధం లేదు” అని వ్రాసి ఇస్తే వదలివేస్తామని నాటి బ్రిటిష్

ప్రభుత్వాధికారులు ప్రతిపాదించారు. అయితే దేశభక్తుడైన వావిలాల అప్పటికి 22 సంవత్సరాలపాటు కాంగ్రెస్కు, స్వరాజ్య సమరానికి తన సర్వస్వాన్ని అర్పించిన వావిలాల “నేను కాంగ్రెస్ వాడిని కాను అని ఎన్నడూ చెప్పను” అని స్పష్టం చేశారు. దానితో విచారణ జరిపి, జైలుశిక్ష ఖరారు చేశారు. బళ్ళారి (కర్ణాటక)లో గల ఆలీపురం క్యాంప్ జైలులో 1942 నవంబర్ 4 నుండి ఆరునెలల కఠిన కారాగార శిక్షననుభవించారు.

1943లో జైలునుండి విడుదలై వచ్చిన వావిలాల పలు జమిందార్ వ్యతిరేక పోరాటాలలోనూ, రైతు కూలీ, యువజన ఉద్యమాలలోనూ చురుకుగా పాల్గొన్నారు. గుంటూరుజిల్లాలో పలు యువజన వైజ్ఞానిక, సాంస్కృతిక సభలలో పాల్గొని నాటి యువతను కార్యోన్ముఖులను చేశారు. ఆ రోజులలో తెలుగునాట గ్రామాలలో మా భూమి నాటక ప్రదర్శన, నాజర్ బుర్రకథ, వావిలాల ఉపన్యాసం ప్రజలను ఆకట్టుకొనేవి.

కమ్యూనిస్టు పార్టీలో సభ్యునిగా ఉన్నకాలంలో కూడ వావిలాల ఖద్దరు వస్త్రధారణ మానలేదు. వ్యక్తి స్వేచ్ఛలో భాగంగా దీనిగురించి నాటి కమ్యూనిస్టు పార్టీ నాయకులకు వివరణ ఇచ్చారు. ఇందుకే రాజాజీ వావిలాలవారిని ఖాదీక్లాడ్ కమ్యూనిస్టుగా పేర్కొన్నారు.

1946లో నాటి ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్ర శాసనసభకు జరిగిన ఎన్నికలలో సత్తెనపల్లి నియోజకవర్గం నుండి వావిలాల కమ్యూనిస్టుపార్టీ అభ్యర్థిగా పోటీ చేశారు. వావిలాల ఎన్నికలలో పోటీ చేయడం అదే మొదటిసారి. ఆ ఎన్నికలలో ఆయన విజయం సాధించలేకపోయినప్పటికీ, అప్పట్లో అత్యధిక ఓట్లు పొందిన ప్రతిపక్ష అభ్యర్థిగా పేరు తెచ్చుకొన్నారు.

1946లో ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రానికి ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశం ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. జమిందార్ రద్దుబిల్లు వంటి అభివృద్ధికర శాసనాలను వావిలాల బలపరచారు. ప్రజాసమన్వయపట్ల ప్రకాశం మంత్రివర్గ వైఖరిని నిర్మాణాత్మకంగా విమర్శించేవారు.

1946లో ప్రభుత్వం కమ్యూనిస్టు పార్టీని నిషేధించడంతో వావిలాల అజ్ఞాతవాసంలోకి వెళ్ళిపోయారు. 1948 వరకు అలా, అనారోగ్యంతో ఉండి కూడ రహస్య జీవితాన్ని గడిపారు.

ఏ స్వాతంత్ర్యంకోసం వేలాది దేశభక్తులు తమ జీవితాలను అర్పించారో, ఆ స్వాతంత్ర్యం, వావిలాల వంటి నాయకులు కలలుకన్న స్వాతంత్ర్యం వచ్చింది. “మా కోర్కే తెల్లదొరతనమూ” అన్న ప్రజావాక్కు వాస్తవరూపం దాల్చింది.

1947 ఆగస్టు 15వ తేదీన అజ్ఞాతవాసంలో ఉన్న వావిలాల, బయటకువచ్చి సత్తెనపల్లిలో జరిగిన స్వాతంత్ర్య దినోత్సవ సభలో ప్రసంగించారు. ఆనాడు 1920 ఆగస్టు 1న తిలక్ సంస్మరణ సభతో మొలకెత్తిన స్వాతంత్ర్య వాంఠ, 27 సంవత్సరాల పోరాటాల, త్యాగాల ఫలితంగా పుష్పించి, ఫలించింది.

అగ్రశ్రేణి స్వాతంత్ర్య సమరయోధునిగా ప్రజల మన్ననలు పొందిన వావిలాల స్వాతంత్ర భారత ప్రభుత్వంనుండి తామ్రపత్రాన్ని స్వీకరించారు. భారత స్వాతంత్ర్య రజతోత్సవ, స్వర్ణోత్సవ సంఘాలలో సభ్యులుగా, ఆంధ్రప్రదేశ్ స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర రచనా సంఘ సభ్యునిగా, ఆంధ్రకేసరి ప్రకాశం, దేశభక్త కొండావెంకటప్పయ్యగార్ల శతజయంతి ఉత్సవ సంఘాలలో సభ్యులుగా విశేష సేవలందించారు.

సామ్యవాదిగా వావిలాల

ఆ రోజుల్లో తెలంగాణా ప్రాంతంలో సాగిన నిజాం వ్యతిరేక, భూస్వామ్య వ్యతిరేక తెలంగాణా సాయుధ పోరాటాన్ని వావిలాల బలపరచారు. కమ్యూనిస్టుపార్టీ ఆధ్వర్యంలో సాగిన ఆ పోరాటంలో వేలాదిమంది అమరులయ్యారు. నాటి నిజాంప్రభుత్వం వావిలాలను, నిజాంరాజ్యంలో అడుగుపెట్టరాదంటూ నిషేధాజ్ఞలు జారీ చేసింది.

1948 జనవరిలో కృష్ణాజిల్లా బుద్ధవరంలో జరిగిన కమ్యూనిస్టుపార్టీ రాష్ట్ర మహాసభలో పాల్గొన్న వావిలాల రాష్ట్రకమిటీ సభ్యునిగా ఎన్నికయ్యారు.

1948 ఏప్రిల్లో కలకత్తాలో జరిగిన కమ్యూనిస్టు పార్టీ రెండవ జాతీయ మహాసభలో వావిలాల పాల్గొన్నారు.

1948 జూన్లో అజ్ఞాతవాసంలో ఉన్న వావిలాల సత్తెనపల్లి తాలూకా లంకెలకూరపాడు గ్రామంలో అరెస్టయ్యారు. అప్పటికే తీవ్ర అస్వస్థులుగా ఉన్నారు. వెన్నుపోటు బాధిస్తోంది. నెలరోజులు బళ్ళారి సెంట్రల్ జైలులో ఉన్నారు. అక్కడ ఉండగానే ఆరోగ్య పరిస్థితి విషమించింది. వీరు చనిపోయే ప్రమాదముందని భయపడి,

మద్రాసు జనరల్ హాస్పిటల్లో చేర్పించారు. అక్కడ డాక్టర్ మృత్యుంజయుడుగారు వీరికి చేసిన చికిత్స మంచి ఫలితాన్నిచ్చింది. వెన్నునెప్పి తగ్గిపోయింది.

వావిలాల ఆరోగ్యం కొంచెం మెరుగుపడడంతో వీరిని మద్రాసు జైలుకు పంపించారు. వీరు మద్రాసుజైలులో ఉన్న సమయంలోనే పొట్టి శ్రీరాములుగారు దళితుల సమస్యలపై సత్యాగ్రహం చేసి అదే జైలుకు వచ్చారు. వావిలాల వారికి పొట్టి శ్రీరాములుగారితో సాన్నిహిత్యం ఏర్పడింది.

నాటి భారత ప్రధాని జవహర్‌లాల్‌నెహ్రూ మద్రాసు వస్తున్న సందర్భంగా, నిరసన ప్రదర్శన జరుపనున్న నాటి ద్రవిడ కళగం (డి.కె.) (దీనినుండే తర్వాత డి.ఎమ్.కె. పార్టీ ఆవిర్భవించింది) నాయకులను ప్రభుత్వం అరెస్టుచేసి మద్రాసు జైలుకు పంపించింది. అలా మద్రాసుజైలులో వావిలాల, ప్రముఖ ద్రవిడ నాయకులు పెరియార్ ఇ.వి.రామస్వామి నాయకర్, సి.ఎన్.అన్నాదురైగార్లను కల్సుకొన్నారు.

నిజాంరాజ్యంలో పరిస్థితి విషమించడంతో, నాటి భారత ఉపప్రధాని హోం శాఖామంత్రి సర్దార్ వల్లభాయి పటేల్ ప్రణాళిక మేరకు, స్వతంత్ర భారత సైనిక దళాలు, 1948 సెప్టెంబర్ 17న (ఆ రోజే వావిలాల పుట్టినరోజు) జనరల్ జయంత్‌నాథ్ చౌదరి నాయకత్వంలో నిజాం సంస్థానంలో ప్రవేశించాయి. దీనినే పోలీస్ యాక్షన్ అంటారు. దీనితో నిజాం పరిపాలన అంతమయింది. స్వతంత్ర భారతదేశంలో ఒకరాష్ట్రంగా హైదరాబాద్ రాష్ట్రం ఆవిర్భవించింది.

అప్పటికి తెలంగాణాలో నిజాంపాలనకు, భూస్వామ్య వ్యవస్థకు వ్యతిరేకంగా సాయుధపోరాటాన్ని నిర్వహిస్తున్న భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ ఈ పోలీస్ యాక్షన్‌ను వ్యతిరేకించింది.

మద్రాస్ జైలులో ఉన్న వావిలాల ఈ విషయంపై కమ్యూనిస్టు పార్టీ వైఖరిని వ్యతిరేకించారు. వావిలాల కమ్యూనిస్టుపార్టీలో చేరడానికి, తెలుగువారందరికీ విశాలాంధ్ర అనే రాష్ట్రాన్ని సాధిస్తామని ఆ పార్టీ ముందునుంచే పేర్కొనడం ఒక ప్రధానకారణం. నిజాంపాలన అంతంకావడం, హైదరాబాద్ రాష్ట్రం స్వతంత్ర భారతదేశంలో అంతర్భాగంగా అవతరించడం సరైన పరిణామాలని జాతీయవాదిగా వావిలాల భావించారు. ఆంధ్ర, తెలంగాణా ప్రాంతాలతో విశాలాంధ్ర రాష్ట్రాన్ని ఏర్పాటు చేసుకోవడానికి ఈ పోలీస్ యాక్షన్ దోహదం చేస్తుందని ప్రగాఢంగా విశ్వసించారు. (తరువాత అలాగే జరిగింది)

అందువల్ల ఇక తాను కమ్యూనిస్టుపార్టీలో ఇమడలేనని భావించిన వావిలాల పోలీస్ యాక్షన్ జరిగిన రెండు రోజులకే, 1948 సెప్టెంబర్ 19న, కమ్యూనిస్టు పార్టీకి రాజీనామా చేశారు. 1949 మే 14న జైలునుండి విడుదలయ్యారు.

అప్పటినుండి వావిలాల ఇక ఏ పార్టీలోనూ చేరలేదు. చాలకాలం తర్వాత కమ్యూనిస్టు పార్టీ పోలీస్ యాక్షన్‌ను వ్యతిరేకించడం సరైన నిర్ణయంకాదనే నిర్ధారణకు వచ్చింది కూడా! వావిలాల వామపక్ష ప్రజా ఉద్యమాలకు బలమైన మద్దతుదారుగా కొనసాగారు.

అప్పుట్లో సోషలిస్టు పార్టీవారు వచ్చి వావిలాలను తమపార్టీలో చేరమని కోరారు. అలాగే నాటి ప్రముఖ కాంగ్రెస్ నాయకులు కళా వెంకట్రావుగారు వచ్చి “మనమంతా జాతీయవాదులమే కదా! కాంగ్రెస్‌లో తిరిగి చేరండి” అని ఆహ్వానించగా, “అంతర్జాతీయ వాదంలేని మీ జాతీయవాదంవల్ల ప్రయోజనం ఏమిటి?” అని వావిలాల ప్రశ్నించారు.

వావిలాల జాతీయవాది మాత్రమే కాదు, ఆయన అంతర్జాతీయవాది. విశ్వమానవ సౌభ్రాతృత్వం ఆయన ఆదర్శం. అన్ని మతాల, వర్గాల, భాషల, జాతుల ప్రజలు కలసి మెలసి జీవించాలని కోరుకొన్న మానవతావాది. ఎక్కడ ఏ రూపంలో ఉన్నా దోపిడీ, సామ్రాజ్యవాద, వలస వాదాలను తీవ్రంగా వ్యతిరేకిస్తూ సామాన్య ప్రజల పక్షాన నిల్చిన సామ్యవాది.

ఆంధ్రరాష్ట్రం ఆవిర్భవించిన తర్వాత, ఆశయం సిద్ధించింది కనుక, కలసి పనిచేయడానికి కాంగ్రెస్‌లో చేరవలసిందిగా శ్రీ నీలంసంజీవరెడ్డిగారు, జి.సి. కొండయ్యగారి ద్వారా వావిలాలకు కబురు పంపగా, “మేము ప్రతిపక్షంలో, మీరు ప్రభుత్వపక్షంలో ఆంధ్రాభ్యుదయానికి కృషి చేద్దాం” అని జవాబు పంపించారు.

తర్వాత శాసనసభ ఎన్నికలలో కమ్యూనిస్టుపార్టీ మద్దతుతో ఇండిపెండెంట్‌గా పోటీచేసి ఎన్నికయ్యేవారు. 1955 శాసనసభ ఎన్నికలలో నాటి ఆంధ్రపత్రిక సంపాదకులు శ్రీ శివలెంక శంభుప్రసాద్‌గారు, కమ్యూనిస్టుల మద్దతు వదులుకొంటే, తామంతా వావిలాలను ఇండిపెండెంట్ అభ్యర్థిగా బలపరుస్తామని శ్రీ పండితారాధ్యుల నాగేశ్వరరావు గారి ద్వారా కబురుపంపారు. కానీ అందుకు వావిలాలవారు అంగీకరించలేదు. ఆ తర్వాత శ్రీ చక్రవర్తుల రాజగోపాలాచారి (రాజాజీ) స్వతంత్ర పార్టీ నిర్మాణసమయంలో గుంటూరు వచ్చినపుడు వావిలాల ఆయన్ని కలిశారు.

“నీవు మా స్వతంత్ర పార్టీలో చేరుతున్నావుకదా” అని రాజాజీ అనగానే, “మీ మీద గౌరవభావంతో కేవలం మిమ్మల్ని చూడడానికి వచ్చాను. ఆ విషయం అడగకండి” అన్నారు వావిలాల.

సమాజంలో దోపిడికి గురౌతున్న అట్టడుగు వర్గాల, పేదప్రజల అభ్యున్నతి వావిలాలకు అత్యంత ప్రియమైన లక్ష్యం. ఆయన చేపట్టిన ప్రజా ఉద్యమాలన్నీ వేనుక ఈ లక్ష్యం అంతర్లీనంగా ఉండేది.

మనిషిని మనిషిగా ప్రేమించిన వావిలాల నిజమైన సామ్యవాది. మానవతావాదానికి ఆయన ఒక మణిదీపం.

చేయెత్తి జైకొట్టు తెలుగోడా!

మనకు వేలసంవత్సరాల ఘన చరిత్ర ఉంది. గొప్ప సంస్కృతి ఉంది. “మధుర మధురమైన మన మాతృభాష” తెలుగుభాష ఉంది. అతి ప్రాచీనమైన వేదాలలో భాగమైన ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో ఆంధ్రుల ప్రసక్తి ఉంది. నహనానికి, శార్వపరాక్రమాలకు, స్నేహ భావానికి, అతిథి సత్కారానికి మారుపేరుగా నిల్చిన మహోన్నత తెలుగు సంస్కృతి, మనకు వందల తరాల వారసత్వంగా సంక్రమించిన అమూల్య సంపద.

దాదాపు వంద సంవత్సరాలక్రితం సంగతి. చారిత్రక కారణాలవల్ల తెలుగువాళ్ళు చెల్లాచెదురై పోయారు. శ్రీకాకుళం నుండి నెల్లూరు వరకు గల ఆంధ్రకోస్తా జిల్లాలు, నేటి రాయలసీమ, బళ్ళారి (కర్ణాటక) జిల్లాలు నాటి ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రంలో భాగంగా బ్రిటిష్వారి పాలనలో ఉండేవి. నేటి తెలంగాణా ప్రాంతం హైదరాబాద్ నిజాం నవాబు పరిపాలనలో ఉండేది. తెలుగువారికి ప్రత్యేక రాష్ట్రం లేదు. గుర్తింపులేదు. అభివృద్ధి లేదు. వికాసం లేదు.

ఉత్తరభారతదేశానికి వెళ్తే తెలుగువారిని “మద్రాసీలు” అనేవారు. హైదరాబాద్ లో 1920వ దశాబ్ది ప్రారంభంలో ఒక సమావేశంలో తెలుగులో మాట్లాడడానికి ప్రయత్నించిన ఒక విద్యావంతుడైన పెద్దమనిషిని అక్కడ ఉన్నవారు అవహాస్యం చేసారు. ఇలా అవమానాలనుండి, ఆవేదనలనుండి పుట్టినదే ఆంధ్రోద్యమం.

స్వతంత్ర భారతదేశంలో తొలి భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాన్ని సాధించుకొని, భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటుకు నాంది పలికిన తెలుగు ప్రజలు, స్వరాష్ట్ర సాధనకోసం నాలుగు దశాబ్దాలపాటు పెద్ద ఉద్యమాన్ని నడపవలసి వచ్చింది. స్వరాజ్య సమరంతో సమాంతరంగా సాగిన ఈ ఆంధ్ర, విశాలాంధ్ర ఉద్యమాలలో వావిలాల కీలకపాత్రను నిర్వహించారు.

ఆ రోజుల్లో కందుకూరి వీరేశలింగం, గురజాడ అప్పారావు, చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహం, త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరి, రఘుపతి వెంకటరత్నంనాయుడు వంటి గొప్ప సంఘ సంస్కర్తలు, సామాజిక, సాహితీ రంగాలలో సాగించిన కృషివల్ల, విద్యావంతులలో కొత్త చైతన్యం తొలకరించింది.

విలుకూరి వీరభద్రరావు, కొమర్రాజు వేంకటలక్ష్మణరావు, మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ వంటి గొప్పచరిత్ర పరిశోధకులు తెలుగువారి ప్రాచీన చరిత్రను త్రవ్వితీసి, మన గత వైభవాన్ని గుర్తుచేయడం ద్వారా, నాటి దుస్థితి గూర్చి విద్యావంతులు ఆలోచించేలా, స్ఫూర్తి నిచ్చారు.

ముట్నూరి కృష్ణారావుగారి కృష్ణాపత్రిక, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారి ఆంధ్రపత్రిక, సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారి గోల్కొండ పత్రిక ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేయడంలో ప్రముఖపాత్ర వహించాయి.

ఆంధ్రుల గత వైభవాన్ని కీర్తిస్తూ, ఉద్యమ దిశగా వారిని కార్యోన్ముఖులను చేస్తూ ప్రసిద్ధ తెలుగుకవులు కావ్యాలు వ్రాసారు. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి “ఆంధ్రావళి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి “ఆంధ్ర ప్రశస్తి”, తుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌదరిగారి “రాష్ట్ర గానము”, దాశరథి కృష్ణమాచార్యులుగారి “మహాండ్రోదయము” ఇలా వెలువడినవే. వేములపల్లి శ్రీ కృష్ణగారి “చేయెత్తి జైకొట్టు తెలుగోడా, గతమెంతో ఘనకీర్తి గలవోడా” గేయం, శంకరంబాడి సుందరాచారిగారి “మా తెలుగుతల్లికి మల్లెపూదండ, మా కన్నతల్లికీ మంగళారతులు” గేయం, ఇలాంటి పలుగేయాలు, పద్యాలు, కవితలు నాటి యువతను ముందుకు నడిపించాయి.

ఈ నేపథ్యంలో ఆంధ్రులకు ప్రత్యేక రాష్ట్రసాధనకోసం వేదిక, ఉద్యమం అవసరమని భావించిన కొందరు నాయకుల ప్రోత్సాహంతో ఆంధ్రమహాసభ అనే సంస్థ ఆవిర్భవించింది. 1913 మే 26 వ తేదీన గుంటూరు జిల్లా బాపట్లలో శ్రీ బయ్య నరసింహేశ్వరశర్మ అధ్యక్షతన ఆంధ్రమహాసభ తొలి సమావేశాలు జరిగాయి. దేశభక్త కొండా వేంకటప్పయ్యగారు ఈ మహాసభల ఆహ్వాన సంఘానికి అధ్యక్షులుగా ఉండి, ఏర్పాట్లను పర్యవేక్షించారు. ప్రతి ఏటా “ఆంధ్ర మహాసభ” సమావేశాలు జరగడం, ఆ సమావేశాలలో ఆంధ్రులకు ప్రత్యేక రాష్ట్రం కావాలని తీర్మానాలు చేయడం, ప్రత్యేక రాష్ట్ర సాధ్యసాధ్యాల గురించి చర్చించడం, జాతీయ నాయకుల దృష్టికి ఈ విషయాలను తీసుకురావడం ఇలా తెలుగువారి స్వరాష్ట్ర సాధనా కృషికి ఈ ఆంధ్ర మహాసభ ఒక వేదికగా పనిచేసింది.

గాంధీజీ నాయకత్వంలో ప్రజా ఉద్యమంగా స్వరాజ్య సమరం ప్రారంభంకానున్న సమయంలోనే, కాంగ్రెస్ పార్టీ ప్రత్యేకంగా ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెస్ సంఘాన్ని ఏర్పాటుచేయడంతో, స్వాతంత్ర్యానంతరం తప్పకుండా ఆంధ్రరాష్ట్రం వస్తుందనే

సమ్మతం నాటి ప్రజలలోనూ, నాయకులలోనూ ఏర్పడింది. అందువల్ల స్వరాజ్య సమరానికి ఆంధ్రులు ప్రాధాన్యతనిచ్చి అసమాన త్యాగశూరులుగా నిలచారు.

1930 నుండి క్రమేణా ఆంధ్రోద్యమం పుంజుకోసాగింది. తెలంగాణా ప్రాంతంలో ఆంధ్రజన సంఘం, ఆ తర్వాత తెలంగాణా ఆంధ్ర మహాసభ ఆవిర్భవించాయి. మాడపాటి హనుమంతరావు, సురవరం ప్రతాపరెడ్డి, బూర్గుల రామకృష్ణారావు, కొండా వెంకటరంగారెడ్డి, రావి నారాయణ రెడ్డి వంటి నాటి అగ్రశ్రేణి నాయకులు తెలంగాణా ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేశారు.

వావిలాలవారు 1930నుండి ఏడు సంవత్సరాలపాటు ఆంధ్ర మహాసభ స్థాయి సంఘ సభ్యులుగా, కార్యవర్గ సభ్యులుగా ఉండి, ఆంధ్ర రాష్ట్ర సాధనకోసం సాగిన అన్ని ఉద్యమాలలోనూ చురుకుగా పాల్గొన్నారు. అనాటి పత్రికలలో ఆంధ్రరాష్ట్ర, విశాలాంధ్ర రాష్ట్రాల ఏర్పాటు అవసరాన్ని వివరిస్తూ వావిలాల అనేక విశ్లేషణాత్మక వ్యాసాలు వ్రాసారు. పుస్తకాలు ప్రచురించారు. తెలుగు ప్రజల ఆర్థికాభివృద్ధి కోసం, వ్యవసాయ, పారిశ్రామిక, వాణిజ్య, విద్యా రంగాలలో తెలుగువారి సర్వతోముఖాభివృద్ధి కోసం, తెలుగుమాట్లాడే ప్రజలందరికీ ఒక ప్రత్యేక రాష్ట్రం కావాలని వావిలాల విస్తృతంగా ప్రచారం చేశారు.

ఆంధ్రరాష్ట్రం ప్రత్యేక రాష్ట్రంగా ఏర్పడి, మనగలిగిన వనరులు, సాధన సంపత్తి లేవని కొందరు అభ్యంతరాలు తెల్పినప్పుడు, వావిలాల పలు వివరాలను సేకరించి, 1932లో వ్రాసిన వ్యాసంలో ఆంధ్రరాష్ట్రం స్వయం సమృద్ధంగా వర్దిల్లగలదని రుజువు చేశారు.

తెలుగు ప్రజలకు ప్రత్యేక రాష్ట్రం సాధించాలని కలలుకంటూ, కలవరిస్తూ రాస్తూ, మాట్లాడుతూ, పోట్లాడుతూ, ఎల్లెడలా తానై వావిలాల సాగించిన ప్రచారోద్యమం రానురాను ఊపునందుకొంది.

ఆ రోజుల్లో రాయలసీమ, సర్కారుప్రాంతాల నాయకుల మధ్య కొన్ని అపోహలు, అభిప్రాయ భేదాలు ఉండేవి. వీటి గురించి చర్చించుకొని, ఒక అవగాహనకు వచ్చేందుకు మద్రాసులో దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు గారి ఇంట్లో ముఖ్య నాయకుల సమావేశం 1937లో జరిగింది. ఆ సమావేశంలో రాయలసీమ సర్కారు నాయకుల మధ్య ఒక ఒప్పందం కుదిరింది. కాశీనాథుని వారి భవనం పేరు “శ్రీ

బాగ్” అందువల్ల ఈ ఒప్పందానికి శ్రీ బాగ్ ఒడంబడిక అనే పేరు వచ్చింది. దీనితో ప్రత్యేక ఆంధ్రరాష్ట్ర నిర్మాణం విషయంలో రాయలసీమ, సర్కారు జిల్లాల నాయకుల మధ్య గల అభిప్రాయ భేదాలు కొంతమేరకు పరిష్కరింపబడి, ఆంధ్రరాష్ట్ర సాధనా కృషిలో ఒక ముందడుగువేయడం జరిగింది.

ఈ శ్రీబాగ్ ఒప్పందాన్ని బలపరుస్తూ, ఆంధ్రసౌహార్ద్ర సంఘం తరపున కడప కోటిరెడ్డి, పప్పురి రామచార్యులు, మొసలికంటి తిరుమలరావు, వావిలాల, ఎన్. పాపన్న గుప్త, ఎ.కె. ముని, కలచవీడు వెంకటరమణాచారి గార్లు ఆంధ్ర జిల్లాలలో పర్యటించి ప్రచారం చేశారు.

ఆంధ్ర మహాసభ తరపున వావిలాల స్వరాష్ట్రం కోసం పలు కమిటీలకు, పలువురు నాయకులకు విజ్ఞాపనలు సమర్పించారు.

విశాలాంధ్ర సాధన తన లక్ష్యంగా ప్రకటించిన భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీలో చేరిన వావిలాల తెలంగాణా ప్రాంత నాయకులతో సన్నిహిత సంబంధాలను పెంపొందించు కొన్నారు. తెలంగాణా ప్రాంతంలో కొన్ని సభలలో పాల్గొని, నిజాంపాలనకు వ్యతిరేకంగా, విశాలాంధ్రకు అనుకూలంగా వావిలాల ప్రసంగించడంతో నాటి నిజాంప్రభుత్వం వావిలాల తెలంగాణాలో అడుగుపెట్టరాదని ఆదేశాలు జారీచేసింది.

1947లో రాయలసీమ సర్కారు సుహృద్భావ సంఘ సభ్యులుగా శ్రీ గాడిచర్ల హరి సర్వోత్తమరావు, ఆచార్య ఎన్.జి. రంగా, వావిలాల వంటి నాయకులు పలు జిల్లాలలో పర్యటించి, ప్రజాభిప్రాయాన్ని ఆంధ్రరాష్ట్ర సాధన దిశగా నడిపించారు.

1947లో స్వరాజ్యం వచ్చింది. కాని ఆంధ్రులు చిరకాలంగా కోరుకొంటున్న స్వరాష్ట్రం రాలేదు. దీనితో ఆంధ్రోద్యమం ఉధృతమైంది. తెలంగాణాలో కమ్యూనిస్టుపార్టీ సాయుధ పోరాటానికి పిలుపునిచ్చింది. 1948లో పోలీసు యాక్షన్తో నిజాంపాలన అంతమైంది. తర్వాత హైదరాబాద్ రాష్ట్రం అవతరించింది.

1949లో జైలునుండి విడుదలై వచ్చిన వావిలాల, ఆనాటి నిజాంసేనల, భూస్వాముల, రజాకార్లనే మతమోఢ్యసేనల దాడులవల్ల సర్వస్వం కోల్పోయిన తెలంగాణా ప్రజలను ఆదుకొనేందుకు తెలంగాణా సహాయకమిటీ ఏర్పాటులో కీలకపాత్ర వహించారు. తెలంగాణా సహాయక కమిటీకార్యదర్శిగా వావిలాల, శ్రీమతి మల్లు స్వరాజ్యం, శ్రీ మగ్నం మొహిద్దీన్, శ్రీ బద్దం ఎల్లారెడ్డి గార్లతో కలసి 1949-50

ప్రాంతంలో ఆంధ్ర జిల్లాలన్నీ తిరిగి, ప్రజా మద్దతును సమీకరించడంలో, విరాళాలను సేకరించడంలో విశేష కృషిచేశారు.

1949 సెప్టెంబర్ 19న ఆంధ్రరాష్ట్రం కోసం ఢిల్లీ నాయకుల వద్దకు వెళ్ళిన ఆంధ్ర ప్రతినిధి వర్గంలో గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, మొసలికంటి తిరుమలరావు, కల్లూరి సుబ్బారావు, వావిలాల, కె.వి.రమణయ్య నాయుడు, జి.సి. పున్నయ్య శాస్త్రి, డి. రాఘవాచారిగార్లున్నారు.

అప్పట్లో బళ్ళారిలో సర్ విజయ అధ్యక్షతన జరుగనున్న ఆంధ్ర మహాసభ సమావేశాలలో పాల్గొనడానికి వెళ్తున్న వావిలాలను ప్రభుత్వం ముందుజాగ్రత్తచర్యగా బళ్ళారి చేరగానే అరెస్టు చేసింది.

ఆంధ్రరాష్ట్రానికి మద్రాసు రాజధానిగా ఉండాలని కోరుకొన్న ఆంధ్రనాయకులు కొందరు, మద్రాసుతోనే ఆంధ్రరాష్ట్రం కావాలని పట్టుబట్టడంతో మరల రాష్ట్రావతరణ ఆలస్యం అయ్యే పరిస్థితి ఏర్పడింది.

ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశంగారు “మద్రాసు మనదే” అనే పుస్తకాన్ని ప్రచురించారు. నానాటికి తీవ్రమౌతున్న ఈ ఆంధ్రోద్యమానికి పరిష్కారాన్ని సూచించడానికి కాంగ్రెస్ పార్టీ ఒక త్రిసభ్య సంఘాన్ని నియమించింది. ఆ సంఘంలో జవహర్ లాల్ నెహ్రూ, వల్లభాయ్ పటేల్, పట్టాభి సీతారామయ్యగార్లు సభ్యులు. అందువల్ల ఆ కమిటీ నివేదికను జె.వి.పి. నివేదిక అనేవారు. 1949లో వివాదరహిత ప్రాంతాలతో ఆంధ్రరాష్ట్రాన్ని ఏర్పాటుచేయాలని ఆ నివేదికలో సూచించారు.

వావిలాల ఈ రిపోర్టును వెంటనే అంగీకరించి, మద్రాసు లేకుండా అయినా సరే ఆంధ్రరాష్ట్రాన్ని వెంటనే సాధించుకోవాలని పిలుపునిచ్చారు. 1949 జూలై 19న ఒంగోలులో జరిగిన ఆంధ్రమహాసభ సమావేశాల్లోనూ, ఆ తర్వాత విజయవాడలో జరిగిన అఖిలపక్ష సమావేశంలోనూ వావిలాల పాల్గొని ఇదే అభిప్రాయాన్ని నొక్కి చెప్పారు.

1951లో ఆంధ్రోద్యమ పుట్టుపూర్వోత్తరాలను, ఆంధ్రరాష్ట్ర ఆవశ్యకతను వివరిస్తూ వావిలాల “విశాలాంధ్రం” అనే గ్రంథాన్ని వెలువరించారు. ఆ ఏడాదే స్వామి సీతారాం ఆంధ్రరాష్ట్ర సాధనకోసం ఆమరణ నిరాహారదీక్షకు కూర్చొన్నప్పుడు ఏర్పడిన అఖిలపక్ష కమిటీ కార్యదర్శులలో ఒకరుగా వావిలాల రాష్ట్రమంతటా పర్యటించి ప్రచారం చేశారు.

ఆరోజుల్లోనే కర్నూలులో ఒకసభలో ప్రసంగించడానికి వెళ్ళిన వావిలాలపై, వారి భావాలతో ఏకీభవించని వారు పురమాయించిన దుండగులు కర్రలతో, లాఠీలతో దాడిచేయగా, వావిలాల నుదుటికి గాయమై, స్పృహ తప్పి పడిపోయారు. కొందరు మిత్రులు వెంటనే తగిన వైద్యం చేయించడంతో కోలుకున్నారు. ఎన్ని బెదిరింపులు, దాడులు ఎదురైనా తాము నమ్మిన సిద్ధాంతాలతో ఎన్నడూ రాజీ పడలేదు.

1952లో మద్రాస్ శాసనసభలో ఆంధ్రరాష్ట్రం ఏర్పాటును కోరుతూ వావిలాల ఒక తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించారు. ప్రత్యేక రాష్ట్రవాంఛను బలపరుస్తూ, శ్రీ గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, శ్రీ తరిమెల నాగిరెడ్డి గార్లతో కలసి, నాటి ప్రత్యేక రాష్ట్ర కార్యచరణ సంఘసభ్యులుగా వావిలాల గుంటూరు, నెల్లూరు జిల్లాలలో విస్తృతంగా ప్రచారం సాగించారు.

ఎన్ని ప్రయత్నాలు చేసినా ఆంధ్రరాష్ట్రం రాకపోయేసరికి, గాంధేయవాది, సుప్రసిద్ధ దేశభక్తులు శ్రీ పొట్టి శ్రీరాములుగారు 1952 అక్టోబర్ 19న మద్రాసులో ఆమరణ నిరాహారదీక్షకు ఉపక్రమించారు. దురదృష్టవశాత్తు, నాటి ప్రభుత్వం సకాలంలో స్పందించకపోవడంతో, వారి ప్రాణాలను కాపాడుకోలేకపోయాం. 1952 డిసెంబర్ 15న శ్రీ పొట్టి శ్రీరాములుగారు 58 రోజుల నిరవధిక నిరాహారదీక్షతో ఆత్మార్పణం చేసి అమరజీవిగా మన హృదయాలలో నిల్చారు. అప్పటికి వావిలాల ప్రవచనశాంతి నదస్సులో పాల్గొనేందుకు వెళ్ళి వియన్నా లో ఉన్నారు. నిర్వాంతపోయారు. విలపించారు.

ఆంధ్రరాష్ట్రం అమరజీవి ఆత్మార్పణంతో అట్టుడికిపోయింది. ఉప్పెనలా వెల్లువెత్తిన ప్రజావాహినుల ఆగ్రహవేశాలతో, పరిపాలన స్తంభించే పరిస్థితి ఏర్పడింది. చివరకు నాటి కేంద్ర నాయకత్వం దిగివచ్చి, అతి త్వరలో ఆంధ్రరాష్ట్రాన్ని ఏర్పాటుచేయనున్నట్లు ప్రకటించడం జరిగింది.

ఆవిధంగా 40 సంవత్సరాల సుదీర్ఘపోరాట ఫలితంగా 1953 అక్టోబర్ 1వ తేదీన కర్నూలు రాజధానిగా సర్కారు, రాయలసీమ జిల్లాలతో కూడిన ఆంధ్రరాష్ట్రం ఆవిర్భవించింది. ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశంగారు ఆంధ్రరాష్ట్ర తొలిముఖ్యమంత్రిగా పదవీ బాధ్యతలు స్వీకరించారు. ఆంధ్రోద్యమ లక్ష్యం కొంతవరకు నెరవేరింది.

ఆంధ్రరాష్ట్రం ఏర్పడినందుకు వావిలాల ఎంతో సంతోషించారు. ఎందుకంటే వారి జీవిత లక్ష్యాలలో అది ఒక ప్రధాన లక్ష్యం. అయితే అక్కడితో వావిలాల విశ్రమించలేదు. చారిత్రక కారణాల వల్ల విడిపోయిన తెలుగువారందరికోసం భాషా ప్రాతిపదికపై విశాలాంధ్రం కావాలని ఉద్యమించారు. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు, ప్రాచీనరామరాజు రెడ్డి వంటి ప్రముఖ నాయకులతో కలసి పనిచేశారు. అప్పటికే తెలంగాణ ఆంధ్ర మహాసభ, ఆంధ్ర, తెలంగాణాల కమ్యూనిస్టు నాయకులతో సన్నిహిత సంబంధాలు కల్గి ఉన్న వావిలాల విశాలాంధ్ర నిర్మాణంకోసం తెలంగాణ, ఆంధ్ర ప్రాంతాలలో పలుసభలలో పాల్గొన్నారు.

కేంద్ర ప్రభుత్వం నాటి రాష్ట్రాల పునర్విభజనకోసం ఫజల్ అలీ కమిషన్ ను నియమించింది. ఆ కమిషన్ భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాలను ప్రతిపాదించింది. కేంద్రప్రభుత్వం ఆ ప్రతిపాదనలను ఆమోదించడం, గతంలో శ్రీ బాగ్ ఒప్పందంలా, తెలంగాణ, ఆంధ్ర నాయకుల మధ్య పెద్ద మనుషుల ఒప్పందం (Gentlemen Agreement) కుదరడంతో, తెలుగు ప్రజల చిరకాల వాంఛితమైన ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం 1956 నవంబర్ 1వ తేదీన అవతరించింది.

స్వరాజ్యంలో విశాలాంధ్రం అనే వావిలాల లక్ష్యం నెరవేరింది. ఆనాటి నుండి చివరిక్షణం వరకు మన రాష్ట్రాభ్యుదయానికి వావిలాల వారు అందించిన సేవలు అద్వితీయమైనవి.

తెలుగువారంతా అన్నదమ్ముల వలె కలసి మెలసి ఉంటూ, ఒకే రాష్ట్రంలో కొనసాగుతూ, అన్ని రంగాలలో అగ్రగాములుగా నిలవాలని ఆయన మనసారా కోరుకున్నారు. 1969లో ప్రత్యేక తెలంగాణా ఉద్యమం, 1972లో ప్రత్యేక ఆంధ్ర ఉద్యమం తలెత్తినప్పుడు వావిలాల వాటిని నిరసించి, రాష్ట్ర సమైక్యతకు అండగా నిల్చారు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర సర్వతోముఖాభివృద్ధికి, ప్రజా సంక్షేమానికి అవసరమైన ప్రాజెక్టులను, నిధులను, పథకాలను, పరిశ్రమలను సాధించడంలో వావిలాల వారు సాగించిన పోరాటాలు, నిర్విరామకృషి వారిని నవ్యాంధ్ర మేదానంగా నిల్పాయి.

“మన రాష్ట్రం అక్షరక్రమంలోనే కాకుండా, పాలన, జీవనం, సంస్కృతి - అన్నింటా జాతీయ సంస్కృతిలో అంతర్వాహినిగా ఉంటూ, తన వ్యక్తిత్వాన్ని ప్రథమస్థానంలో నిల్పుకోవాలి” అన్న వారి సందేశం మనల్ని ముందుకు నడిపిస్తూనే ఉంటుంది.

శాసనసభల్లో ప్రజావాణి

నిరంతరం నిందుమనసుతో ప్రజాసంక్షేమం కోసమే తాపత్రయపడే వావీలాలవారు, 1952 లో సత్తెనపల్లి నియోజకవర్గం నుండి, కమ్యూనిస్టుపార్టీ మద్దతుతో, ఇండిపెండెంటు అభ్యర్థిగా నాటి ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్ర శాసనసభకు ఎన్నికయ్యారు.

ఆ ఎన్నికలలో వారు పుష్పం గుర్తుతో పోటీ చేశారు. “ఈ పుష్పానికి మీ ఓటు వేయండి. ఇది వికసించి పరిమళిస్తుంది” అని ప్రసంగించేవారు. అలాగే ఆ నిస్వార్థసేవా పుష్ప పరిమళాలు రాష్ట్రమంతటా వ్యాపించి, కోట్లాది తెలుగుప్రజల ఆదరాభిమానాలను చూరగొన్నాయి.

1955లో జరిగిన మధ్యంతర ఎన్నికలలో నాటి ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభకు, 1962, 1967 సంవత్సరాలలో జరిగిన ఎన్నికలలో ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభకు సత్తెనపల్లి నియోజకవర్గం నుండి వామపక్షాల మద్దతుతో ఇండిపెండెంట్ అభ్యర్థిగా వావీలాలవారు ఎన్నికయ్యారు.

గుంటూరుజిల్లా పెదకూరపాడు నియోజకవర్గంలో కమ్యూనిస్టుపార్టీ అభ్యర్థులను వావీలాల బలపరచేవారు. సత్తెనపల్లి నియోజకవర్గంలో వావీలాలను కమ్యూనిస్టులు బలపరచేవారు. అలా నాలుగు పర్యాయాలు శాసనసభ్యునిగా ఎన్నికైన వావీలాలవారు 1952 నుండి 1972 వరకు ఇరవై సంవత్సరాలపాటు శాసనసభలలో నిర్వహించిన పాత్ర చరిత్రాత్మకమైనది.

అసెంబ్లీలో ప్రతిపక్ష శాసనసభ్యునిగా ప్రజా సమస్యలను ప్రభుత్వ దృష్టికి తేవడంలో, ప్రజావాణిని ప్రతిధ్వనించడంలో వావీలాల కొత్తచరిత్ర సృష్టించారు.

ఆయనలేని అసెంబ్లీ సమావేశం వెలవెలబోతుందని, ప్రభుత్వ పక్షానికి గాని, ప్రతి పక్షానికిగాని ఆయన ఎదురుగా లేకపోతే ఆనాడు మైక్ లేనట్లుగా, ఫోన్ లేనట్లుగా ఉంటుందని ఆరోజుల్లో అనుకునేవారు.

ఎన్నికల ప్రచారంలో ఆయన ప్రజలకు ఇలా విజ్ఞప్తి చేసేవారు. “నాకున్నది ప్రజాసేవలో మీ అందరి ఆదరాభిమానాలు. ప్రజాస్వామ్యంలో మీకున్నది మీ ఓటు.

నా యెడల మీకున్న ప్రేమాదరాభిమానాలను హామీగా ఉంచుకొని, మీ అమూల్యమైన ఓటును నాకిచ్చి, శాసనసభ ద్వారా కూడా నా చేత సేవచేయించుకోవలసిందిగా వినయపూర్వకంగా ప్రార్థిస్తున్నాను. జై ఆంధ్ర”. ఈ నిరాదంబరత, ఈ నిజాయితీయే వారిని నాలుగుసార్లు ఇండిపెండెంటుగా శాసనసభకు పంపించాయి.

వీరి ఎన్నికల ఖర్చు నామమాత్రంగా ఉండేది. అదికూడ ప్రజలనుండి విరాళాల రూపంలో వచ్చినదే. సమాజంలో అట్టడుగువర్గాలకు చెందిన ప్రజలు “మా గోపాలకృష్ణయ్య బాబుకే మా ఓటు” అంటూ ఊరేగింపుగా వచ్చి ఓట్లు వేసేవారు. శాసన సభ్యునిగా తనకొచ్చే జీతాన్ని స్వచ్ఛందంగా పదిశాతం తగ్గించుకొన్న తొలి నాయకులు వావీలాల వారే.

శాసనసభా సమావేశాలకు ముందు, తర్వాత కూడా తమ నియోజకవర్గంలోని మొత్తం 42 గ్రామాలలో కాలినడకన పర్యటించి, ప్రజా సమస్యలను తెల్సుకొని వాటిని శాసనసభలో లేవనెత్తేవారు. ఆ సమస్యల పరిష్కారం కోసం కృషి చేసేవారు. అలాగే శాసనసభ సమావేశాల విశేషాలను తన నియోజకవర్గ ప్రజలకు వివరించేవారు. ఇలా నిజమైన ప్రజాప్రతినిధిగా నిత్యం వ్యవహరించి, అందరి మన్ననలు పొందారు.

వావీలాలవారు శాసనసభలలో ఎప్పుడూ తెలుగులోనే మాట్లాడేవారు. మద్రాస్ శాసనసభలో కూడా తెలుగులోనే మాట్లాడేవారు. మన శాసనసభ గ్రంథాలయాన్ని ఎక్కువగా వినియోగించుకున్నది వారే. ప్రతి అంశంపై అపార సమాచారాన్ని శ్రమించి సేకరించి, శాసనసభా సమావేశాలకు పూర్తిగా సంసిద్ధులై హాజరయ్యేవారు. ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రభుత్వ విధానంగా మలచడంలో ఆయన కృషి పలువురి ప్రశంసలనందుకొంది.

ఉమ్మడి మద్రాస్ రాష్ట్ర శాసనసభలో వావీలాల కొంతకాలం వి.ఆర్.కృష్ణయ్యర్ (తర్వాత సుప్రీం కోర్టు న్యాయమూర్తి అయ్యారు)తో కలసి ప్రోగ్రెసివ్ ఇండిపెండెంట్ గ్రూప్లో సభ్యులుగా ఉన్నారు. ఆనాడు ఆంధ్రరాష్ట్ర రాజధానిని విజయవాడ - గుంటూరు ప్రాంతంలో ఏర్పాటుచేయాలనే వీరి తీర్మానం ఒక్క ఓటుతో వీగిపోయింది.

1953లో కర్నూలులో ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభ ఏర్పడినపుడు వావీలాల “లెజిస్లేచర్ క్లబ్” కు కార్యదర్శిగా ఉన్నారు.

1954 మార్చి 3వ తేదీన ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభ ఆంధ్రరాష్ట్ర ప్రొక్కెటరు గుంటూరులో ఏర్పాటుచేయాలని ఒక్కటటు మెజారిటీతో తీర్మానించింది. ఆ తీర్మానాన్ని ప్రవేశపెట్టినది వావిలాల వారే.

1957లో తొమ్మిది మంది ఇండిపెండెంట్ శాసనసభ్యులు వావిలాల నాయకత్వాన కొంతకాలం శాసన సభలో ఇండిపెండెంట్ పక్షంగా ఉన్నారు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసన సభ చరిత్రలో తమదైన విశిష్ట ముద్రతో వెలుగొందిన తెన్నేటి విశ్వనాథం, తరిమెల నాగిరెడ్డి, పుచ్చలపల్లి సుందరయ్య, గౌతు లచ్చన్న వంటి ప్రఖ్యాత తెలుగు నాయకులతోబాటు వావిలాల ప్రజల తరపున నిల్చి సాగించిన పోరాటాలు చిరస్మరణీయాలు.

“వావిలాల అడగని ప్రశ్న, చదవని విషయం లేవు” అని నాటి మన అసెంబ్లీ స్పీకర్ అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావుగారన్నారు. వావిలాల వారు, ప్రశ్నల సమయాన్ని పూర్తిగా సద్వినియోగపరచుకొని, వందలాది ప్రశ్నలతో, అనుబంధ ప్రశ్నలతో ప్రభుత్వం అలక్ష్యాన్ని, ఉదాసీనతను చెరిగిపారేసేవారు. వారు కురిపించే ప్రశ్నలవర్షంలో ప్రభుత్వం అలక్ష్యమనే మురికి కొట్టుకొని పోయేది అని నాటి ప్రముఖ పత్రికా రచయితలు ప్రశంసించేవారు. ప్రశ్నలు అడిగేటప్పుడు, సమాధానాలు రాబట్టేటప్పుడు వారు చూపే ఏకాగ్రత, చర్చల సందర్భంలో వారి శ్రద్ధాసక్తులు ఋషుల తపస్సును గుర్తు చేస్తాయి అనేవారు.

అసెంబ్లీలో వావిలాల మాట్లాడుతున్నారంటే, ప్రశ్న వేస్తున్నారంటే నాటి మంత్రులు, అధికార పక్ష సభ్యులు జాగ్రత్తగా ఉండేవారు. వివిధ విషయాలపై వారికి గల అవగాహనకు అధికారులు ముగ్ధులయ్యేవారు. “వావిలాల కంచు కంఠానికి అలవాటు పడ్డ శాసనసభా ప్రాంగణంలోని గోడలు దశాబ్దాలపాటు గింగురు మంటూనే ఉంటాయి” అన్న భాటం శ్రీరామమూర్తి గారి వాక్యాలు అక్షర సత్యాలు.

హైదరాబాద్‌లో పాత ఎమ్మెల్యే క్వార్టర్స్‌లో 30వ నెంబర్ క్వార్టర్స్‌లో వావిలాలవారు, వారి మిత్రులు, గాంధేయవాది పలుమార్లు శాసనసభకు ఎన్నికైన శ్రీ చింతలపాటి సీతారామ చంద్రవరప్రసాదమూర్తిరాజు గారు కలసి ఉండేవారు. అక్కడ ఎప్పుడూ చర్చలు, ప్రజాసమస్యల గురించి విశ్లేషణ, వీరి గురించి వచ్చే మిత్రులు, ప్రజలతో నిరంతరం ఉద్యమ వాతావరణమే ఉండేది.

శాసనసభలో వివిధ కమిటీలలో సభ్యులుగా వావిలాల గణనీయకృషి చేశారు. వివిధ సందర్భాలలో దాదాపు 30 శాసనసభా కమిటీలలో సభ్యులుగా ఉన్నారు. పబ్లిక్ ఆకౌంట్స్ కమిటీ, ఎస్టిమేట్స్ కమిటీ వంటి ముఖ్య సంఘాలలో పనిచేశారు. 1968-69, 1971-72 సంవత్సరాలలో కామన్ వెల్తు పార్లమెంటరీ అసోసియేషన్‌లో సభ్యులుగా ఉన్నారు.

వావిలాలవారు శాసనసభలో ముఖ్యమైన అంశాలపై పాతికకు పైగా అసభికార బిల్లులు ప్రవేశపెట్టారు. భూసంస్కరణలు, అధికార భాషగా తెలుగు, కాలుష్య నివారణ, వడ్డీ వ్యాపారుల నియంత్రణ, పేదలకు న్యాయ సహాయం, ధర్మపాల్ (అంబుడ్స్‌మన్ - వివాదాల పరిష్కారానికి) వంటి అంశాలపై ప్రయివేటు బిల్లులు ప్రవేశపెట్టడం ద్వారా ఆయా అంశాలపై ప్రభుత్వం స్పందించి, సమగ్ర శాసనాలను తేవడానికి దారి చూపించారు.

శాసనసభలో పలు ముఖ్యమైన తీర్మానాలను వీరు ప్రవేశపెట్టారు. వీరు ప్రవేశపెట్టిన 18 తీర్మానాలు శాసనసభ ఆమోదాన్ని పొందాయి. పేదలకు ప్రభుత్వమే ఉచిత న్యాయసహాయం అందించాలనే వీరి తీర్మానాన్ని శాసనసభ ఆమోదించింది.

రాష్ట్రాలకు మరిన్ని అధికారాలు కావాలని కోరుతూ, కేంద్ర - రాష్ట్ర సంబంధాలపై వీరు ప్రవేశపెట్టిన తీర్మానాన్ని శాసనసభ ఏకగ్రీవంగా ఆమోదించింది. ఈ సందర్భంలో వావిలాల ఇచ్చిన ఉపన్యాసం “రియల్ డెమోక్రసీ” అనే పుస్తకంగా వెలువడింది.

అధికార భాషగా తెలుగు అమలు, ఎన్.జి.ఓ. ల కోరికలు, భూసంస్కరణలు, విశాఖలో ఉక్కు కర్మాగారం, దక్షిణ మధ్య రైల్వే మండలం ఏర్పాటు, విద్యారంగంలో సంస్కరణలు వంటి పలు ప్రజాహిత కోర్కెల సాధనకోసం శాసనసభ లోపలా, బయటా వావిలాల నిర్విరామ కృషిచేశారు.

ప్రముఖ కమ్యూనిస్టు నాయకులు, తమ చిరకాల మిత్రులు తరిమెల నాగిరెడ్డిగారు శాసనసభా వ్యవస్థపై విశ్వాసం పోయిందని ప్రకటించి, రాజీనామా చేసి వెళ్ళిపోతున్నప్పుడు వావిలాల ఎంతో బాధపడ్డారు. శాసనసభలో కొనసాగమని, తమను వీడి వెళ్ళవద్దని బ్రతిమాలారు. అయినా నాగిరెడ్డిగారు తాము ఎంచుకొన్న మార్గంలో ముందుకెళ్ళిపోయారు.

విశాఖ ఉక్కు కర్మాగార సాధనకోసం శాసనసభ గడువు ముగింపునకు నాలుగు నెలల ముందుగానే 1972లో శాసనసభ్యత్వాలకు రాజీనామా చేసిన ప్రతిపక్ష సభ్యులలో వావిలాల ఒకరు.

శాసనసభ్యుని హోదాలో గుంటూరు జిల్లా పరిషత్‌లోను, సత్తెనపల్లి రాజుపాలెం, ఫిరంగిపురం, తాళ్ళూరు పంచాయతీ సమితుల్లో సభ్యులుగా వ్యవహరించిన వావిలాల ఆయా స్థానిక స్వపరిపాలనా సంస్థల అభివృద్ధికి, ప్రజా సమస్యల పరిష్కారానికి కృషిచేశారు.

1972లో సత్తెనపల్లి నుండి మరల పోటీ చేసిన వావిలాల నాటి ఇందిరా ప్రభంజనంలో కేవలం 680 ఓట్ల తేడాతో ఓడిపోగా మూర్తిరాజుగారు “పశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలో ఎక్కడినుండైనా పోటీ చేయండి. మేము గెలిపిస్తాం” అన్నారు. కాని వావిలాల అంగీకరించలేదు. 1978లో చివరిసారి సత్తెనపల్లి నుండే పోటీచేశారు. కాని విజయం సాధించలేదు. అప్పటికే ఎన్నికలరంగంలోకి పలు ప్రజాస్వామ్య వ్యతిరేక ధోరణులు ప్రవేశించడంవల్ల, ఇక ఎన్నికలకు స్పృహ పలికారు.

నిజమైన ప్రజా ప్రతినిధిగా ఎలా ఉండాలో, వావిలాల తమ నడవడిక ద్వారా తెల్పి విశిష్ట వరవడి సృష్టించారు. మన శాసనసభ చరిత్రలో వారు నెలకొల్పిన ఉన్నత సంప్రదాయాలు, సాగించిన ఉదాత్తకృషి చిరస్థాయిగా నిల్చి, రాబోయే తరాలకు వెలుగు దివిటీలుగా దారి చూపిస్తాయి.

గ్రంథాలయోద్యమం

జాతీయోద్యమకాలంలో గ్రంథాలయాలు ఆధునిక దేవాలయాలుగా, జనచైతన్య కేంద్రాలుగా అభివృద్ధి చెందాయి. గాలి, నీరు, వెలుతురు ఎలా అందరికీ ఉచితంగా లభిస్తున్నాయో, అలాగే విజ్ఞానం ప్రజలందరికీ అందాలనే గొప్ప ఆశయంతో సాగిన ప్రజల ఉద్యమమే గ్రంథాలయోద్యమం.

తెలుగునాట గ్రంథాలయోద్యమ వ్యాప్తికోసం 1914లో విజయవాడలో జరిగిన గ్రంథాలయ మహాసభలలో ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘం ఆవిర్భవించింది.

ఆయ్యంకి వెంకట రమణయ్య, గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహం, నూరి వెంకటనరసింహశాస్త్రి, నాళం కృష్ణారావు, మాడపాటి హనుమంతరావు, పాతూరి నాగభూషణం, కోదాటి నారాయణరావు, మారేపల్లి రామచంద్రకవి వంటి పలువురు తెలుగు వెలుగులు ఈ ఉద్యమాన్ని ప్రజలలోకి తీసుకువెళ్ళారు.

నడిచే గ్రంథాలయంగా పేరుపొందిన వావిలాల వీరందరితోబాటు ఈ గ్రంథాలయోద్యమంతో పెనవేసుకుపోయారు.

1934లో విజయవాడలో జరిగిన గ్రంథాలయ శిక్షణా శిబిరంలో వావిలాల శిక్షణ పొందారు. గ్రామాలలో గ్రంథాలయాలను నెలకొల్పడానికి వావిలాల ఎంతో కృషిచేశారు. ఆ రోజులలో గ్రంథాలయ యాత్రలపేరుతో స్వచ్ఛంద సేవకులు బృందాలుగా ఏర్పడి, ఒక్కొక్క తాలూకాలో దాదాపు నెలరోజులపాటు పర్యటించి, ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసేవారు. కాలినడకన తిరుగుతూ, మారుమూల గ్రామాలను కూడా వదలకుండా సందర్శించి, అక్కడి యువతను సమీకరించి, అప్పటికప్పుడు గ్రంథాలయాలను ఏర్పాటుచేయించి, వారికి వాటిని ఎలా నిర్వహించుకోవాలో, ఎలా అభివృద్ధి చేసుకోవాలో తెలియజెప్పేవారు.

వావిలాల సత్తెనపల్లి, తెనాలి, భీమవరం, తాడేపల్లి గూడెం తాలూకాలలో ఇలాంటి గ్రంథాలయ యాత్రలను నిర్వహించారు.

సత్యనాథ్ తాలూకా గ్రంథాలయ సంఘాన్ని నెలకొల్పి, పలుగ్రామాలలో గ్రంథాలయాల ఏర్పాటుకు, వాటికి చక్కని భవనాలను నిర్మింపజేయడానికి వావిలాల కృషి చేశారు.

గుంటూరుజిల్లా గ్రంథాలయ సంఘాభివృద్ధికి తోడ్పడ్డారు. ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘానికి సహాయకార్యదర్శిగా, ఆ తర్వాత ఉపాధ్యక్షులుగా చాలాకాలం వ్యవహరించి రాష్ట్రంలో గ్రంథాలయోద్యమ విస్తరణకు చేయూతనందించారు. కొన్ని సంవత్సరాల క్రితం ఆంధ్రప్రదేశ్ గ్రంథాలయ సంఘానికి గౌరవాధ్యక్షులుగా నియమింపబడి, జీవితాంతం కొనసాగారు.

గ్రంథాలయాల సమగ్రాభివృద్ధికి దోహదపడేవిధంగా 1937లోనే గ్రంథాలయ బిల్లును రూపొందించి, 1949లో పుస్తకరూపంలో ప్రచురించారు. 1944లో ఖమ్మం జిల్లా ఇల్లెందులో జరిగిన ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘం 25వ మహాసభలో వావిలాల సోవియట్ యూనియన్ లో గ్రంథాలయాల గురించి ప్రసంగించి, ఉద్యమాభివృద్ధికి పలు సూచనలు చేశారు.

1950లో ఏప్రిల్ లో నల్గొండ జిల్లా సూర్యాపేటలో జరిగిన ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘం 27వ మహాసభలో వావిలాల చేసిన సంచలనాత్మక ప్రసంగం వల్ల వారిని నాటి హైదరాబాద్ రాష్ట్రం నుండి బహిష్కరిస్తూ ప్రభుత్వం ఆదేశాలిచ్చింది.

ఆంధ్రప్రదేశ్ పౌర గ్రంథాలయ చట్టం 1960 ఏప్రిల్ ఒకటవ తేదీనుండి అమలులోకి వచ్చింది. 1961లో పౌరగ్రంథాలయశాఖ, 1967లో పౌర గ్రంథాలయ డైరెక్టరేట్, 1971లో పౌర గ్రంథాలయ మంత్రిత్వ శాఖ ఏర్పడ్డాయి. వీటిన్నిటిలో వావిలాల కృషి ఎంతో ఉంది.

విజయవాడలో ఆంధ్రప్రదేశ్ గ్రంథాలయ సంఘం, హైదరాబాద్ లో గ్రంథాలయ శాస్త్ర సంస్థ (Institute of library science) వారు నిర్వహించే గ్రంథాలయ శాస్త్ర సర్టిఫికేట్ కోర్సులకు రాష్ట్రప్రభుత్వం నుండి గుర్తింపు సాధించడంలో వావిలాల సఫలీకృతులయ్యారు. వేలాదిమంది ఈ సంస్థలలో శిక్షణ పొందారు. ఇప్పటికీ ఈ శిక్షణాకార్యక్రమాలు కొనసాగుతున్నాయి.

1964 ఏప్రిల్ 26న విజయవాడలో జరిగిన ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయసంఘం స్వర్ణోత్సవాలలో వావిలాల పాల్గొన్నారు. గ్రంథాలయోద్యమానికి సంబంధించిన పలు

సదస్సులలో పాల్గొన్నారు. ఎన్నో గ్రంథాలయ శిక్షణా శిబిరాలలో అధ్యాపకులుగా వ్యవహరించి, ఉత్తమ శిక్షకులుగా పేరుపొందారు.

హైదరాబాద్ లో, 1965లో ప్రారంభించబడిన Academy of Library Science and documentation కార్యక్రమాలకు వావిలాల అందగా ఉన్నారు. 1973, 1980 సంవత్సరాలలో ఈ అకాడమీ ఆధ్వర్యంలో హైదరాబాద్ లో నిర్వహించబడిన ఇండియన్ లైబ్రరీ అసోసియేషన్ వార్షిక మహాసభల ఆహ్వాన సంఘాలకు ఉపాధ్యక్షులుగా ఉండి ఆ మహాసభల నిర్వహణకు తోడ్పడ్డారు.

రాష్ట్ర ప్రభుత్వం వీరిని ఉత్తమ తెలుగు గ్రంథాల నిర్ణాయక సంఘంలోను, స్టేట్ ఆర్కైవ్స్ సలహాసంఘంలోను, గ్రంథాలయాలకు అవసరమైన వివిధ భాషల ప్రమాణ గ్రంథాల నిర్ధారణ సంఘంలోను సభ్యులుగా నియమించింది.

ఆంధ్రప్రదేశ్ లో పౌరగ్రంథాలయ చట్టం అమలు తీరును పరిశీలించేందుకు రాష్ట్ర ప్రభుత్వం 1976 ఫిబ్రవరి 25న ఆంధ్రప్రదేశ్ హైకోర్టు మాజీ ప్రధాన న్యాయమూర్తి గోపాలరావు ఎక్స్ ప్రిట్ గారి అధ్యక్షతన ఒక సంఘాన్ని నియమించింది. ప్రముఖ గ్రంథాలయోద్యమ నాయకులు వావిలాలవారు, కోదాటి నారాయణరావుగారు సభ్యులుగా గల ఈ సంఘంవారు రాష్ట్రమంతటా పర్యటించి, పలు విలువైన సూచనలతో ప్రభుత్వానికి నివేదికను సమర్పించారు.

1977లో ఆంధ్రప్రదేశ్ లో గ్రంథాలయోద్యమంపై తెలుగులోను, ఆంగ్లంలోను వావిలాల పుస్తకాలను వెలువరించారు.

మనరాష్ట్రంలో ప్రయివేటు గ్రంథాలయాల పరిస్థితిని సమీక్షించేందుకు వావిలాల అధ్యక్షులుగా, రాష్ట్ర ప్రభుత్వం 1978 జూలై 19న ఒక సంఘాన్ని నియమించింది. వావిలాల కమిటీ 1978 నవంబర్ 14న ప్రభుత్వానికి సవివరమైన నివేదికను సమర్పించింది. ప్రయివేటు గ్రంథాలయాలకు ప్రభుత్వ సహాయాన్ని అందించడంలో పాటించవలసిన మార్గదర్శక సూత్రాలను వావిలాల కమిటీ రూపొందించింది. వెనుకబడిన ప్రాంతాలలో, కరువుప్రాంతాలలో, ఏజెన్సీ (గిరిజనులు ఉండే) ప్రాంతాలలో, మురికివాడలు ఉండే ప్రాంతాలలో ఉండే గ్రంథాలయాలకు ప్రభుత్వం ఎక్కువ గ్రాంటులు ఇవ్వాలని, రాష్ట్రంలో అప్పటికి గల దాదాపు ఆరువేల ప్రయివేటు గ్రంథాలయాల అభివృద్ధికి ప్రతి సంవత్సరం కనీసం కోటిరూపాయలను

కేటాయించాలని, ఈ గ్రంథాలయాలను ప్రజా గ్రంథాలయాలుగా పిలవాలని వావిలాల కమిటీ సూచించింది.

ఈ రెండు కమిటీల సూచనలను ఆనాటి రాష్ట్రప్రభుత్వాలు ఆమోదించినా, నేటికీ అవి అమలుకాలేదు.

1978 అక్టోబర్ 14 న గుంటూరులో జరిగిన సభలో గ్రంథాలయోద్యమ పితామహులుగా ఖ్యాతిగాంచిన అయ్యంకి వేంకటరమణయ్యగార్ని ప్రతిష్ఠాకరమైన కౌలా (Koula) స్వర్ణపతకాన్ని, బహూకరించినది వావిలాల వారే. ఆ తర్వాత అయ్యంకి వారి శతజయంతి ఉత్సవ సంఘానికి గౌరవాధ్యక్షులు వీరే.

శాసన సభలో తమ సహచరులు, అప్పటి ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ వైస్ చాన్సలర్ శ్రీ ఎం. ఆర్. అప్పారావు గారిని ఒప్పించి, 1979-80 విద్యా సంవత్సరం నుండి ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయంలో మాస్టర్ ఆఫ్ లైబ్రరీ సైన్స్ (M.L.Sc) కోర్సును ప్రవేశ పెట్టించారు.

రాజా రామమోహనరాయ్ లైబ్రరీ ఫౌండేషన్ గ్రంథ నిర్ణాయక సంఘంలో, హైదరాబాద్ స్టేట్ లైబ్రరీ సలహాసంఘంలో, గుంటూరు ప్రాంతీయ పరిశోధనా గ్రంథాలయ సలహా సంఘంలో సభ్యులుగా వావిలాల ఉత్తమ గ్రంథాలతో గ్రంథాలయాలను సుసంపన్నం చేశారు.

1986లో ఉత్తరాంధ్ర గ్రంథాలయోద్యమ నాయకులు శ్రీ జయంతి రామలక్ష్మణ మూర్తి, విజయనగరంజిల్లా బొండ్లపల్లి గ్రామంలో గ్రంథాలయ కార్యకర్తల శిక్షణా శిబిరాన్ని నిర్వహించారు. ఆ శిబిరంలో వావిలాల ప్రసంగానికి ఉత్తేజితుడైన శ్రీ దొల్లు పారినాయుడు నాటినుండి వావిలాలకు ఫ్రియెండ్స్ డైనాడు. విజయనగరం జిల్లా గౌరవ గ్రామంలో వావిలాల గ్రంథాలయాన్ని, యువజన సంఘాన్ని పారినాయుడు ఏర్పాటుచేసి నేటికీ నిర్వహిస్తున్నారు. పార్వతీపురం ప్రాంతంలో గిరిజన గ్రామాలలో పారినాయుడు చేపట్టిన పలుసేవా కార్యక్రమాలలో వావిలాల పాల్గొని స్ఫూర్తినిచ్చేవారు.

గ్రంథాలయోద్యమ వికాసానికి వావిలాలవారు చేసిన విశిష్ట సేవలను గుర్తించి, 1994లో గోవాలో జరిగిన అఖిలభారత గ్రంథాలయ మహాసభలలో వీరిని ప్రత్యేకంగా గౌరవించారు.

వావిలాలవారితో విడదీయరాని భాగంగా మారిన గ్రంథాలయోద్యమం వారి అపార విజ్ఞానానికి పునాదిగా నిల్చింది. మీరు ఎక్కడ చదువుకొన్నారండీ అని ఎవరైనా అడిగితే, “నేను జీవితం అనే విశ్వ విద్యాలయంలో చదువుకొన్నాను. గ్రంథాలయ విశ్వవిద్యాలయ పట్టభద్రుడిని” అని సగర్వంగా చెప్పేవారు.

డిగ్రీలు లేని పాండిత్యంతో ప్రజల పక్షాన నిల్చి, గ్రంథాలయోద్యమానికే వన్నెతెచ్చిన వావిలాల ధన్యులు.

పల్లెకు పోదాం! చలో చలో

వ్యవసాయం ప్రధానవృత్తిగా కోట్లాదిప్రజలు జీవించే భారతదేశంలో, పండించే రైతులకే పట్టెడన్నం కరువు కావడం గాంధీజీ పంటి జాతీయనాయకులను కలచివేసింది. దేశానికి రైతే వెన్నుముక అని భావించిన గాంధీజీ తమ నిర్మాణకార్యక్రమంలో గ్రామీణాభివృద్ధికి పెద్దపీట వేశారు.

“పల్లెల్లో ఉన్నది తల్లి భారతి” అని కవులు కీర్తించారు. ఆచార్య ఎన్.జి.రంగా గారి రైతు ఉద్యమాలు, కమ్యూనిస్టుల రైతు, కూలీ ఉద్యమాలు నాటి గ్రామాలను ముంచెత్తాయి.

ఈ నేపథ్యంలో గ్రామాభ్యుదయానికి, రైతు జన సంక్షేమానికి వావిలాల కంకణం కట్టుకొని, నిర్విరామంగా పనిచేశారు.

రైతు ఉద్యమాలు

ఆనాటి కరువులు, వరదలు, జమిందారుల, వడ్డీ వ్యాపారుల దోపిడీ, ఏమాత్రం పట్టించుకోని నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ వైఖరి, మన రైతులను నిరుపేదలుగా, కట్టుబానిసలుగా మార్చివేసాయి. అలాంటి రైతన్నల తరపున 18 సంవత్సరాల వయసులోనే వకాల్తా పుచ్చుకొన్నారు వావిలాలవారు.

1924 నుండి కొన్ని సంవత్సరాల పాటు ప్రతి ఏటా, సత్తెనపల్లి తాలూకాలో గల గ్రామాలలో జమా బంది సమయంలో వావిలాల పాల్గొని రైతుల సమస్యలను అధికారుల దృష్టికి తీసుకువెళ్ళేవారు.

సత్తెనపల్లి తాలూకా రైతు సంఘ నిర్మాణంలో పాలుపంచుకొన్న వావిలాల, తాలూకాలోని 28 అగ్రహార, ఇనాందారీ గ్రామాల పేద రైతుల హక్కుల కోసం పోరాడారు. వారి తరపున కోర్టు కేసులలో పనిచేశారు. గరికపాడు, హసన్బాద, వన్నాయిపాలెం గ్రామాల పేద ముస్లింరైతుల పట్టాలకోసం కృషిచేశారు. గ్రామాలలో స్థానిక వివాదాల పరిష్కారానికి మధ్యవర్తిత్వం వహించేవారు. ఈ కృషిలో మాదల వీరభద్రరావు, దాట్ల గురవరాజు, ఆమంచి నరసింహారావుగార్లు వీరికి అండగా నిల్చిన నాయకులు. రైతు బాంధవునిగా పేరుపొందిన వావిలాల, 1933లో గుంటూరు

జిల్లాలో భూమిశిస్తుల పెంపుదల (రీసెటిల్మెంట్) కు వ్యతిరేకంగా ఆందోళన జరిపారు. ఈ సందర్భంలో దేశభక్త కొండా వేంకటప్పయ్య, గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి గార్లతో కలసి మెమోరాండం తయారుచేసి, ప్రభుత్వానికి సమర్పించారు.

1934లో గుంటూరు జిల్లాలో సాగిన గ్రామసౌభాగ్యయాత్రలో వావిలాల పాల్గొని ప్రచారం చేశారు. సత్తెనపల్లి తాలూకాలో సాగుకు అనువైన అటవీభూములను పేదలకు మంజూరుచేయాలనే డిమాండ్తో ఉద్యమం నడిపారు.

1938లో సత్తెనపల్లి తాలూకా కచేరీకి ఐదువేలమంది రైతులతో రైతుయాత్రను నిర్వహించి, నాటి అధికార్లకు తాలూకా రైతుల కోర్కెలను వివరించారు. అప్పట్లో సంచలనం కల్గించిన ఈ రైతుయాత్రకు నేతి వెంకట చలవతి, వాసిరెడ్డి బుచ్చినాయుడు, కల్లూరి సుబ్బయ్య, మాదల వీరభద్రరావు, దామంచర్ల వీరరాఘవయ్య, జవంగుల శేషగిరిరావు, దాట్ల గురవరాజు, దర్శి లక్ష్మయ్య, ఆమంచి నరసింహారావు, వావిలాలగార్లు నాయకత్వం వహించి, నడిపించారు.

ఆ ఏడాదే కోస్తా ప్రాంతంలో తుఫాన్ వచ్చి, ప్రజలు ఇబ్బందులు పడుతున్నప్పుడు కొండా వేంకటప్పయ్య, జె.సి. కుమారప్ప, గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి, వావిలాలగార్లు తుఫాన్ వచ్చిన ప్రాంతాలలో విస్తృతంగా పర్యటించి తుఫాన్ బాధితులను ఆదుకొన్నారు.

ఆనాటి ఆంధ్రరాష్ట్ర రైతు సంఘానికి కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణగారు అధ్యక్షులుగా, చలసాని వాసుదేవరావుగారు ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఉండేవారు. రైతుల సమస్యలను నాటి ప్రభుత్వదృష్టికి తీసుకువచ్చేందుకు కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణగారి నాయకత్వంలో చరిత్రాత్మకమైన రైతురక్షణ యాత్ర శ్రీకాకుళం జిల్లాలోని ఇచ్చాపురం (ఓరిస్సా సరిహద్దు) నుండి మద్రాస్ వరకు వేలాది రైతులతో సాగి, సంచలనం సృష్టించింది. తర్వాత కాలంలో జమిందారీల రద్దుకు ఈ యాత్ర నాంది పలికింది.

శ్రీకాకుళంలో సర్దార్ గాతు లచ్చన్న, గుంటూరు జిల్లాలో వావిలాల ఈ యాత్రకు జనసమీకరణల్లో ప్రముఖపాత్ర వహించారు. వావిలాల తమ సహచరులు మాదల వీరభద్రరావు, కల్లూరి సుబ్బయ్య, జవంగుల శేషగిరిరావు, దర్శి లక్ష్మయ్య, ఆమంచి నరసింహారావు మొదలైన వారితోకలసి, సైకిళ్ళపై, సత్తెనపల్లి తాలూకాలోని 45 గ్రామాలలో పాటలు పాడుతూ, ఉపన్యాసాలు ఇస్తూ, ఎంతో ఉత్సాహంతో పర్యటించి, ఈ రైతు రక్షణయాత్రకు వేలాదిమంది రైతులను సమీకరించారు.

వారు, శెట్టిపల్లి వెంకటరత్నం గారు వ్రాసిన “ఆగునా జీవాలు, సాగునా లోకాలు” అనే పాటతో ప్రారంభించేవారు. “ఆకలి మంటల, మలలమాడే, అనాథలంతా లేవండోయ్” అనే పాటను పాడి, వావిలాల తమ ఉపన్యాసము ముగించేవారు. వావిలాల గొంతెత్తి పాడుతుంటే, జనం పరుగులెత్తుకొని వచ్చేవారు.

నాటి ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రమంత్రివర్గంలో ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశంగారు రెవెన్యూ మంత్రిగా ఉండేవారు. ప్రకాశంగారు తలపెట్టిన జమిందారీల రద్దు వంటి పలు అభ్యుదయ కార్యక్రమాలకు వావిలాలవారు పూర్తి మద్దతు ప్రకటించారు. నాటి కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం మద్రాసురాష్ట్ర శాసనసభలో రైతులను అప్పుల నుండి విముక్తులను చేసేందుకు బిల్లును ప్రవేశపెట్టింది. ఆ బిల్లులో పేదరైతులకు ఎక్కువ వెసులుబాటు కల్పించాలని కోరుతూ ఆచార్య ఎన్.జి.రంగాగారి సతీమణి శ్రీమతి గోగినేని భారతీదేవి, వావిలాలగార్ల నాయకత్వాన సత్తెనపల్లి తాలూకా కచేరికి ఆరువందలమంది రైతులతో రైతుయాత్ర సాగింది.

1939 ఫిబ్రవరి 12న రాష్ట్ర రెవెన్యూ మంత్రి ఆంధ్రకేసరి ప్రకాశంగారు సత్తెనపల్లి వచ్చారు. వావిలాల ఆరోజున వారివద్దకు వేయిమంది రైతులతో యాత్రగా వెళ్ళి ఆ తాలూకా గ్రామాలలో అప్పట్లో ఎలకల గుంపులు పైర్లను కొట్టివేయడంవల్ల కంది, పెసర, మిరప పంటలు నాశనం కావడంవల్ల నష్టపోయిన రైతులకు కొంత భూమిశిస్తు తగ్గింపు (రెమిషన్) సాధించారు.

వల్నాడు కరువు బాధితుల సహాయసంఘానికి అధ్యక్షులుగా, గుంటూరుజిల్లా రైతుసంఘం అధ్యక్షులుగా, ఆంధ్రరాష్ట్ర రైతు సంఘానికి సహాయకార్యదర్శిగా, ఉపాధ్యక్షులుగా వివిధ బాధ్యతలు చేపట్టి, రైతు సంక్షేమానికి కృషి చేశారు.

రెండవ ప్రపంచయుద్ధకాలంలో ఆహారధాన్యాల కొరత ఏర్పడింది. ఆహారధాన్యాల అధికోత్పత్తికోసం కృష్ణా డెల్టా కాలువల మరమ్మత్తును రాష్ట్రరైతు సంఘం స్వచ్ఛందంగా చేపట్టింది. వావిలాలవారు ఆ కృషిలో అగ్రభాగాన నిల్చి, మట్టి త్రవ్వకంలో, మట్టిమోత పనిలో స్వయంగా పాల్గొని కార్యకర్తలకు స్ఫూర్తినిచ్చారు.

వివిధ ప్రజాఉద్యమాలలో పనిచేసే సామాన్య కార్యకర్తలకు స్ఫూర్తినిచ్చేలా ఇలా అనేవారు “మనం కార్యకర్తలం. పునాది రాళ్ళం. భవనాలు, మేడల అంతస్తులూ కూలి పోవచ్చు. కాని పునాది రాళ్ళకు ముప్పు ఉండదు. పెద్ద ఉన్నతాధికార పదవులు

అధిష్టించేవారు తల్లకిందులుగా పడిపోవచ్చు, కాని కార్యకర్తలుగా ఉండేవారికి ఏ ధోకా ఉండదు.”

1944లో విజయవాడలో మహాపండిత రాహుల్ సాంకృత్యాయన్ గారి అధ్యక్షతన జరిగిన అఖిలభారత రైతు మహాసభల విజయానికి వావిలాల కృషి చేశారు. ఆ రోజుల్లో విశాఖపట్నం పరిసరప్రాంతాలలో తీవ్రమైన కరువు పరిస్థితులు నెలకొన్నప్పుడు గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, కోడుగంటి గోవిందరావు గార్లతో కలసి ఆ గ్రామాలలో పర్యటించి, సహాయ కార్యక్రమాలకు తోడ్పడ్డారు.

1945లో రాయలసీమ కరువు పరిశీలనా సంఘ సభ్యులుగా, రాయలసీమ జిల్లాలలో వావిలాల విస్తృతంగా పర్యటించి, పలు విలువైన సూచనలు చేశారు.

స్వరాజ్యం వచ్చిన తరువాత భూ సంస్కరణలకోసం, కౌలుదారుల హక్కుల కోసం సాగిన పలుప్రజా ఉద్యమాలకు నాయకత్వం వహించారు.

1952 లో రైతు సంఘం అధ్యక్షులలో ఏర్పడిన రాయలసీమ క్షామ (కరువు) నివారణ కమిటీ సభ్యులుగా వై.వి.కృష్ణారావు, కడియాల గోపాలరావుగార్లతో కలసి 12 తాలూకాలలో గల వంద గ్రామాలలో తిరిగి, కరువు నివారణ కృషిలో పాల్గొన్నారు.

లాండ్ సీలింగ్ సెలక్ట్ కమిటీ, ఈనాం బిల్లు కమిటీ, పంచాయితీరాజ్ కమిటీ వంటి పలు శాసనసభా సంఘాలలోను, రాష్ట్ర నీటివనరుల సలహా సంఘం, రాష్ట్ర ప్రణాళికా సలహా సంఘాలలోనూ సభ్యులుగా వావిలాల వ్యవహరించి, రైతుల సంక్షేమం కోసం ఎన్నో నిర్మాణాత్మక సూచనలిచ్చారు.

1960 ఏప్రిల్ 29, 30, మే 1వ తేదీలలో సత్తెనపల్లిలో జరిగిన ఆంధ్రప్రదేశ్ రైతు సంఘం ద్వితీయ మహాసభలను నాటి ఆహ్వాన సంఘం అధ్యక్షులుగా వావిలాలవారు జయప్రదంగా నిర్వహించారు. ఈ మహాసభల నిర్వహణలో వారికి డాక్టర్ చతుర్వేదుల సీతారామశాస్త్రిగారు ఎంతగానో సహకరించారు.

1962 సాధారణ ఎన్నికల అనంతరం ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలో అదనపు భూమిశిస్తు విధింపునకు వ్యతిరేకంగా సాగిన రైతు ఉద్యమానికి తెన్నేటి విశ్వనాథం, వై.వి.కృష్ణారావు, వావిలాల వారు నాయకత్వం వహించి, రాష్ట్రమంతటా పర్యటించారు.

శాసన సభ్యులుగా ఉన్నకాలంలో రైతుల ఇబ్బందులను ప్రభుత్వం దృష్టికి తేవడంలోనూ, ప్రణాళికల, పథకాల రూపకల్పనలో గ్రామప్రాంతాలకు ప్రాధాన్యత

నివ్వాలని నిర్విరామంగా పోరాడడంలోనూ వావిలాలకు సాటి ఎవ్వరూ లేరనడం సత్యదూరం కాదు. ఆంధ్రప్రదేశ్ రైతు ఉద్యమాల చరిత్రలో వావిలాల ఒకమైలురాయి.

గలగలా గోదారి, బిర బిరా కృష్ణమ్మ

150 సంవత్సరాలక్రితం, నిత్యం కరువుతో మాడిపోతున్న ప్రజలను ఆదుకునేందుకు సర్ ఆర్థర్ కాటన్ మహాశయుడు గోదావరి, కృష్ణా, కావేరి నదులపై ఆనకట్టలు కట్టించి, పచ్చని పంటపొలాలకు ప్రాణం పోయడం మనకు తెలిసిందే.

అంతే, ఆ తర్వాత నూరేళ్ళ వరకు మనకు నీటి పారుదల ప్రాజెక్టులే లేవు. పట్టించుకోనేవారే లేరు. ప్రజా సంక్షేమమే ప్రధాన ధ్యేయంగా జీవించిన వావిలాల నీటిపారుదల ప్రాజెక్టుల అవసరాన్ని గుర్తించి, పలుసాగునీటి ప్రాజెక్టుల సాధనకు జీవితాంతం కృషి చేశారు.

రైతు ఉద్యమాలకు నాయకత్వం వహిస్తున్న కాలంలోనే, రైతుల కష్టాలు తొలగాలంటే, వారి వ్యవసాయం అభివృద్ధి చెంది, వారికి తగిన రాబడి రావాలంటే ప్రధానంగా కావల్సింది సేద్యపు నీరు అని వావిలాల గుర్తించారు. వావిలాల పెద్ద చదువులు చదువుకోలేదు. ఆయనేమీ ఇంజనీర్ కారు. కానీ స్వయంకృషితో, ఎంతో పరిశ్రమచేసి, నీటిపారుదల రంగంలో నిష్ణాతులయ్యారు.

మనరాష్ట్రంలో జీవనదులైన కృష్ణా, గోదావరి జలాలు వృధాగా సముద్రంలో కలిసిపోతుండడం, ఎన్నో ప్రాంతాలలో నీరులేక బీటలు వారిన సాగుభూములు - ఈ వైరుధ్యం వావిలాల వారికి ఒక సవాల్ గా నిలచింది.

అలా చిన్ననాటనే నీటిపారుదల ప్రాజెక్టులపై ఆసక్తి ఏర్పడింది. 1930వ దశాబ్దంలో సత్తెనపల్లి తాలూకా రైతులను సమీకరించి ప్రోత్సహించి, తాళ్ళూరు గ్రామంలో ఇసుకవాగుపై 30 వేల రూపాయల ఖర్చుతో చిన్న ఆనకట్ట నిర్మాణం ద్వారా వందల ఎకరాల భూమికి సాగునీరు అందించే ప్రయత్నం చేశారు. అలాగే క్రోసూరు గ్రామంలో 50 వేల రూపాయల ఖర్చుతో 350 ఎకరాల భూమికి ప్రయోజనం చేకూరేలా ఆనకట్ట నిర్మాణానికి పూనుకొన్నారు.

అలా చిన్నస్థాయిలో ప్రారంభమైన కృషి, పెద్ద ప్రాజెక్టుల సాధనకు నాంది పలికింది. రాయలసీమ జిల్లాలకు ప్రయోజనాన్ని చేకూర్చే తుంగభద్ర ప్రాజెక్టు సాధనకోసం ఎంతోకృషి చేశారు. 1947లో తుంగభద్ర ప్రాజెక్టుపై పుస్తకాన్ని

ప్రచురించారు. కడపజిల్లా రాజంపేటలో జరిగిన తుంగభద్ర ప్రాజెక్టు మహాసభలో పాల్గొన్న వావిలాల, ఈ ప్రాజెక్టు సాధనకోసం సాగిన రైతు ఉద్యమాలలో చురుకుగా పాల్గొన్నారు. తుంగభద్ర ప్రాజెక్టు కార్యరూపం దాల్చడంతో వారి కృషి ఫలించింది.

గుండ్లకమ్మ, గింజుపల్లి ప్రాజెక్టులపై వ్యాసాలు వ్రాసారు. అప్పట్లో కృష్ణ - పెన్నార్ ప్రాజెక్టు ప్రతిపాదన వచ్చింది. దీనిద్వారా కృష్ణ జలాలను తమిళనాడులోని దక్షిణ ఆర్కాట్ జిల్లా కేంద్రమైన కడలూరు వరకు తీసుకు తెళ్ళాలనే ప్రభుత్వ ఆలోచనలను వీరు వ్యతిరేకించారు. ఈ ప్రాజెక్టువల్ల ఆంధ్ర ప్రాంతానికి కలిగే నష్టం గురించి వావిలాల వలువత్రికలలో వ్యాసాలు వ్రాసారు. ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేశారు. అప్పట్లో ఆ ప్రాజెక్టు ప్రతిపాదన దశలోనే ఆగిపోయింది. చాలాకాలం తర్వాత శ్రీ ఎన్.టి.రామారావు గారు మన రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి అయిన తర్వాత, ఆంధ్రప్రదేశ్-తమిళనాడు రాష్ట్రాలమధ్య ఒప్పందం కుదరడంతో రాయలసీమ, నెల్లూరు జిల్లాలకు సాగునీరు, మద్రాస్ నగరానికి మంచినీరు అందించేందుకు కృష్ణానదిపై తెలుగంగంగ ప్రాజెక్టును నిర్మించడం జరిగింది. ఆరోజుల్లో ప్రతిపాదించబడిన కృష్ణా - పెన్నార్ ప్రాజెక్ట్ దీనికి మూలం.

నీటిపారుదల రంగంలో అపార పరిజ్ఞానాన్ని సముపార్జించి, పెద్ద పెద్ద ఇంజనీర్ల నైపుణ్యానికి దీటుగా నిల్చి, వారిని ఆకట్టుకొని, వారి ప్రశంసలనందుకొన్న వావిలాలవారు నందికొండ ప్రాజెక్టు, పోలవరం బ్యారేజి, కృష్ణా గోదావరి జలాలు అనే పుస్తకాలు వ్రాసారు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రవతరణ తర్వాత మనం సాధించుకొన్న అతిపెద్ద సాగునీటి ప్రాజెక్టు నాగార్జున సాగర్. ఈ ప్రాజెక్టును సాధించుకోవడంలో వావిలాల వారి కృషి ఎంతో ఉంది. దీనిని అప్పట్లో నందికొండ ప్రాజెక్టు అనేవారు. కృష్ణానదిపై నందికొండ అనేచోట ఈ ప్రాజెక్టును నిర్మించారు. ఇందుకోసం సాగిన ప్రజా ఉద్యమాలలో వావిలాల నిర్విరామంగా పనిచేశారు.

ముక్త్యాలరాజా, ఆచార్య ఎన్.జి.రంగా, మోటూరి సత్యనారాయణ, ప్రఖ్యాత ఇంజనీర్ డాక్టర్ కానూరి లక్ష్మణరావు (కె.ఎల్.రావుగా సుప్రసిద్ధులు), వావిలాల గార్లు నాగార్జునసాగర్ ప్రాజెక్టు రావడానికి ముఖ్య కారకులు.

1952 ఏప్రిల్ 24న గుంటూరు జిల్లా మాచర్లలో జరిగిన నందికొండ ప్రాజెక్టు తొలి మహాసభకు వావిలాల అధ్యక్షత వహించారు. ప్రాజెక్టు రెండవ మహాసభను

1954 ఏప్రిల్ 15న ఒంగోలులో జరిపించారు. సత్తెనపల్లి, హుజూర్ నగర్, జగ్గయ్యపేటలలో వేలాది రైతులతో బ్రహ్మాండమైన ప్రాజెక్టు మహాసభలను జరిపించారు.

అప్పట్లో కృష్ణానదీ జలాల పంపకం గురించి కేంద్రప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేసిన ఖోస్లా కమిషన్ కు నందికొండ ప్రాజెక్టు గురించి వావిలాల సవివరమైన విజ్ఞాపన సమర్పించారు. గుజ్జల యల్లమందారెడ్డి, ఈశ్వరరెడ్డిగార్లతో కలసి వావిలాల నాటి భారత ప్రధాని జవహర్ లాల్ నెహ్రూగారివద్దకు రాయబారిగా వెళ్ళి, ప్రాజెక్టు నిర్మాణ ఆవశ్యకతను, ఇందువల్ల సమకూరే ప్రయోజనాలను వివరించారు.

అలా వావిలాల వంటి దార్శనికుల ముందుచూపు వల్ల మనకు నందికొండ ప్రాజెక్టు వచ్చింది. కేవలం సాగునీరు అందించడమే కాకుండా జలవిద్యుచ్ఛక్తిని కూడా ఉత్పత్తిచేసే బహుళార్థసాధక ప్రాజెక్టుగా అవతరించిన ఈ ప్రాజెక్టుకు, దాదాపు రెండువేల సంవత్సరాల క్రితం ఆ ప్రాంతంలో నివసించిన సుప్రసిద్ధ బౌద్ధ మతాచార్యులు, విజ్ఞాన ఖని ఆచార్య నాగార్జునుని స్మృతి చిహ్నంగా నాగార్జునసాగర్ గా పేరు పెట్టుకొన్నారు. ఈ ప్రాజెక్టుకు శంకుస్థాపన చేస్తున్నప్పుడే నాటి మన ప్రధాని నెహ్రూగారు ఇలాంటి ప్రాజెక్టులే ఆధునిక భారత దేవాలయాలు అని పేర్కొన్నారు.

1961లో కృష్ణానదీ జలాల వివాదం తలెత్తినపుడు తెలుగుప్రజలను సమీకరించి, చైతన్యవంతులను చేయడానికి శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథంగారి అధ్యక్షతన అఖిలపక్ష కార్యవరణ సమితి ఏర్పడింది. ఆ అఖిలపక్ష సమితి పక్షాన తెన్నేటి, వై.వి. కృష్ణారావు, వావిలాల గార్లు రాష్ట్రమంతటా పర్యటించారు. మన హక్కులను, అవసరాలను ప్రజలకు తెలియజెప్పారు. ఆ రోజుల్లో అన్ని ప్రజాసమస్యలపై స్పందించి, ఉద్యమాలు చేపట్టే ఈ ముగ్గురు నాయకులను నాయకత్వయం అనేవారు.

వివిధ నదీజలాల వివాదాల పరిష్కారంలో వావిలాల కృషి చేశారు. ఆయా కమిషన్ల ముందు హాజరై మనరాష్ట్రం తరపున వాదనలను వినిపించారు. వంశధార ప్రాజెక్టు కోసం, శ్రీశైలం జలవిద్యుత్ ప్రాజెక్టుకోసం కృషిచేశారు.

1910లో స్మిత్ అనే బ్రిటిష్ చీఫ్ ఇంజనీర్ కృష్ణానదిపై, సత్తెనపల్లికి 10 మైళ్ళ దూరంలోగల పులిచింతల వద్ద ప్రాజెక్టు నిర్మించవచ్చని ప్రతిపాదించి, డిజైన్ తయారుచేశారు. నాగార్జునసాగర్ దిగువన దాదాపు 50 టి.యం.సి. ల నీరు వృధాగా సముద్రంలో కలుస్తోందని, అందువల్ల పులిచింతల ప్రాజెక్టును నిర్మిస్తే

తెలంగాణ, ఆంధ్ర ప్రాంతాలకు ప్రయోజనం చేకూరుతుందని వావిలాల భావించి, అందుకోసం పలు ప్రయత్నాలు చేశారు. ఇప్పుడా పులిచింతల ప్రాజెక్టు నిర్మాణం ప్రారంభమైంది. ప్రఖ్యాత ఇంజనీర్ డాక్టర్ కె.ఎల్.రావుగారి పేరు ఈ ప్రాజెక్టుకు పెద్దన్నట్లుగా మన రాష్ట్రప్రభుత్వం ఇటీవలనే ప్రకటించింది.

పోచంపాడు (శ్రీరామసాగర్) ప్రాజెక్టు గురించి ఆనాటి గవర్నర్ త్రివేదిగారి వద్దకు రాయబారం నడిపిన వావిలాలవారు, ఈ ప్రాజెక్టు గురించి కేంద్రప్రభుత్వానికి విశదీకరించడానికి, ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం పంపించిన అఖిలపక్ష ప్రతినిధి వర్గానికి నాయకత్వం వహించారు.

1969 మార్చి 8వ తేదీన ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభలో ప్రసంగిస్తూ, నాగార్జునసాగర్, పోచంపాడు ప్రాజెక్టులు నా రెండుకళ్ళు అని వావిలాల వారు పేర్కొన్నారు. వివిధ ప్రాజెక్టులకోసం కేంద్ర ప్రభుత్వం వద్దకు, కేంద్రప్రణాళికా సంఘం వద్దకు వెళ్ళిన పలు ప్రతినిధి వర్గాలకు వావిలాల నాయకత్వం వహించారు.

గోదావరిపై రామపాదసాగర్ నిర్మాణంకోసం ఎన్నో దశాబ్దాలక్రితమే ఆందోళన ప్రారంభమైంది. తరువాత దీనినే పోలవరం ప్రాజెక్టు అన్నారు. వావిలాలవారు ఈ ప్రాజెక్టు సాధనకోసం సాగిన ఎన్నో ఉద్యమాలలో, ఆందోళనలలో, ప్రతినిధి వర్గాలలో, వాగ్వివాదాలలో పాల్గొన్నారు. గోదావరి నీరు వృధాగా సముద్రంలో కలవడం వావిలాల వారిని ఎంతో వ్యధకు గురిచేసేది. పోలవరం ప్రాజెక్టు సాధ్యంకాదని ప్రకటన వచ్చినప్పుడల్లా వీరు ఉద్యమించే వారు. ఒకవేళ పోలవరం వద్ద పెద్దప్రాజెక్టు నిర్మాణం సాంకేతిక కారణాలవల్ల సాధ్యంకాకపోతే, ఇచ్చంపల్లి, కంకనాలపల్లి, దుమ్ముగూడెం, పోలవరంలలో వరుసగా రిజర్వాయర్లు నిర్మించుకోవచ్చనే ప్రత్యామ్నాయ ప్రతిపాదన చేశారు.

ఈ విషయమై ఎన్నోవ్యాసాలు వ్రాసారు. కేంద్ర జలసంఘం వద్దకు, ప్రణాళికా సంఘం వద్దకు రాయబారాలు నడిపారు. పోలవరం ప్రాజెక్టుకు శంకుస్థాపన పలుమార్లు జరిగినా, పని ప్రారంభంకాకపోవడం వారిని ఎంతో ఆవేదనకు గురిచేసింది.

మనకు పోలవరం ప్రాజెక్టు వస్తుంది. ప్రతి ఎన్నికలకు ముందూ తప్పుకుండా వస్తుంది. ఆ తర్వాత దాని ఊసెత్తే వారే ఉండరు" అనేవారు. ఇన్నాళ్ళకు పోలవరం ప్రాజెక్టు నిర్మాణానికి అవకాశం ఏర్పడింది. వావిలాల వంటి నాయకుల కలలు ఫలించనున్నాయి.

కేంద్ర జలసంఘం ప్రతిపాదించిన మహానది-కావేరి నదుల అనుసంధానాన్ని వావిలాలవారు అంగీకరించలేదు. ఇందువల్ల ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర ఎక్కువ నష్టపోతుందని భావించారు. దీనికి బదులుగా డాక్టర్ కె.ఎల్.రావుగారు ప్రతిపాదించిన గంగా-కావేరి నదుల అనుసంధానంపై వీరు మొగ్గుచూపారు. వివిధ రాష్ట్రాల మధ్యగల నదీజలాల వివాదాల వల్ల ఎన్నెన్ని ప్రాజెక్టులు ఆగిపోయాయో వీరికి బాగా తెలుసు. ఈ వివాదాలు పరిష్కారమై, ప్రాజెక్టులు రావాలని, నదుల అనుసంధానం జరిగి మనం మన నీటివనరులను పూర్తిగా సద్వినియోగపరచుకొని, ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రాన్ని అన్నపూర్ణగా మార్చాలని, వావిలాల కోరిక.

మూడున్నర దశాబ్దాలక్రితం ఒకసారి వావిలాలవారు నాటి ఆంధ్రపత్రిక చీఫ్ రిపోర్టర్ శర్మగారితో కలిసి ఖమ్మం జిల్లా భద్రాచలం వెళ్ళారు. అప్పటికి గోదావరిలో ధవళేశ్వరం ఆనకట్టవద్ద నీళ్ళు లేవు. పంటలు ఎండిపోతున్న పరిస్థితి. భద్రాచలం సమీపంలోని దుమ్ముగూడెం వద్ద గోదావరి నీటి ప్రవాహం ఎలాగున్నదీ వారు పరిశీలించాలనుకొన్నారు. వారు దుమ్ముగూడెం వెళ్ళాలనుకోవడానికి బలమైన కారణమే ఉంది.

150 సంవత్సరాలక్రితం రవాణా, సమాచార సదుపాయాలు లేని ఆ రోజులో, గోదావరిపై ఆనకట్టను నిర్మించిన సర్ ఆర్థర్ కాటన్ మహాశయుడు, పలువురు సాంకేతిక నిపుణులతో కలిసి గుర్రాలపై రాజమండ్రి నుండి బయలుదేరి, గోదావరి నదీతీరం వెంబడి, నదీ గమనాన్ని పరిశీలిస్తూ, దాదాపు 200 కిలోమీటర్లు కీకారణ్యాల గుండా పయనించి దుమ్ముగూడెం చేరారట!

దుమ్ముగూడెం వద్ద గోదావరి మధ్యన ఒకచిన్న దీవి ఉంది. గోదావరికి ఎంతవరద వచ్చినా సాధారణంగా ఇది మునగదు. ధవళేశ్వరం ఆనకట్ట వద్ద నీళ్ళ రాకుండా ఆవడంకోసం దుమ్ముగూడెం వద్ద గోదావరి ఒడ్డునుంచి ఈ ద్వీపం వరకు కాటన్ గారు ఒక ఆనకట్టను నిర్మించి "లాకు"లను ఏర్పాటుచేశారు. ఆనకట్ట లోతట్టులో ఆగిన గోదావరి నీరు లాకులు తెరిస్తే, దిగువకు ప్రవహిస్తుంది. వరదలు వచ్చినప్పుడు నీరు ఈ ఆనకట్ట పైనుంచి పొరలి పారుతుంది. అప్పటినుండి సేద్యపునీటి శాఖలో ఈ లాకులను నిర్వహిస్తున్నారు.

ఈ విషయాలన్నీ తెల్సిన వావిలాల అక్కడకు చేరి పరిస్థితిని పరిశీలించగా, ఆ లాకులు మూసివేయబడి ఉండడంతో వావిలాల నిర్ఘాతపోయారు. తమ కోపాన్ని

అసహనాన్ని వ్యక్తంచేయకుండా, ప్రశాంతంగా, ఆ విషయాల గురించి ఏమీ పరిజ్ఞానం లేని వ్యక్తి వలె నటించి, అక్కడ ఉన్న ఇరిగేషన్ శాఖ సూపర్వైజర్ ద్వారా అన్ని విషయాలు సేకరించారు.

విషయం ఏమిటంటే, రాజమండ్రిలో గల పేపర్ మిల్ కు మధ్యప్రదేశ్ నుండి వెదురు బొంగులు (పేపర్ తయారీకి ఈ వెదురు గుజ్జు ముడి వదార్థం) వేల సంఖ్యలలో సరఫరా అవుతుంటాయి. వీటిని లారీల ద్వారా చేర్చాల్సి కాంట్రాక్టర్లకు చాలా ఖర్చవుతుంది. అందుకు బదులుగా వీటిని తెప్పలుగా కట్టి గోదావరిలో వదిలితే పడోవంతు ఖర్చుకూడా కాదు. అందువల్ల సదరు కాంట్రాక్టర్లు ఇరిగేషన్ అధికారులు లాల్చీ పడి, దుమ్ముగూడెం లాకులు మూయించి వేసారు. నదిలో నీరు పుష్కలంగా ఉండడంతో వెదురుబొంగుల తెప్పలు అవలీలగా వచ్చేస్తున్నాయి. ఇలా అన్ని తెప్పలు వచ్చిన తర్వాత, లాకులు తెరుస్తారు. అప్పుడు వెదురుబొంగుల తెప్పలు సునాయాసంగా రాజమండ్రి చేరతాయి.

ఈ విషయాలను సేకరించి వావిలాల, ఆంధ్రపత్రిక శర్మగార్లు హుటాహుటీన హైదరాబాద్ చేరుకొని, నాటి రాష్ట్రముఖ్యమంత్రి శ్రీ పి.వి. నరసింహారావు గార్ని కల్సుకొని, విషయమంతా వివరించడంతో, ముఖ్యమంత్రి వెంటనే స్పందించారు. ఎగ్జిక్యూటివ్ ఇంజనీర్ నుండి క్రింది వారి వరకూ సస్పెండ్ చేయబడ్డారు. దుమ్ముగూడెం వద్ద లాకులు వెంటనే ఎత్తివేసారు. గోదావరి నీరు ముందుకు వేగంగా సాగింది. దిగువ భూములకు నీరందింది. పంటలు కాపాడబడ్డాయి. రైతులు ఎంతో ఆనందించారు. అదీ వావిలాల అంటే.

గలగలా గోదారి కదలిపోతున్నంత వరకు, బీర బీరా కృష్ణమ్మ పరుగులెడుతున్నంత వరకు మన జన హృదయాలలో వావిలాల చిరంజీవి.

సహకారమే సంపద

పరస్పర సహకారం ద్వారా స్వయం సహకారమనే ఉదాత్త ఆశయంతో ప్రారంభింపబడిన సహకారోద్యమం, సమష్టి కృషి ద్వారా మన గ్రామాల అభివృద్ధికి తోడ్పడుతుందని భావించిన వావిలాల, చిత్తశుద్ధితో ఈ ఉద్యమవ్యాప్తికి, తద్వారా గ్రామీణప్రాంతాలలో ఆదాయ వనరులను, సంపదను పెంపొందించడానికి కృషిచేశారు.

1927లో సత్రైసపల్లి తాలూకా సహకార యూనియన్ సభ్యులయ్యారు. లక్ష్మణుడు గార్లపాడు గ్రామంలో గల వ్యవసాయ పరపతి సంఘానికి కొంతకాలం గౌరవ ఆర్పిట్రేటర్ గా వ్యవహరించారు. ఆరోజులలోనే సొసైటీ అధ్యక్షుడు, ఒక స్త్రీ నిద్రపోతుండగా, ఆమెకు తెలియకుండా ఆమె వేలిముద్రలు తీసుకొని, ఆమె సొసైటీ నుండి అప్పు తీసుకొన్నట్లుగా పత్రాలను సృష్టించిన కేసులో, వావిలాల ఎంతో చాకచక్యంతో వ్యవహరించి, జరిగిన అన్యాయాన్ని బయటపెట్టి, ఆ స్త్రీకి న్యాయం జరిగేలా తీర్పు నిచ్చారు.

రెండవ ప్రపంచయుద్ధకాలంలో నిత్యావసర వస్తువులకు తీవ్రమైన కొరత ఏర్పడినప్పుడు వావిలాల వారి ఆధ్వర్యంలో, డాక్టర్ చతుర్వేదుల సీతారామశాస్త్రిగారు అధ్యక్షులుగా సత్రైసపల్లి Co-operative Stores పరిసర గ్రామాలలో మూడు శాఖలను కూడా ఏర్పాటుచేసి, ఈ స్టోర్స్ వారు ప్రజలకు నిత్యావసర సరుకులను తక్కువ ధరలకు అందించగలిగారు. ఆ రోజుల్లోనే ఈ సంఘం దాదాపు 20వేల రూపాయల లాభాన్ని ఆర్జించింది.

1942లో ఆంధ్రప్రదేశ్ సహకార యూనియన్ కు డైరెక్టర్ గా ఎన్నికయ్యారు. ఆ తర్వాత రాష్ట్ర సహకారయూనియన్ ఉపాధ్యక్షులుగా ఉంటూ, 1945 నుండి మూడు సంవత్సరాలపాటు రాజమండ్రి నుండి వెలువడిన “సహకారం” పత్రికకు సంపాదకత్వం వహించారు.

స్వయంగా ఎన్నో సహకార సంఘాలను నిర్మించిన వావిలాల, లక్ష్నోలో జరిగిన అఖిల భారత సహకార మహాసభలో పాల్గొన్నారు. సహకారోద్యమ అభివృద్ధి కోసం ప్రాంతీయ, జాతీయస్థాయిలలో జరిగిన పలు సదస్సులలో, సభలలో పాల్గొన్నారు. ఎన్నో రచనలు చేశారు.

నాగార్జునసాగర్ ప్రాజెక్టువల్ల గుంటూరుజిల్లాలో ప్రత్తి పంట అభివృద్ధి చెందింది. ప్రత్తి రైతులకు అండగా నిలవాలనే ఉద్దేశ్యంతో వావిలాలవారు సత్రైసపల్లిలో నూలుమిల్లు పెట్టించారు.

అలా సత్రైసపల్లి వావిలాలనగర్ లో ఆవిర్భవించిన శాతవాహన ప్రత్తి ఉత్పత్తిదారుల సహకార నూలుమిల్లు వావిలాల వారి అవिरకృష్టి ప్రతీక. 1976లో ఈ సహకార సంఘం రిజిస్టర్ కాగా, 1980 విజయదశమిరోజున నూలుమిల్లు నిర్మాణం ప్రారంభమైంది. గుంటూరు జిల్లా కలెక్టర్ అధ్యక్షులుగా, వావిలాల

ఉపాధ్యక్షులుగా గల కమిటీ నేతృత్వంలో, అతి స్వల్పకాలంలో, అనేక అవరోధాలను అధిగమించి 1982 అక్టోబర్ 27 వ తేదీన ఈ నూలుమిల్లు ఉత్పత్తిని ప్రారంభించింది.

ఈ మిల్లు నిర్మాణ సమయంలో వావిలాల చాలా శ్రమపడవలసి వచ్చింది. నాటి ముఖ్యమంత్రి కార్యదర్శి కీ.శే. యు.బి. రాఘవేంద్రరావుగారు, జిల్లా కలెక్టర్లుగా పనిచేసిన తాడేపల్లి గోపాలరావు, జొన్నలగడ్డ రాంబాబుగార్లు ఎంతో తోడ్పడ్డారు.

వావిలాలవారు నాటి గుంటూరుజిల్లా కలెక్టర్ గోపాలరావుగారితో కలసి బొంబాయి వెళ్ళి, భారతీయ పారిశ్రామికాభివృద్ధి బ్యాంకు (ఐ.డి.బి.ఐ) నుండి మిల్లుకోసం అప్పు సాధించి తెచ్చారు. ఆ రోజులలో ఐదున్నర కోట్ల రూపాయల పెట్టుబడితో నెలకొల్పబడిన ఈ మిల్లుద్వారా వేయిమంది శ్రీలంక కాందిశీకులకు ఉపాధి లభించింది.

ప్రజా సంక్షేమమే తప్ప వేరే ఆలోచనలేని వావిలాల మిల్లు ఉత్పత్తిని ప్రారంభించగానే, మిల్లు పదవీ బాధ్యతలనుండి వైదొలగారు. అదే వారి విశిష్టత. ఒక పని పూర్తయిన వెంటనే, ఆ విషయాన్ని పదలివేసి, వేరొక పనిలో నిమగ్నమయ్యేవారు. ఆవిధంగా తామరాకుపై నీటిబొట్టులా ఉండగలగడం వల్లనే, ఒక జీవితకాలంలో సాధించడం సాధ్యంకాని గొప్ప కార్యాలనెన్నిటినో సాధించగల్గారు.

మిల్లు పదవీబాధ్యతలనుండి వైదొలిగినా, ఎప్పటికప్పుడు మిల్లులో ఏ సమస్యవచ్చినా, అధికార, అసాధికారులతో సంప్రదింపులు జరుపుతూ పరిస్థితిని చక్కదిద్దేందుకు, మిల్లును నిలబెట్టేందుకు నిరంతరం కృషి చేసేవారు. 1984లో ఆంధ్రప్రదేశ్ సహకార నూలుమిల్లుల సమాఖ్య డైరెక్టర్ గా కొంతకాలం పనిచేశారు.

తాము ఎంతో కష్టించి, పెంచి పెద్దచేసిన ఆ నూలుమిల్లు తర్వాతి కాలంలో, రాజకీయాల ప్రమేయంతో, నిర్వహణా సామర్థ్యం లోపించి, నష్టాలపాలు కావడం వావిలాల వారిని ఎంతో క్రుంగదీసింది.

రానురాను సహకార సంఘాలలో రాజకీయాలు ప్రవేశించడంవల్ల, ఆనాటి సహకార స్ఫూర్తి దెబ్బతిని, గ్రామాభివృద్ధికి దోహదం చేయవలసిన సహకార సంఘాలు కొందరు పెత్తందార్ల జేబు సంస్థలుగా మారిపోవడంవల్ల వావిలాల ఆవేదన చెందేవారు.

1993లో హైదరాబాద్ లో జరిగిన ఆంధ్రప్రదేశ్ సహకార యూనియన్ రజతోత్సవాలలో ప్రముఖ సహకారవేత్తగా వావిలాలవారు సన్మానించబడ్డారు.

సేవాభావంతో, నిజాయతీగా మన సహకారసంఘాలను నిర్వహించగలిగిననాడు గ్రామాభ్యుదయానికి సహకార సంఘాలు ఎంతగానో ఉపకరించగలవని వారి ప్రగాఢ విశ్వాసం.

అట్టడుగు వర్గాల ఆశాజ్యోతి

మన సమాజంలో వేలాది సంవత్సరాలుగా పలువిధాలుగా దోపిడీకి గురౌతూ ఆడవుల్లో, మారుమూల గ్రామాలలో, అవిద్యతో, అజ్ఞానాంధకారాల్లో బ్రతుకుతోన్న షెడ్యూల్డ్ తెగల, షెడ్యూల్డ్ కులాల, సామాజికంగా, విద్యాపరంగా వెనుకబడిన తరగతుల ప్రజలలో విద్యా, విజ్ఞానాలను పెంపొందించి, వారికి తగిన అవకాశాలు కల్పించి, సమాజ ప్రధాన జీవన స్రవంతిలో వారిని భాగస్వాములను చేయాలని మనస్ఫూర్తిగా భావించి, అందుకు చిత్తశుద్ధితో కృషిచేసిన కొద్దిమంది నాయకులలో వావిలాల అగ్రగణ్యులు.

అంటరానితనాన్ని నిర్మూలించాలనే ధ్యేయంతో మహాత్మాగాంధీ 1933 డిసెంబర్ 16 నుండి 1934 జనవరి 4వ తేదీవరకు ఆంధ్రలో విస్తృతంగా పర్యటించారు. ఆ పర్యటన స్ఫూర్తితో నాటి కాంగ్రెస్ నాయకులు గ్రామాలలో అంటరానితనాన్ని నిరసిస్తూ, పెద్దఎత్తున ప్రచారాన్ని చేపట్టారు. ఆచార్య ఎన్.జి.రంగా, శరణు రామస్వామి చౌదరి, వడ్లమూడి ముక్తేశ్వరరావు గార్లతో కలసి వావిలాల ఆరోజుల్లో గుంటూరు జిల్లా అంతటా దళితవాడలలో పర్యటించారు.

వాళ్ళ ఇళ్ళల్లోనే ఉంటూ, అక్కడే వాళ్ళు పెట్టింది తింటూ, కలో గంజో వాళ్ళతోనే కలసి తాగుతూ, వాళ్ళ వాకిళ్ళలోనే పడుకొంటూ, వాళ్ళ కష్ట సుఖాలను తెలుసుకొంటూ, వాళ్ళ పిల్లలకు తలంట్లు పోస్తూ, వాళ్ళ వీధులు ఊడుస్తూ, వారిలో ఆత్మవిశ్వాసాన్ని పెంపొందిస్తూ, వావిలాల సాగించిన కృషి వారి హృదయాలపై ప్రగాఢముద్ర వేసింది. ముఖ్యంగా దళిత మహిళలు వీరిని తమ బాగుకోసం తమవద్దకు వచ్చిన సంస్కర్తగా గుర్తించి ఎంతగానో అభిమానించేవారు. తర్వాత నాలుగుసార్లు వావిలాలను శాసనసభకు పంపించింది వారే!

1933లో గుంటూరు జిల్లా బాపట్ల తాలూకా మంతెనవారిపాలెం గ్రామంలో కొండా వేంకటప్పయ్య, మంతెన వెంకటరాజు గార్ల సమక్షంలో దళితుల దేవాలయ ప్రవేశానికి ప్రయత్నం జరిగింది. అయితే దేవాలయ పూజారి ముందుకు రాకపోవడంతో, వావిలాల నడుంకట్టి, ముక్తేవి మాధవాచార్యులతో కలసి, ఆ

దేవాలయంలోకి దళితులను రప్పించి, వారంరోజులపాటు తాము స్వయంగా పూజారిగా వ్యవహరించి, ఆ రోజులలో సంచలనం సృష్టించారు. నాటి సనాతనవాదులు గొడ్డళ్ళతో వావిలాలను చంపడానికి రాగా, వారు నేర్పుగా తప్పించుకొని బయటపడ్డారు.

1936లో మాదల గ్రామంలో మాదిగపల్లెలో కలరావ్యాధి వ్యాపించినపుడు వావిలాల అందించిన సేవలు మరుపురానివి. కలరా ముమ్మరంగా ఉన్న ఆ ప్రాంతాల దరిదాపులకు వెళ్ళడానికి ఎవ్వరూ సాహసించని సమయంలో, వావిలాల తమ మిత్రులు మాదల వీరభద్రరావు తదితరులతో కలసి ఆ మాదిగపల్లెకు చేరుకొన్నారు. అక్కడ వారికి ఒక పూరిగుడిసె బయట హృదయవిదారక దృశ్యం కన్పించింది. కలరా వల్ల అప్పుడే కన్నుమూసిన ఒకతల్లిపై పడి ఆమె చిన్నారి కొడుకు రోదిస్తున్నాడు. ఆ పిల్లాడి తండ్రి ఆ ప్రక్కనే చావు బ్రతుకుల్లో స్పృహలేకుండా పడిపోయి ఉన్నాడు. ఎవ్వరూ వాళ్ళ వద్దకు వెళ్ళడానికి సిద్ధంగాలేరు. ఆ పరిస్థితులను చూసి చలించిపోయిన వావిలాల ఒక్క ఉడుటున వెళ్ళి ఆ పసిబడ్డను చనిపోయిన తల్లినుండి వేరుచేశారు. తర్వాత వారి సేవలవల్ల ఆ పిల్లాడి తండ్రి బ్రతికి కోలుకొన్నాడు. అలా ఎందరినో ప్రాణాపాయ స్థితినుండి కాపాడారు. 1938లో ఉయ్యందన గ్రామంలో అలాగే కలరా బీభత్స రూపంలో వ్యాపించినపుడు వావిలాల, తమ మిత్రులు డాక్టర్ చతుర్వేదుల సీతారామశాస్త్రితో కలసి వెళ్ళి, ప్రజలకు విశేష సేవలందించారు.

ఆ రోజుల్లో దళితులు సంస్కృత భాషను చదవకూడదనే నిషేధం ఉన్నందున, వారిచే సంస్కృతాన్ని చదివించాలని వావిలాల నిర్ణయించుకొన్నారు. తెలుగు లిపిలో భగవద్గీత పుస్తకాలను ముద్రించి, వాటిని దళితవాడలలో పంచిపెట్టేవారు. వారిచే చదివించేవారు. వారిలో ఆత్మవిశ్వాసాన్ని పెంపొందించడానికి, న్యూనతాభావాన్ని తొలగించడానికి అలాంటి ఎన్నో పనులుచేసేవారు.

ఎరుకల, యానాది, లంబాడీ (సుగాలీ) వంటి షెడ్యూల్డ్ జాతుల అభివృద్ధికోసం వెన్నెలకంటి రాఘవయ్యగారితో కలసి వావిలాల ఎంతోకృషి చేశారు.

ఆరోజుల్లో కొన్ని షెడ్యూల్డ్ జాతులకు చెందిన ప్రజలను నేరస్థ జాతులవారిగా ముద్రవేసి, వారిని సమాజానికి దూరంగా ఉంచేవారు. వారిని ఆదుకొని, సమాజ స్రవంతిలో చేర్చడానికి వావిలాల బహుముఖ కృషి చేశారు. గుంటూరు జిల్లా యానాది సంఘం అధ్యక్షులుగా, గుంటూరు జిల్లా క్రిమినల్ ట్రైబ్నల్ సంఘాధ్యక్షులుగా వారి

హక్కుల సాధనకోసం శ్రమించారు. అప్పట్లో అమలులో ఉన్న వివక్షపూరితమైన క్రిమినల్ ట్రిబ్యూనల్ చట్టాన్ని రద్దు చేయించడంలో వావిలాల కీలకపాత్ర వహించారు.

1938 - 39 సంవత్సరాలలో గుంటూరు జిల్లాలో పెదకూరపాడు, అచ్చంపేట, బెల్లంకొండ, సత్తెనపల్లి ఫిర్యా కేంద్రాలలో పలు సభలు నిర్వహించి, వెట్టిచాకిరిని రద్దుచేయాలని, సాగుకు వీలైన అటవీభూములను పెద్దయ్యల్లు జాతుల ప్రజలకు కేటాయించాలని ఆందోళన నిర్వహించారు. పలు సంవత్సరాలపాటు వావిలాల యానాదులతో కలసి మెలసి ఉంటూ, వారి కష్ట సుఖాలలో పాలుపంచుకొన్నారు. చేపలు పట్టడం వృత్తిగా జీవించే యానాదులు, కాలువ గట్టమీద చిన్న చిన్న గుడిసెలలో నివసించేవారు. గుంటూరు జిల్లా రేపల్లె తాలూకా పెదపులిపర్రు గ్రామంలో వాళ్ళ గుడిసెల్లో వాళ్ళతోబాటు కొన్నాళ్ళు నివసించారు. వాళ్ళతో కలసి డుకల్ పడుకొనేవారు. వర్షాకాలంలో వాళ్ళు వెచ్చదనంకోసం పొయ్యిలో తలపెట్టి పొదుకొంటుంటే, వావిలాల కూడా అలాగే చేసేవారు.

అలా వారిలో ఒకనిగా మసలుతూ వారి ప్రేమాభిమానాలను చూరగొన్నారు. వారి అభివృద్ధికి పలు విధాలుగా కృషిచేశారు. చివరి రోజులలో కూడా సత్తెనపల్లి మండలం, ఇరుకుపాలెం గ్రామంలో గల యానాదులకు ఏమైనా సహాయం చేయాలని వావిలాలవారు తమతో అంటుండేవారని వారి అన్నగారి కుమార్తె లీలా మహేశ్వరి గారు చెప్పారు.

1947లో వావిలాల “మన్యంలో” అనే పుస్తకాన్ని వెలువరించారు. ఆంధ్రలో నాటి కొండజాతి ప్రజల బాధలను, వారు ఏవిధంగా, దోపిడీకి గురవుతున్నదీ ఆ పుస్తకంలో విశదీకరించారు. వారికి పూర్తి ప్రజాస్వామిక హక్కులు ఉండాలని, వైద్య విద్యా సౌకర్యాలను మెరుగుపరచాలని, భూస్వాముల, వడ్డీవ్యాపారుల, కాంట్రాక్టర్ల అవినీతి అధికారుల బారినుండి అమాయకులైన గిరిజన ప్రజలను కాపాడాలని ప్రభుత్వాన్ని కోరుతూ ఉద్యమించారు. గిరిజనుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికోసం, వారు అధికంగా నివసించే ప్రాంతాలతో కూడిన ప్రత్యేక జిల్లాలను ఏర్పాటుచేయాలని వావిలాల సూచించారు.

వెనుకబడిన తరగతుల ప్రజల హక్కులకోసం, వారి ఆదాయ వనరులను పెంపొందించడంకోసం పలు సంఘాలను నిర్మించారు. సత్తెనపల్లి తాలూకా, రజక సేవాసంఘం, చేనేత కార్మిక సంఘం అటువంటివే. బలహీన వర్గాలకు బాసటగా

నిర్దేందుకు పలు సహకార సంఘాలను ఏర్పాటుచేయించారు. సహకార చర్యకారిక సంఘం, సహకార వెదురు ఉత్పత్తి సంఘం, సుగాలీ సహకార నులక పారిశ్రామిక సంఘం, శాలివాహన ఇటుక సహకార గృహ పారిశ్రామిక సంఘం, చేనేత సంఘం, పారిశ్రామిక సహకార సంఘం వంటి పలు సంఘాల ద్వారా వేలాదిమందికి ఉపాధిమార్గం చూపించారు. ఇటుక ఉత్పత్తిదారుల సహకార సంఘంకోసం, ఢిల్లీవెళ్లి, రైల్వే అధికారుల సహకారంతో రైల్వే బొగ్గు నుసి ఆ సంఘానికి సరఫరా చేసే ఏర్పాటు చేశారు.

వీటన్నిటిలో ప్రత్యేకంగా చెప్పుకోవలసినది సుగాలీల నులకపారిశ్రామిక సహకార సంఘం. ఈ సంఘం దశాబ్దాలుగా పనిచేస్తోంది. ఎందరికో మార్గం చూపింది. సత్తెనపల్లి లంబాడీల కాలనీ వావిలాల కృషి ఫలితమే. ఇప్పటికీ వావిలాలనగర్ గా పిలువబడుతోంది. వాళ్ళందరికీ ఆయన పెద్దయ్య. వారిలో ఒకరు.

1980 విజయదశమి రోజున వావిలాల 75వ పుట్టినరోజును సత్తెనపల్లి సుగాలీ సంఘంవారు శ్రీ రామావతుల కోటేశ్వరరావు ఆధ్వర్యంలో వేడుకగా జరిపించారు. ఆ సందర్భంగా ఒక అభినందన సంచికను వెలువరించారు. ఆ సంచికలో

“నీ దేహమే ప్రమిదగా,
నీ కాలమే నూనెగా,
నీ జ్ఞానమే వత్తిగా,
సుగాలీల ఆత్మగా
జ్వలించే ప్రేమజ్వాలా శ్రీ వావిలాల”

అని పేర్కొనడం వారికి ఆయనపట్ల ఎంతటి ఆత్మీయతా భావం ఉందో తెలియజేస్తుంది. ఆ రోజే సత్తెనపల్లిలో సుగాలీ సహకార నులక పారిశ్రామిక సంఘ స్వంత భవనాన్ని ప్రారంభించారు.

వెట్టిచాకిరి అమానుషముని దానికి వ్యతిరేకంగా పోరాడిన వావిలాల, గుంటూరు రెవెన్యూ డివిజన్ వెట్టిచాకిరి నిరోధక సంఘసభ్యులుగా కృషిచేశారు.

బలహీనవర్గాల కోసం వివిధ సహకార సంఘాల నిర్మాణంలోను, వారి పలు ప్రజాహిత కార్యక్రమాలలోను డాక్టర్ చతుర్వేదుల సీతారామశాస్త్రి, శ్రీ బండారుపల్లి తిరుపతయ్యగార్లు వావిలాలకు ఎంతో అండగా ఉండేవారు.

వావిలాల వారిని రాజకీయంగా ఎదుర్కోలేని కొందరు వారిపై కక్ష గట్టి వారికుడి భుజాలలాంటి ఈ నాయకులు ఇద్దరినీ అంతం చేయడంతో వావిలాల వారు ఎంతో మానసిక క్షోభకు గురయ్యారు. ఎందరు వ్యతిరేకించినా, ఎన్ని ఎదురుదెబ్బలు తిన్నా, అట్టడుగువర్గాల ప్రజల కోసం అహర్నిశలు శ్రమించారు. ఆలోచించారు. వారిని ఆపదల్లో ఆదుకొన్నారు. వారి అభివృద్ధికి బాటలు వేసారు.

వావిలాల గురించి వ్రాస్తూ “థిల్లీలో రాష్ట్రపతిని కలిసినపుడు పొందే సంతోషం కంటే, సత్తెనపల్లిలో లంబాడీలతో కూర్చున్నప్పుడు ఎక్కువ ఆనందాన్ని పొందుతాడు” అన్న పండితారాధ్యుల నాగేశ్వరరావుగారి మాటలు వావిలాల వారి నిస్వార్థ సేవకు నిదర్శనం.

గ్రామీణ పంచశీల

దేశాభివృద్ధికి గ్రామాల అభివృద్ధి పునాది అని విశ్వసించే వావిలాల సర్కిండజిల్లా భూదాన్ పోచంపల్లి మండలం జాలాపూర్ గ్రామంలో నెలకొల్పబడిన స్వామి రామానుంద తీర్థ గ్రామీణాభివృద్ధి సంస్థకు 1996-97 సంవత్సరాలలో అధ్యక్షులుగా వ్యవహరించారు.

గ్రామీణ ప్రాంతాల సర్వతోముఖాభివృద్ధి లక్ష్యంగా గ్రామీణపంచశీల అనే కార్యాచరణ సూత్రాలను మన ముందుంచారు.

1. జన విద్య

వయోజన విద్య, ప్రాథమిక, మాధ్యమిక విద్య, మాతృభాషలో బోధన, పాలన; యువజన, మహిళా, శాంతి సంఘాలు; పంచాయతీ చైతన్యంగా ఉండాలి; సాంస్కృతిక కార్యక్రమాలు, ఆటలపోటీలు, సహపంక్తి భోజనాలు కొనసాగించాలి. అక్షీల ప్రదర్శనలను ప్రతిఘటించాలి.

2. జనారోగ్యం

గ్రామ పారిశుధ్యం, అంటువ్యాధుల నివారణ, మద్యపాన నిషేధం, కుటుంబ నియంత్రణ, ప్రథమచికిత్స, సమష్టిగా వీధులు ఊడవడం.

3. జనకృషి

ఆడంబరాలు, వృధావ్యయం, లంచగొండితనాల నియంత్రణ, పొదుపు, గ్రామ పనులలో సమష్టిగా అందరూ పాల్గొనడం.

4. సస్యశ్యామలం

ఫల, పుష్ప, వృక్ష, సస్యాలు, వంటచెరకు, పశుగ్రాసం పెంచడం, వ్యవసాయంలో పరస్పర సహకారం, భూదాన, భూ సంస్కరణలు, పర్యావరణం.

5. గ్రామీణ పరిశ్రమలు

ఆధునిక పరిజ్ఞానంతో, గృహ పరిశ్రమలను అభివృద్ధి చేయడం, శిక్షణ, మార్కెటింగ్.

వావిలాలవారి ఈ గ్రామీణ పంచశీలను అమలు చేయడమే వారికి మనం అర్పించవలసిన నివాళి.

మా తెలుగు తల్లికి మల్లెపూదండ

కన్నతల్లి వంటి తెలుగుభాషను ప్రేమించి, తెలుగునాట భాషా, విద్యా, సాహిత్య, సాంస్కృతిక వికాసంకోసం తపించిన తెలుగుతల్లి ముద్దుబిడ్డ మన వావిలాల.

ప్రజల కోసం పత్రికలు

ప్రజాభ్యుదయం కోసం పత్రికా రంగాన్ని సద్వినియోగపరచుకొన్న నాయకులలో వావిలాల అగ్రగణ్యులు. పత్రికా రచయితగా, సంపాదకులుగా, పత్రికా రచయితల నాయకునిగా విశేషకృషి చేశారు. ప్రజలను విద్యావంతులను చేసి, ముందుకు నడిపించడం పత్రికా రంగానికి ప్రధాన లక్ష్యంగా ఉండాలని, ప్రజా సమస్యలను ప్రభుత్వాల దృష్టికి తీసుకురావడంలో పత్రికలపై గురుతర బాధ్యత ఉన్నదని వారు విశ్వసించేవారు.

దాదాపు ఎనిమిది దశాబ్దాలపాటు వివిధ ప్రజా సమస్యలపై తెలుగు పత్రికలలో వందలాది వ్యాసాలు వ్రాసారు. నిరంతరం పత్రికలలో ప్రకటనల ద్వారా, లేఖల ద్వారా, వ్యాసాలద్వారా తమ భావాలను వ్యక్తం చేస్తుండేవారు. చిన్నా, పెద్దా తేడా లేకుండా అన్ని పత్రికలకూ వ్రాస్తుండేవారు.

ఆంధ్రపత్రిక, ఆంధ్రప్రభ, గోల్కొండ, తెలంగాణా పత్రిక, ఆంధ్ర వార్త, విజయప్రభ, జనవాణి, సమదర్శిని పత్రికలకు విలేఖరిగా వావిలాల పనిచేసారు. ఆంధ్రపత్రిక దిన పత్రిక, భారతి సాహిత్య మాసపత్రికలలో సహాయ సంపాదకులుగా వ్యవహరించారు.

1931లో ఆంధ్రపత్రిక దినపత్రికలో “ఆర్థిక, వ్యాపార వాణిజ్య విషయాలు” అనే శీర్షికను ప్రారంభించినది వీరే. అప్పటివరకు తెలుగు పత్రికలలో అటువంటి శీర్షిక లేనేలేదు.

వావిలాలవారు విద్యార్థి, జ్యోతి, సహకారం పత్రికలకు సంపాదకులుగా పనిచేశారు.

తమకున్న విజ్ఞానాన్ని, ఉదాత్త భావాలను, పంచిపెట్టి, తగు శిక్షణ నిచ్చి మంచి పత్రికా రచయితలను, కార్యకర్తలను తయారుచేయాలనే లక్ష్యంతో ఆ రోజుల్లోనే వావిలాల పలు సమ్మర్ స్కూల్స్, జర్నలిజం స్కూల్స్ కు ఫ్రీస్టిపెండ్ గా వ్యవహరించి, నాటి యువతకు మేలుబాటు చూపారు.

1937లో తాళ్ళూరులో, 1942లో అమరావతిలో, పల్లెకోసలో, 1951లో పామర్రు విద్యాశ్రమంలో శిక్షణా తరగతులు నిర్వహించారు. 1949-50 ప్రాంతంలో వేటపాలెం, మంగళగిరిలలో ప్రత్యేకంగా పత్రికారచనపై శిక్షణా శిబిరాలు నడిపారు. గుంటూరు జిల్లా పత్రికా రచయితల సంఘాధ్యక్షులుగా జర్నలిస్టుల సంక్షేమానికి కృషిచేశారు.

1949లో ఢిల్లీలో అఖిలభారత వర్కింగ్ జర్నలిస్టుల ఫెడరేషన్ ఏర్పాటుకోసం సన్నాహక సమావేశం జరిగింది. ఈ సమావేశంలో ఆంధ్ర నుండి శ్రీ జమిలి సమ్మళ్లూర్, వావిలాల గార్లు పాల్గొన్నారు. నాటి ప్రముఖ పత్రికా సంపాదకులు కోటరాజు రామారావు, మానికొండ చలపతిరావు, లక్ష్మీ ఆజ్ పత్రికా సంపాదకులు చతుర్వేది మొదలగు వారితోకలసి, ఈ ఫెడరేషన్ ఏర్పాటుకు వావిలాల తోడ్పడ్డారు. 1950లో బొంబాయిలో జరిగిన అఖిలభారత వర్కింగ్ జర్నలిస్టుల మహాసభలలో వావిలాల పాల్గొన్నారు.

నిరంతరం పత్రికలకు, పత్రికా రచయితలకు అందుబాటులో ఉండేవారు. ఆనాటి ప్రముఖ పత్రికా సంపాదకులందరికీ వీరు అత్యంత ఆప్తులు. ఎటువంటి ప్రరోభాలకు లోనుకాకుండా, తెలుగునాట, పత్రికా రంగాభివృద్ధికి వీరు అందించిన తోడ్పాటు ఎంతో విలువైనది.

అక్షరరూపం దాల్చిన ఒక్క సిరా చుక్క

“అక్షర రూపం దాల్చిన

ఒక్క సిరా చుక్క

లక్ష మొదళ్ళకు కదలిక”

- కాళోజీ

కనీసం హైస్కూలు చదువైనా లేని వావిలాల స్వయంకృషితో ఒక పరిపూర్ణ విశ్వవిద్యాలయంగా ఎదిగారు. తమ భావాలను, ఆదర్శాలను, ఆవేదనలను,

ఆకాంక్షలను వ్యక్తంచేస్తూ ఎన్నో రచనలను వెలువరించారు. తొలిదశలో పలుపద్యాలు, కథలు, నాటకాలు వ్రాసారు. అప్పట్లో గ్రాంథికభాషలో కొన్నాళ్ళు వ్రాసినా, తర్వాత “ప్రజలకోసమే రచన” అనే సత్యాన్ని వంట బట్టించుకొని, సరళ వ్యావహారిక భాషలో వ్రాయడం ప్రారంభించారు. ఎలాంటి క్లిష్టమైన విషయాన్నైనా, అందరికీ అర్థమయ్యేలా చేస్తే ప్రజల వారి సొత్తు. వారిది లలిత, సుందర, రమ్యకైలి.

తెలుగులో 47 రచనలు, ఆంగ్లంలో 17 పుస్తకాలు వెలువరించారు. ప్రజాసంక్షేమం కోసం జరిగిన కృషి, ఇంకా జరుగవలసిన కృషినిగూర్చి పలు వివరాలను అంకెలతో, ఉదాహరణలతో, సాధికారికంగా వ్రాసేవారు. తమ వ్యాసాన్ని “జై ఆంధ్ర” అనే మాటతో ముగించేవారు.

ఆంగ్లోద్యమకాలంలో “ముక్తిబీ ఆంధ్రులు ముక్తకంఠంతో”, “యావదాంధ్రులు ఒకే త్రాటిపై” వంటి వీరి పదప్రయోగాలు బహుళ ప్రచారం పొందాయి.

శాంతి, సత్యవిజయం, ప్రాంజలి, దేశబంధు వంటి వీరి పలు రచనలు నేడు మనకు లభించటం లేదు. 1928లో నాటి ఆంధ్ర విద్యార్థి పత్రికలో ధారావాహికంగా ప్రచురింపబడిన సుప్రసిద్ధ చరిత్ర పరిశోధకులు, మేధావి కొమర్రాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారి జీవితచరిత్రలో కొంత మాత్రమే వేటపాలెం సారస్వత నికేతనంలో లభిస్తోంది. వావిలాలవారి రచనలను సమగ్రంగా, సంపుటాలుగా ప్రచురించుకోవలసిన కర్తవ్యం మనముందు ఉంది.

1937-38 ప్రాంతాల్లో శ్రీ పొన్నలూరి రాధాకృష్ణమూర్తిగారు వ్రాసిన “అల్లూరి సీతారామరాజు జీవితచరిత్ర” (1922 మన్యంలో తిరుగుబాటు)కు వావిలాల చక్కని ఉత్తేజకరమైన పీఠికను వ్రాసారు. అతివాద గ్రంథమండలి తరపున శ్రీ అన్నాప్రగడ కామేశ్వరరావు ఈ పుస్తకాన్ని ప్రచురించారు. నాటి శ్రీకృష్ణప్రెస్, సత్తెనపల్లిలో ముద్రింపబడిన ఈ పుస్తకాన్ని, ఆనాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం నిషేధించింది.

ఆర్థిక, పాలనా, ప్రణాళికా రంగాలలో వారికిగల పాండిత్యం, సునిశిత పరిశీలనా శక్తి, విశ్లేషణా నైపుణ్యం వారి రచనలలో కన్పిస్తుంటాయి. పాలనా సంస్కరణలపై వ్రాసిన గ్రంథాలలో ప్రజలకు చేరువగా పరిపాలనను తీసుకొని వెళ్ళడం ప్రభుత్వాల కర్తవ్యమని సూచించారు. దేశాభిమానం కలిగి, ప్రజల శ్రేయస్సును వాంఛించి, ప్రజలతో సన్నిహిత సంబంధాలను ఏర్పరచుకొని, వారి సహకారమును సంపాదించుటయందు శక్తి, నైపుణ్యము గల ఉద్యోగులు మనకు అవసరమని

పేర్కొన్నారు. దుబారా ఖర్చులు తగ్గించి, పరిపాలనా యంత్రాంగాన్ని పటిష్ఠపరచాలని, పరిపాలనను విశేషాంధ్రీకరించాలని, పంచాయతీ రాజ్ సంస్థలకు మరిన్ని అధికారాలను ఇవ్వాలని సూచించారు.

రాష్ట్రప్రభుత్వ ఆదాయ, వ్యయాలను గూర్చి, ప్రణాళికల గురించి వ్రాసిన పుస్తకాలలో రాష్ట్ర ఆదాయాభివృద్ధికి పలు సూచనలు చేశారు.

“పలు పంచవర్ష ప్రణాళికల అమలు తర్వాత కూడా ధనికులు ఎక్కువ ధనాన్ని సంపాదించగలిగారు. పేదలు మరింత పేదరికాన్ని అనుభవిస్తున్నారు. మధ్యతరగతి వారు క్రుంగిపోతున్నారు” అని స్పష్టం చేసారు.

కేంద్ర, రాష్ట్ర ప్రభుత్వాల మధ్య ఆదాయ వనరుల పంపిణీకి అనుసరించవలసిన సూత్రాలను, విధి విధానాలను ఖరారు చేసేందుకు మన రాజ్యాంగంలో గల 280వ అధికరణం ప్రకారం మన రాష్ట్రపతి ప్రతి ఐదు సంవత్సరాలకొకసారి ఫైనాన్స్ కమిషన్‌ను నియమిస్తుంటారు. వావిలాలవారు ఇలాంటి ఫైనాన్స్ కమిషన్‌లన్నింటికీ సవివరమైన విజ్ఞాపన పత్రాలను సమర్పించేవారు. తర్వాత వాటిని పుస్తకాలుగా వెలువరించేవారు.

కేంద్ర, రాష్ట్ర సంబంధాల నిర్ధారణకు నియమింపబడిన సర్కారియా కమిషన్‌కు పలువిలువైన సూచనలతో, విశ్లేషణాత్మక విజ్ఞాపన పత్రాన్ని సమర్పించిన వావిలాల తర్వాత దానిని పుస్తకంగా ప్రచురించారు.

“కృష్ణా గోదావరీ జలాలు” అనే పుస్తకంలో నదీ జలాల వివాదాల గురించి, ఆంధ్రప్రదేశ్ అవసరాల గురించి చక్కగా వివరించారు. “మన అసెంబ్లీ” అనే పుస్తకంలో మన శాసనసభ పనిచేసే విధానాన్ని, వివిధ నియమ నిబంధనలను సరళంగా వివరించారు. 1960-67 సంవత్సరాల కాలంలో వీరి పలు రచనలను మూర్తిరాజుగారి అమరావతి ప్రెస్ అండ్ పబ్లికేషన్స్ వారు ప్రచురించారు.

వావిలాల వారి భాష సరళంగా, సూటిగా, ఆలోచింపజేసేదిగా ఉంటుంది. వారి విశ్లేషణాశక్తి, సర్వజన శ్రేయోవాదం మనల్ని ముగ్ధులను చేస్తాయి. ఆచరణకు ఉపక్రమింపజేస్తాయి. ఆదర్శాలకు పదును పెడతాయి.

ప్రభుత్వాలు అదే పనిగా ప్రజలపై పన్నులు విధించడం గురించి వ్రాస్తూ, 1953లో వ్రాసిన “నవ్యాంధ్రం”లో “ప్రజలు తమనుండి పన్నులు వసూలు చేసినంత

మాత్రాన వ్యతిరేకించరు. కాని భారము మాయగలవారిని వదలి, మోయలేని వారిపై భారమువేసి ఆ పన్నును దుర్వినియోగం చేసి, ఇప్పటికే సుఖపడుతున్న వానికే అన్ని సౌకర్యములు కలుగజేస్తే, ఆ ప్రభుత్వాన్ని ప్రజలు సహించరు. ప్రజలకు మేలుచేయడానికి మేఘునివలె జలము తీసుకొని, వర్షించితే సంతోషిస్తారు” అన్న వావిలాల వాక్యాలు నిత్యసత్యాలు.

1965లో వ్రాసిన “మనష్టాను తీరు” అనే పుస్తకంలో ప్రణాళికను నిర్వచిస్తూ, “ష్టాను అంటే సమాజంలో ఉన్న జనానికి అందరికీ సమాన అవకాశాలు కలగాలి. సాంఘిక న్యాయంకూడా కలిగించాలి.” అని వ్రాస్తూ, వ్యవసాయం, పారిశ్రామిక జీవనం, సాంస్కృతిక రంగం సమన్వయం అయినపుడే సవ్యాంధ్రనిర్మాణం సాధ్యమవుతుందని పేర్కొన్నారు. మన రాష్ట్రాన్ని ఆంధ్రులందరకు సమాన భక్తంగా, అందరి త్యాగంతో, అందరి సమష్టికృషితో, అందరి విజ్ఞానంతో, ఆదర్శప్రాయమైన భాషారాష్ట్రంగా రూపొందించాలనే ఆకాంక్షను వ్యక్తం చేశారు.

1983లో వ్రాసిన “ఆంధ్రప్రదేశ్” అనే పుస్తకంలో “దేశంలో ఆర్థిక క్షిప్రపరిస్థితులు ఉన్నప్పుడు రాజకీయాలకు ప్రాధాన్యం ఇవ్వడం, రాజకీయాలు తీవ్రసంక్షోభంలో ఉన్నప్పుడు ఆర్థిక సమస్యలపైకి ఆలోచనలు మళ్ళించడం, ఈ రెండూ మరింత క్షిప్రంగా ఉన్నప్పుడు, ప్రజల మనోభావాలపైకి సెంటిమెంట్స్ మళ్ళించడం సాధారణంగా జరుగుతూ ఉంటుంది.” అనివ్రాసారు. ఇదీ వావిలాల వారి విశ్లేషణ.

సాహితీరంగంలో కూడా వావిలాల వారికి చక్కని ప్రవేశం, అభిరుచి ఉండేవి. తెలుగు వ్యుత్పత్తి పదకోశం తయారీకి ఏర్పాటు చేయబడిన సలహాసంఘంలోను, హరికథాపితామహ అదిభట్ల నారాయణదాసు, ప్రఖ్యాత సాహితీవేత్త, నాటకకర్త పాసుగంటి లక్ష్మీ సరసింహారావుగార్ల శతజయంతి ఉత్సవ సంఘాలలోను సభ్యులుగా వ్యవహరించారు.

శ్రీ మాదల వీరభద్రరావు, “ఆంధ్రప్రదేశ్ జలవిద్యుత్ ప్రాజెక్టులు” అనే గ్రంథాన్ని డాక్టర్ పోరంకి దక్షిణామూర్తి “ఆరోగ్యం” (స్వామి సత్యానంద సరస్వతి రచనకు అనువాదం) గ్రంథాన్ని వావిలాల వారికి అంకితమిచ్చి, వారిపట్ల తమకు గల అభిమానాన్ని చాటి చెప్పారు.

పరభాషా సంస్కృతుల వ్యామోహంలో పడి, మనదైన, ఘనమైన సాహితీ, సాంస్కృతిక స్రవంతిని విచ్చిన్నం చేసుకొనే ప్రమాదం పొంచి ఉందని ఎప్పుడూ హెచ్చరిస్తుండేవారు.

విద్యారంగంలో విశిష్ట కృషి

మనరాష్ట్రంలో వయోజన విద్య, ప్రాథమిక, కళాశాల విద్యారంగాల వికాసానికి వావిలాల పలువిధాలుగా కృషిచేశారు.

వయోజన విద్య వారికి ప్రియమైన విషయం. “నేను చిన్నప్పుడే స్కూలు మానివేసాను. కాబట్టి నేనూ వయోజనుడనే” అనేవారు. సంపూర్ణ అక్షరాస్యత వారి ఆశయం. రాష్ట్రవ్యాప్తంగా పలు యువజన సంఘాల స్థాపనకు స్ఫూర్తినిచ్చి, ఆయా సంఘాల ద్వారా వయోజన విద్యా కార్యక్రమాలు నిర్వహింపజేశారు. 1950లో గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారి అధ్యక్షతన ఆవిర్భవించిన దక్షిణ భారత వయోజన విద్యా సంఘ కార్యవర్గ సభ్యులుగా వావిలాల వందలాది వయోజన శిక్షణా శిబిరాలలో ప్రసంగించారు. గుంటూరు జిల్లా వయోజనవిద్యా సలహామండలి సభ్యులుగా వ్యవహరించారు. వయోజన విద్య గురించి పలుపత్రికలలో వ్యాసాలు వ్రాసారు. జన విజ్ఞానసమితి రాష్ట్రశాఖ ఉపాధ్యక్షులుగా అక్షరాస్యతా ఉద్యమవ్యాప్తికి తోడ్పడ్డారు.

విద్యావ్యవస్థలో సంస్కరణలకోసం ప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేసిన పలు ముఖ్యకమిటీలలో సభ్యులుగా, వావిలాల ఎన్నో విలువైన సూచనలు చేశారు. ప్రాథమిక విద్యపై 1954లో నియమింపబడిన కుప్పస్వామి కమిటీలో, 1960లో జేసిక్ విద్యావిధానంపై ఏర్పాటైన ఎక్స్ పేట్ కమిటీలో, 1974లో సమగ్ర విద్యావిధానం గురించి అధ్యయనం చేసేందుకు ఏర్పాటైన రాజగోపాల్ కమిటీలోను వీరు సభ్యులు.

1972లో పాఠ్యపుస్తకాల ముద్రణ తీరుతెన్నులను పరిశీలించేందుకు ఏర్పాటు చేయబడిన రామమూర్తి కమిటీ సభ్యులుగా, వావిలాలవారు, పాఠాలు బోధించని వారిచే పాఠ్యగ్రంథాలను వ్రాయించడాన్ని తీవ్రంగా వ్యతిరేకించారు.

గుంటూరు జిల్లాలో పలు విద్యాసంస్థల నిర్మాణంలో పాలుపంచుకొన్నారు. సత్తెనపల్లి, వడ్డవల్లి, గుళ్ళపల్లిలో ప్రాథమిక ఉర్దూపాఠశాలలను, బెల్లంకొండ వంటి పలుగ్రామాలలో ఉన్నత పాఠశాలలను ఏర్పాటుచేయించారు. సత్తెనపల్లిలో ప్రభుత్వజూనియర్ కళాశాల, అన్నంవారి ప్రయివేటు డిగ్రీకళాశాల ఏర్పాటు వీరి కృషి ఫలితమే.

మనరాష్ట్రంలో విశ్వవిద్యాలయాల అభివృద్ధిలో వావిలాల వారి కృషి ఎంతో ఉంది. 1954 వేసవికాలంలో నాటి ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభా సమావేశాలు విశాఖపట్నంలో ఆంధ్రవిశ్వ విద్యాలయ ప్రాంగణంలో జరిగాయి. ఆరోజుల్లో 1954

మే 29న వావిలాలవారు శాసనసభలో ఒక ముఖ్యమైన అనధికార తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించారు. తిరుపతిలో విశ్వవిద్యాలయాన్ని, అనంతపురం, గుంటూరులలో పోస్టుగ్రాడ్యుయేట్ కేంద్రాలను ఏర్పాటుచేయాలని ఆ తీర్మానం ద్వారా ప్రతిపాదించారు. కొద్దికాలంలోనే తిరుపతిలో శ్రీ వెంకటేశ్వర విశ్వ విద్యాలయం ఆవిర్భవించింది.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ ప్రాంగణాన్ని ప్రత్యేక టౌన్‌షిప్‌గా అభివృద్ధి చేయాలని శాసనసభలో ఒక ప్రయోజన బిల్లు ప్రవేశపెట్టారు.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ సెనేట్ సభ్యులుగా వావిలాల ఐదు పర్యాయాలు ఎన్నికయ్యారు. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ సెనేట్‌కు ఒక పర్యాయం, శ్రీ వెంకటేశ్వర నాగార్జున విశ్వ విద్యాలయాల సెనేట్‌లకు రెండేసి సార్లు ఎన్నికయ్యారు. ఈ విశ్వవిద్యాలయాలలో బోధనా భాషగా తెలుగు అమలుకోసం కృషిచేశారు. 1956 డిసెంబర్‌లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ సెనేట్ సమావేశంలో గుంటూరులో పోస్టు గ్రాడ్యుయేట్ కేంద్రాన్ని ఏర్పాటుచేయాలని ప్రతిపాదించారు.

1969లో వరంగల్‌లో గల పోస్టుగ్రాడ్యుయేట్ కేంద్రాన్ని కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయంగా అభివృద్ధి చేయాలని ప్రతిపాదించారు.

1972లో నాటి భారత ప్రధాని శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీకి సమర్పించిన విజ్ఞాపన పత్రంలో హైదరాబాద్‌లో ఫెడరల్ విశ్వవిద్యాలయాన్ని, వరంగల్, గుంటూరులలో విశ్వవిద్యాలయాలను ఏర్పాటుచేయాలని, అనంతపురం పోస్టుగ్రాడ్యుయేట్ కేంద్రానికి, రాష్ట్రంలో గల ఇతర పోస్టుగ్రాడ్యుయేట్ కేంద్రాలకు కేంద్రప్రభుత్వం ప్రత్యేక గ్రాంటులిచ్చి ప్రోత్సహించాలని కోరారు. ఆ తర్వాతనే హైదరాబాద్‌లో కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయం (Central University) University of Hyderabad గా అవతరించింది.

1976 సెప్టెంబర్ 11న గుంటూరుకు సమీపంలో ఆవిర్భవించిన ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం వావిలాల వారి అవిశ్రాంత కృషి ఫలితమే. నాటి భారత రాష్ట్రపతి శ్రీ ఫక్రుద్దీన్ ఆలీ అహ్మద్ గారిచే ప్రారంభింపబడిన ఈ విశ్వవిద్యాలయ పురోభివృద్ధికి వావిలాల పలువిధాలుగా సహకరించారు. ఈ విశ్వవిద్యాలయ జాతీయ సేవా విభాగ సలహా మండలి సభ్యులుగా అమూల్యమైన సలహాలతో యువతను ముందుకు నడిపించారు. 1984లో నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం పుట్టుక గురించి ఒక పుస్తకాన్ని వెలువరించారు.

వివిధ విశ్వవిద్యాలయాల సెనేట్ సభ్యులుగా విశ్వవిద్యాలయాలకు ఎక్కువ అధికారాలు, స్వయంప్రతిపత్తి సాధనకోసం కృషిచేశారు. విశ్వవిద్యాలయ స్నాతకోత్సవాలలో ప్రత్యేక వస్త్రధారణ నియమాన్ని వారు పాటించలేదు. విశ్వవిద్యాలయాలలో ఆనాడు సెనేట్ సభ్యులు ధరిస్తున్న బ్రిటిష్ సంప్రదాయ దుస్తులను మార్చు చేయించారు. సెనేట్ సభ్యులు తెలుగులో మాట్లాడే సంప్రదాయానికి వావిలాల వారే నాంది పలికారు.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయంవారు, విద్యార్థులలో నానాటికీ పెరిగిపోతున్న అశాంతి గురించి అధ్యయనం చేసేందుకు వావిలాల అధ్యక్షతన ఒక సంఘాన్ని నియమించారు. వావిలాలవారు మన విద్యావ్యవస్థపై విమర్శనాత్మక విశ్లేషణతో, ఎన్నో విలువైన సూచనలతో ఈ సంఘం తరపున నివేదికను సమర్పించారు. యూనివర్సిటీ గ్రాంట్స్ కమిషన్ వారు ఈ నివేదికను అన్ని విశ్వవిద్యాలయాలకు పరిశీలనకు పంపించారు. ఈ నివేదికను వావిలాల 1974లో పుస్తకంగా వెలువరించారు. “పంటచెడితే సంవత్సరం నష్టం, చదువు చెడితే తరం నష్టం” అనే వారి ఆవేదన ఈ పుస్తకంలో కనిపిస్తుంది.

మన విద్యావిధానం అలోచనా శక్తి లేని బానిసల్లాంటి వారిని కాకుండా, ఆత్మవిశ్వాసం, దేశభక్తి, క్రమశిక్షణ గల ఉత్తమ పౌరులుగా విద్యార్థులను తీర్చిదిద్దే విధంగా ఉండాలనేది వావిలాల వారి ఆకాంక్ష.

అధికార భాషగా తెలుగు

170 సంవత్సరాల క్రితం మనదేశంలో ఆంగ్ల విద్యావిధానాన్ని ప్రవేశపెడుతూ మెకాలే ఇలా అన్నారు. “నేను భారత దేశానికి సంస్కృతి నిస్తున్నాను. ఆ సంస్కృతి ఎట్లాంటిదంటే, మా ప్రభుత్వం పోయినా, మా రాజ్య విధానంపోయినా నా ఈ జనమంతా మా భాషలోనే ఉంటారు. మా సంస్కృతిలోనే ఉంటారు. మేం చచ్చిపోయినాకూడా, మాభాష, మా సంస్కృతి భారతదేశంలో ఎల్లకాలం ఉంటాయి.”

ఈ మాటలు అక్షరసత్యాలని మనం అనుక్షణం నిరూపిస్తూనే ఉన్నాం. స్వాతంత్ర్యం సాధించుకొన్న ఇన్ని దశాబ్దాల తర్వాత కూడా ఆనాటి మెకాలే మాటలు పొల్లుపోకూడదనే పట్టుదలతో, వలసపాలనా బానిస భావాల చీకటిలో కొట్టు మిట్టాడుతున్నాం.

ఈ మానసిక బానిసత్వానికి వ్యతిరేకంగా జీవితాంతం పోరాడిన మహాయోధుడు మన వావిలాల.

మాతృభాషలోనే పాలన, బోధన ఉండాలన్నదే భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఆశయం, ఇందుకు అనుగుణంగా మనరాష్ట్రంలోకూడా బోధనా, పరిపాలనా భాషగా తెలుగుభాషను అన్నిస్థాయిలలో వాడాలన్నదే వావిలాల మహత్తర ఆశయం. బోధనా భాషగా తెలుగు ఉన్ననాడు, మనపిల్లలు మరింత వేగంగా సమున్నత విజ్ఞానాన్ని సముపార్జించుకోగలరని, అలాగే అధికార భాషగా తెలుగును వాడడం వల్ల ప్రభుత్వం ప్రజలకు మరింతచేరువై, ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ బలపడగలదనేది వారి ప్రగ్రహ విశ్వాసం.

తెలుగును అధికార భాషగా అమలుచేసిననాడు, మారుమూల గ్రామాలలో ఉండే అట్టడుగు వర్గాల ప్రజలకు తప్పక మేలు జరుగుతుంది. ఎందుకంటే నేటికీ నాటి వలసవాద ప్రభుత్వ ప్రతినిధులుగా ప్రవర్తిస్తూ, ప్రజల్ని పలువిధాలుగా మోసగిస్తున్న, దోచుకుంటున్న అధికార, ఉద్యోగ, నాయక గణాల బండాదాన్ని సామాన్యులు సులభంగా తెలుసుకోగలుగుతారు. ప్రజలను చైతన్యవంతులను చేసే ప్రక్రియలో పాలనాభాషగా మాతృభాషను అమలుపరచడం ఒక ముఖ్యమైత్రం. ఈ విషయాలపై పూర్తి అవగాహన ఉన్న వావిలాల అర్థశతాబ్దం క్రితమే ఇందుకు ఉద్యమించారు.

తెలుగును అధికారభాషగా అమలుచేయాలని కోరుతూ రాష్ట్రశాసన సభలో వావిలాల ఐదుసార్లు బిల్లులను, నాలుగుసార్లు తీర్మానాలను ప్రవేశపెట్టారు. 1955 సెప్టెంబర్ 29వ తేదీన నాటి ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభ “అధికార భాషగా తెలుగును అమలుచేయాలి” అనే వావిలాల వారి తీర్మానాన్ని, “వీలయినంత త్వరలో” అనే అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారి సవరణతో ఆమోదించింది.

ఆ తర్వాత తొమ్మిది సంవత్సరాలపాటు వావిలాలవంటివారు తప్ప, ఆ తీర్మానాన్ని పట్టించుకున్నవారులేరు. 1964లో అధికారభాషగా తెలుగును అమలుచేయాలని కోరుతూ, నాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభలో వావిలాల వారికి అనధికార బిల్లును ప్రవేశపెట్టారు. దీనితో ప్రభుత్వంలో చలనం వచ్చి, నాటి రాష్ట్రవిద్యాశాఖామంత్రి శ్రీ పి.వి.నరసింహారావు గారు అధికార భాషా బిల్లును ప్రభుత్వం తరపున శాసనసభలో ప్రవేశపెట్టారు. ప్రభుత్వం బిల్లును ప్రవేశపెట్టడంతో,

వావిలాల తమ ప్రయివేటు బిల్లును ఉపసంహరించుకొన్నారు. ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టిన అధికారభాషా బిల్లును ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభ 1966 మార్చి 27వ తేదీన, శాసనమండలి 1966 ఏప్రిల్ 1వ తేదీన ఆమోదించాయి. 1966 మే 14వ తేదీన రాష్ట్ర గవర్నర్ ఆమోదముద్రతో, ఆంధ్రప్రదేశ్ అధికారభాషా చట్టం అమలులోకి వచ్చింది.

ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలో అధికారభాషగా తెలుగుభాషను ఈ చట్టం గుర్తించింది. రాష్ట్ర ప్రభుత్వ వ్యవహారాలు తెలుగులో జరగాలని ఈ చట్టం నిర్దేశిస్తోంది. తెలుగుతో పాటు కొన్ని ప్రాంతాలలో రెండవ అధికారభాషగా ఉర్దూభాషను వాడే వీలును ఈ చట్టం కల్పించింది. అయితే తెలుగును అధికారభాషగా పూర్తిగా అమలు చేసేంతవరకు ఇంగ్లీషును వాడడానికి ఈ చట్టం వెసులుబాటును కల్పించింది. ఈ వెసులుబాటే ఈ చట్టం అమలుకు అడ్డంకిగా నిల్చి, చట్టప్రయోజనాన్ని దెబ్బతీసింది. ప్రభుత్వ చట్టాలన్నిటినీ ఆంగ్లం నుండి తెలుగులోకి అనువదించాలని ఈ చట్టం నిర్దేశించింది. అందుకు అనుగుణంగానే, రాష్ట్ర న్యాయశాఖలో భాగంగా 1966లో అనువాద శాఖను ప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేసింది. ఈ అనువాద శాఖవారు దాదాపు 1500 కేంద్ర, రాష్ట్ర శాసనాలను తెలుగులోకి అనువదించారు. కాని ప్రభుత్వ అధికారుల నిర్లక్ష్యం వల్ల, ఆ అనువాదాలు జిల్లాస్థాయి ఉద్యోగులకు చేరలేదు.

1967 నవంబర్ 10 తేదీన ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, నాటి రాష్ట్ర విద్యాశాఖామంత్రులు శ్రీ పి.వి. నరసింహారావుగారి అధ్యక్షతన అధికార భాషా సమీక్షా సంఘాన్ని నియమించింది. వావిలాలవారు ఈ సంఘంలో సభ్యులుగా వ్యవహరించారు. ఈ సంఘంవారు రాష్ట్ర వ్యాప్తంగా పర్యటించి, పాలనాభాషగా తెలుగును అమలుజరపడంలో గల సాధక బాధకాలను సమీక్షించి, 1971లో ప్రభుత్వానికి నివేదిక సమర్పించారు. ఈ సంఘంవారి సూచనలమేరకు తెలుగు ఆకాడమి ఏర్పడింది. తెలుగులో ఇంటర్మీడియట్, కళాశాల స్థాయిలలో పాఠ్యపుస్తకాలను తెలుగు అకాడమీ వారు వెలువరిస్తున్నారు. అలాగే ప్రత్యేక అనువాద డైరెక్టరేట్, ఆంధ్రప్రదేశ్ పాఠ్యపుస్తకాల ప్రెస్ ఆవిర్భావానికి ఈ సంఘంవారి నివేదికే ఘనాది.

మనరాష్ట్రంలో 1969 నుండి ఇంటర్మీడియట్లోను, 1973 నుండి డిగ్రీస్థాయిలోను తెలుగు బోధనాభాషగా నిర్ణయింపబడడంలో వావిలాల కృషి ఎంతోఉంది.

1974 మార్చి 24వ తేదీన వావిలాలవారి అధ్యక్షతన తొలి అధికారభాషా కమిషన్‌ను ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేసింది. 1977 ఫిబ్రవరి 14 వరకు వావిలాల కమిషన్ అధ్యక్షులుగా కొనసాగారు. 1977లో లోక్‌సభ ఎన్నికలలో ప్రతిపక్షాలను బలపరచ నున్నందున నైతిక కారణాలతో, కమిషన్ అధ్యక్ష పదవికి రాజీనామా చేసారు. కమిషన్ అధ్యక్షులుగా రాష్ట్ర క్యాబినెట్ మంత్రి హోదా ఉన్న వారు జీతం తీసుకోలేదు. ప్రభుత్వ వాహనాన్ని వినియోగించలేదు.

అధికారభాషా కమిషన్ అధ్యక్షులుగా వావిలాల, గ్రామస్థాయినుండి, సచివాలయ స్థాయివరకు అధికార భాషగా తెలుగును వాడుకలోకి తేవడానికి విశేష కృషిచేసారు. రాష్ట్రమంతటా విస్తృతంగా పర్యటిస్తూ, ఎక్కడికక్కడ అధికారులతో, ఉద్యోగులతో సమావేశాలు నిర్వహిస్తూ, వారి ఇబ్బందులను తెలుసుకొంటూ, సందేహాలను తీరుస్తూ, తెలుగును వాడడంపై ప్రజలకు చేకూర్చే ప్రయోజనాలను విశదీకరిస్తూ, ఎల్లెడలా తానై వారు ఉద్యమంగా నిర్వహించిన ప్రచారం గొప్ప చైతన్యాన్ని తెచ్చింది. 1975 ఉగాదినుండి తాలూకా స్థాయిలోను, 1976 ఉగాది నుండి జిల్లాస్థాయిలోను అధికారభాషగా తెలుగు అమలు ప్రారంభమయింది.

నాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి శ్రీ జలగం వెంగళరావు, విద్యాశాఖామంత్రి శ్రీ మందలి వెంకటకృష్ణారావుగార్ల పూనికతో, వావిలాల వంటి పెద్దల ఆశీస్సుల, సలహాల ప్రోద్బలంతో 1975లో మొదటి ప్రపంచ తెలుగు మహాసభలు హైదరాబాద్ నగరంలో వైభవంగా నిర్వహించబడ్డాయి. ఈ మహాసభల సదస్సుల సంఘాధ్యక్షులు వావిలాల వారే. ఆ సందర్భంలో అంతర్జాతీయ తెలుగుసంస్థ అవిర్భావానికి వావిలాల తోడ్పాటునందించారు. అంతర్జాతీయ తెలుగుసంస్థ కార్యవర్గ సభ్యులుగా, సంస్థ మాసపత్రిక “తెలుగువాణి”కి సలహాదారులలో ఒకరుగా, వావిలాల తెలుగుప్రజల మధ్య సౌహార్ద్ర భావాన్ని పెంపొందింపజేసేందుకు కృషిచేశారు. 1985 లో అంతర్జాతీయ తెలుగుసంస్థ తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలో విలీనమయింది.

తెలుగును అధికారభాషగా అమలుపరచడంలో ఎదురయ్యే అడ్డంకులగురించి కూలంకషంగా అధ్యయనం చేసారు. అధికారులకు, ఉద్యోగులకు తెలుగులో వ్రాసే అలవాటు లేకపోవడం, సరైన పారిభాషక పదాలు లభ్యంకాకపోవడం, తెలుగులో పాలనా నిర్వహణకు అవసరమైన చట్టాలు, నిబంధనలు లేకపోవడం, ఆంగ్లభాషపట్ల గల వ్యామోహం, తెలుగుభాష వాడకాన్ని గురించి అధికారులలో గల అపోహలు, తెలుగు టైపురైటర్లు తగినన్ని లేకపోవడం, శిక్షణ పొందిన తెలుగు టైపిస్టుల కొరత,

ఇవన్నీ కమిషన్ అధ్యక్షులుగా వారు గుర్తించిన అడ్డంకులు. వీటిని అధిగమించేందుకు వారు ప్రయత్నించారు.

జనానికి అందుబాటులో ఉండి, వెంటనే అర్థమయ్యే పదాలన్నీ వాడాలని, సజీవ తెలుగుపదాలను గ్రామీణ ప్రజా వ్యవహారంలోంచి సేకరించి, తెలుగుభాషను సుసంపన్నం చేయాలని వారి కోరిక. “భాష సరళంగా ఉండాలి. వాడుకభాష వాడాలి. గ్రామీణ జనజీవన ప్రవంతులలోని పదాలతో నిఘంటువు రావాలి” అనేవారు. “తెలిసిందే తెలుగు” అనే నిర్వచనంతో ప్రజల భాషకు పట్టంకట్టారు. “సంస్కృతభాషలో వ్రాయబడిన తెలుగు వ్యాకరణాదికలతో తెలుగుభాషామతల్లిని బంధించి, పాతకాలపు చైనాలోని స్త్రీల కాళ్ళకు ఇనుపబూటులు తొడిగి గిడసపరచినట్లు పరుస్తున్నాం” (మనప్లాను తీరు - పేజీ51) అన్న వారి అభిప్రాయంతో మనం ఏకీభవించకుండా ఉండలేము.

అధికారభాషగా తెలుగును అమలుపరచే మహోద్యమంలో భాగంగా వావిలాల “అధికార భాష”, “పాలనాభాష”, “ఆనాడే తెలుగు లెస్స”, “అధికార భాషలుగా దేశభాషలు”, “తెలుగులో చదువు” అనే పుస్తకాలు వ్రాసారు. ఆయా రాష్ట్రాలలో, కేంద్రపాలిత ప్రాంతాలలో అధికార భాషల అమలుతీరును పరిశీలించి, వారు అనుసరిస్తున్న మేలైన విధానాల గురించి తెలుసుకోవడం కోసం తమిళనాడు, కేరళ, మహారాష్ట్ర, గుజరాత్, మధ్యప్రదేశ్, ఉత్తరప్రదేశ్, పశ్చిమబెంగాల్, ఒరిస్సా రాష్ట్రాలలో, పొండిచ్చేరి, ఢిల్లీలలో పర్యటించారు. 1975లో కమిషన్ మధ్యకాలిక నివేదికను ప్రభుత్వానికి సమర్పించారు.

1976లో మైసూరులో జరిగిన దక్షిణ రాష్ట్రాల అధికారభాషా కమిషన్ల మహాసభలో వావిలాల పాల్గొన్నారు. తెలుగు టైపురైటర్ల కొనుగోలు, తెలుగుటైపిస్టులకు శిక్షణ, ఎలక్ట్రానిక్ టైపు రైటర్ల అభివృద్ధి, తెలుగు అక్షరాల అందం చెడకుండా కొత్త ఫాంట్ల తయారీ వంటి అంశాలపట్ల వావిలాల శ్రద్ధ వహించారు. వందలాది చట్టాలు వీరి చొరవపట్లనే తెలుగులోకి అనువదించబడ్డాయి.

1978లో ఢిల్లీలో నాటి భారత ఉప ప్రధాని శ్రీ చరణ్‌సింగ్ గారి అధ్యక్షతన అఖిల భారత అధికార భాషల మహాసభ జరిగింది. నాటి ప్రధాని శ్రీ మొరార్జీ దేశాయ్‌గారిచే ప్రారంభించబడిన ఈ మహాసభలో వావిలాల పాల్గొని ఎన్నో విలువైన సూచనలు చేసారు. యూనియన్ పబ్లిక్ సర్వీస్ కమిషన్‌వారి పరీక్షా ప్రశ్నాపత్రాలను

అన్ని దేశభాషలలోనూ ప్రచురించాలని, కేంద్రంలో గల అధికార భాషాశాఖను అధికార భాషల శాఖగా మార్చుచేసి, భారత రాజ్యాంగంలో ఎనిమిదవ షెడ్యూలులో గల భాషలన్నింటి అభివృద్ధికోసం ఆ శాఖ ద్వారా కృషి జరగాలని ఈ మహాసభ తీర్మానించింది.

దేశంలో హిందీ తర్వాత, అత్యధిక ప్రజలు మాట్లాడే తెలుగుభాషను రెండవ జాతీయభాషగా ప్రకటించాలని కోరుతూ, నాటి కేంద్ర అధికారభాషా (హిందీ) కమిషన్ అధ్యక్షులు డాక్టర్ ఖేర్ గారికి వావిలాల వారొక విజ్ఞాపన పత్రాన్ని సమర్పించారు.

భాషా ప్రాతిపదికపై రాష్ట్రాలను ఏర్పాటుచేసుకొన్న మనం, విద్యాబోధన, పరిపాలనలను ఆయా రాష్ట్రాల మాతృభాషలైన దేశభాషలలో అమలుజరిపేందుకు ముందుకు రాకపోవడాన్ని వావిలాల నిశితంగా విమర్శించారు. చైనా, రష్యా, జపాన్, ఇజ్రాయిల్ వంటి దేశాలలో ప్రజలు వారి వారి మాతృభాషలలోనే విద్యాభ్యాసం చేస్తూ, సాధిస్తున్న ఘనవిజయాలను ఆదర్శంగా తీసుకొని, మనం మన తెలుగుభాషను బోధనా, పాలనా, వైజ్ఞానిక, సాంకేతిక భాషగా అభివృద్ధి పరచుకోవాలనేది వారి ఆకాంక్ష.

తమిళనాడులో తెలుగు ప్రజలకోసం చెన్నైలో ఏర్పాటుచేయబడిన తెలుగుభాషా ప్రచారసమితికి గౌరవాధ్యక్షులుగా ఉన్నారు. ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో తెలుగుభాషా వికాసం కోసం కృషి చేస్తున్న, ఉద్యమిస్తున్న తెలుగుభాషా చైతన్యసమితి, తెలుగు భాషోద్యమ సమాఖ్య వంటి పలు స్వచ్ఛంద సంస్థల కృషికి మద్దతునిచ్చారు.

1984 జనవరి 28న విజయవాడలో ఒకసభలో ప్రసంగిస్తూ వారు ఇలా అన్నారు.

“భారతదేశం మీద మీరు నిలువలసింది మీ తరువాత తరాన్ని అనిజ్ఞాపక ముంచుకోండి. మీ తరువాత తరానికి ఏమిచ్చి ఆనందం పొందుతారో ఆలోచించుకోండి. మీ భాషను సంస్కరించండి. మీ భాషలో మాట్లాడించండి. అందరి కలిపి సమాజాన్ని నడపడానికి ప్రయత్నించండి.”

ఇదే ఇప్పుడు మనం చేయవలసిన పని.

ఏదేశ మేగినా, ఎందుకాలిడినా

“ఏ దేశమేగినా, ఎందుకాలిడినా,
ఏ పీఠమెక్కినా, ఎవ్వరెదురైనా
పొగడరా నీతల్లి భూమి భారతినీ
నిలువరా నీ జాతి నిండు గౌరవము....”

రాయప్రోలు సుబ్బారావు.

మానవజాతి శాంతి, సౌభాగ్యాల కోసం నిత్యం తపించిన విశ్వమానవతావాది మన వావిలాల. ఉదార చరితులకు ప్రపంచం అంతా ఒకే కుటుంబంగా కన్పిస్తుందనే ప్రాచీన ఆర్యోక్తికి వీరే నిదర్శనం.

ప్రపంచంలోని వివిధ దేశాల ప్రజల మధ్య శాంతి, సుహృద్భావం, సామరస్య, స్నేహ వాతావరణాన్ని పెంపొందించేందుకు శాంతి ఉద్యమం ద్వారా వావిలాల ఎంతో కృషి చేశారు.

మానవజాతినే మట్టు పెట్టగల అణ్వస్త్రాల వంటి మారణాయుధాల నిషేధం లక్ష్యంగా, ఆవిర్భవించిన ప్రపంచశాంతి సంఘ సభ్యులుగా వావిలాల వివిధ ప్రపంచస్థాయి వేదికలపై మన రాష్ట్రానికి, మన దేశానికి ప్రాతినిధ్యం వహించి, మనకు గర్వకారణంగా నిల్చారు.

“ఒక వ్యక్తిని వేరొక వ్యక్తి,
ఒక జాతినీ వేరొక జాతి
వీడించే సాంఘిక ధర్మం
ఇంకానా, ఇకపై చెల్లదు”

మహాకవి శ్రీ శ్రీ

జాతి వివక్ష విధానాలకు, వలస వాదానికి, సామ్రాజ్యవాద దోపిడికి వ్యతిరేకంగా వివిధ దేశాలలో ఆనాడు సాగిన ప్రజాపోరాటాలకు వావిలాల గట్టి మద్దతుదారుగా ఉండేవారు. దక్షిణాఫ్రికాలో శ్వేతజాతి దురహంకారపాలనకు వ్యతిరేకంగా పోరాడిన ఆఫ్రికా గాంధీ నెల్సన్ మండేలా సహచరులు శ్రీ మూసాముల్లా మస మద్దతుకోసం భారతదేశం వచ్చినప్పుడు, వావిలాలవారితో కలసి ఆంధ్రప్రదేశ్ అంతటా పర్యటించి పలుసభల్లో పాల్గొన్నారు. అలాగే గోవా విముక్తి ఉద్యమానికి మద్దతుగా ప్రచారం చేసారు.

డాక్టర్ బి.వి.ఎల్.ఎన్.రాజు గారితో కలసి మన రాష్ట్రంలో శాంతి ఉద్యమానికి పునాది వేసి, అభివృద్ధి చేసారు. 1951లో నెల్లూరులో జరిగిన ప్రథమ మహాసభలో ఆంధ్రరాష్ట్ర శాంతి సంఘానికి అధ్యక్షులుగా ఎన్నికయ్యారు.

రాష్ట్రశాంతి సంఘం అధ్యక్షులుగా, భారతశాంతి సంఘం ఉపాధ్యక్షులుగా శాంతిఉద్యమంలో చురుకుగా పాల్గొన్నారు.

వివిధ ప్రపంచ సదస్సులలో పాల్గొనేందుకు వన్నెండు దేశాలలో పర్యటించారు. ఆయా దేశాలలో పర్యటించేటప్పుడు కూడా తమ సహజ వస్త్రధారణ అంటే కట్టుపండ్లు, చొక్కా, పైపంచెలను వీడలేదు. అక్కడ బాగా చలివేస్తే పైన ఒకకోటు వేసుకొనేవారు. అదే తెలుగుదనంతో పలుదేశాలు, ఖండాలు చుట్టి వచ్చారు.

సోవియట్ రష్యా, చైనా, ఫ్రాన్స్, అమెరికా, ఆస్ట్రేలియా, స్విట్జర్లాండ్, జర్మనీ, ఫిన్లాండ్, స్వీడన్, ఆఫ్ఘనిస్తాన్, మలేషియా, సింగపూర్ దేశాలలో పర్యటించి శాంతి సందేశాన్ని అందజేశారు.

1952 డిసెంబర్లో ఆస్ట్రేలియా రాజధాని వియన్నాలో జరిగిన ప్రపంచశాంతి సదస్సుకు హాజరైన ఏకైక తెలుగు ప్రతినిధి వీరే. 1965 జూలై 10-15 తేదీల మధ్య ఫిన్లాండ్ రాజధాని హెల్సింకీలో జరిగిన ప్రపంచశాంతి, నిరాయుధీకరణ మహాసభలలో శ్రీ మూర్తిరాజుగారితో కలసి వావిలాలవారు పాల్గొన్నారు. 198 దేశాలకు చెందిన 1461 మంది ప్రతినిధులు పాల్గొన్న హెల్సింకీ మహాసభ వియత్నాంపై అమెరికా సామ్రాజ్యవాదపు యుద్ధాన్ని నిలుపుచేయాలని పిలుపునిచ్చింది. ఆ మహాసభల అనంతరం సోవియట్ యూనియన్లో పర్యటించిన వావిలాల 1965 జూలై 21న మాస్కో రేడియో కేంద్రం నుండి ప్రసంగించి ప్రజలకు శాంతి సందేశాన్నిచ్చారు.

1969లో బెర్లిన్లో జరిగిన ప్రపంచ శాంతి మహాసభల్లో పాల్గొన్నారు. అప్పుడే స్టాక్ హోమ్లో జరిగిన వియత్నాం స్వాతంత్ర్య పోరాట సహాయక మహాసభల్లోను, రష్యాలో జరిగిన సోవియట్ యువజన మహాసభలలోను పాల్గొన్నారు. తిరుగు ప్రయాణంలో ఢిల్లీలో గోదావరి నదీజలాల వివాద పరిష్కారానికి కేంద్రప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేసిన బచావత్ ట్రిబ్యునల్ తొలి సమావేశానికి, శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథంగారితో కలిసి హాజరయ్యారు.

మలేషియా రాజధాని కొలాలంపూర్లో జరిగిన రెండవ ప్రపంచ తెలుగు మహాసభలలో పాల్గొన్నారు. 1993 జూలై నెలలో అమెరికాలో జరిగిన ఉత్తరఅమెరికా తెలుగుసంఘం (తానా) వార్షిక మహాసభలను ప్రారంభించారు. ఆ మహాసభలలోనే జీవితకాలం విశిష్టసేవలందించినందుకుగాను వావిలాల, పి.వి.నరసింహారావు, బెజవాడ గోపాలరెడ్డి, నందమూరి తారక రామారావు, మంగళంపల్లి బాలమురళీకృష్ణ గార్లు ఘనంగా సత్కరింపబడ్డారు.

1993 నవంబర్లో భారత-చైనా మిత్రమండలి పక్షాన వావిలాల చైనాలో పదిహేను రోజులు పర్యటించి, 88 సంవత్సరాల వయసులో చరిత్రాత్మకమైన గ్రేట్ వాల్ ఆఫ్ చైనాను అధిరోహించారు. చైనాప్రజలు శాంతిని, అభివృద్ధిని కోరుకొంటున్నారని, అభివృద్ధి నిరోధకమైన యుద్ధం అంటే వ్యతిరేకతతో ఉన్నారని, రానున్నకాలంలో భారత-చైనాల మైత్రి మరింతగా పెంపొందాలని పేర్కొన్నారు.

ఒక గాంధీజీలా, ఒక వావిలాల.

శాంతికి సంకేతం, సహనానికి మారుపేరు.

మా ఊరికి సారా వద్దు

“మధ్యం విషంకన్నా ప్రమాదకరమైనది. విషం శరీరాన్ని చంపేస్తే, మధ్యం ఆత్మను చంపేస్తుంది. మనకు స్వాతంత్ర్యం వచ్చింది కనుక ప్రభుత్వం సారా దుకాణాల్ని మూసివేసి, వాటి స్థానంలో ప్రజలకు మంచి ఆహారాన్ని అందించే రెస్టారెంట్స్ పెట్టాలి”

(2-1-1948న గాంధీజీ ఇలా వ్రాసారు)

స్వరాజ్య సమరకాలంలో గాంధీజీ నిర్దేశించిన పద్దెనిమిది సూత్రాల నిర్మాణ కార్యక్రమంలో మధ్యనిషేధం మూడవది. వావిలాల అప్పట్లో మధ్యనిషేధ ప్రచారోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. అయితే ఆ రోజుల్లో ప్రజల్లో అక్షరాస్యత, చైతన్యం చాల తక్కువస్థాయిలో ఉన్నందువల్ల ఆ ఉద్యమం ప్రజల ఉద్యమంగా పరివర్తన చెందలేదు. 1937లో నాటి ఉమ్మడి మద్రాసురాష్ట్రంలో రాజాజీ ప్రభుత్వం, 1946లో ప్రకాశంగారి ప్రభుత్వం మధ్యనిషేధాన్ని అమలుపరచాయి.

స్వాతంత్ర్యానంతరం, భారతరాజ్యాంగంలో నాల్గవ విభాగంలో గల ఆదేశిక సూత్రాలలో 47వ అధికరణంగా మధ్యనిషేధం గురించి వ్రాసుకొన్నాము. అప్పట్లో పలురాష్ట్రాలలో మధ్యనిషేధం కొంతకాలం అమలులో ఉంది. 1953లో ఏర్పడిన ఆంధ్రరాష్ట్రంలో, ప్రకాశంగారి ప్రభుత్వం మధ్యనిషేధాన్ని విధించింది.

కానీ పలుకారణాలవల్ల పరిస్థితి క్రమేణా మారిపోయింది. నాయకులలో చిత్తశుద్ధి లోపించింది. ఆదేశిక సూత్రాన్ని అటకమీదికెక్కించారు. ప్రభుత్వానికి రాబడి సమకూర్చే ప్రధానమార్గంగా మధ్యం కొత్త అవతారం ఎత్తింది.

మరికొన్నాళ్ళకు ఇంకా దిగజారిపోయాం. “సంక్షేమరాజ్యం”లో ప్రభుత్వమే సారాను తయారుచేసి, అమ్మడం ప్రారంభమయింది. సారా కాంట్రాక్టర్లు, వారి మద్దతుదారులే నాయకులుగా, ప్రజాప్రతినిధులుగా ఎన్నికై ప్రభుత్వాలను శాసించే దుస్థితి వాపురించింది.

1992 నాటికి మనరాష్ట్రంలో ప్రజలకు త్రాగడానికి సురక్షితమైన మంచినీళ్ళు దొరకని గ్రామాలు ఎన్నో ఉండగా, సారా దుకాణాలు లేని గ్రామం లేనేలేదు.

ఇలాంటి పరిస్థితులలో అక్షరాస్యతా ఉద్యమం కారు చీకటిలో కాంతిరేఖలా మన గ్రామాలకు విస్తరించింది. వయోజన విద్య పట్ల గ్రామీణ స్త్రీలలో ఆసక్తి పెరిగింది. వారుకూడ చదవడం, వ్రాయడం నేర్చుకొన్నారు. అక్కడితో ఆగకుండా చదివిన పాఠాలగురించి, ఆలోచించడం ప్రారంభించారు. అలా వార్లు చదువుకొన్న పాఠాలలో “సీతమ్మకథ” ఒకటి. ఆ పాఠాన్ని వ్రాసిన మహానుభావులకు మా జేజేలు.

ఆ పాఠంలో సీతమ్మకథ ఇలా సాగుతుంది. సీతమ్మ ఒక గ్రామీణ పేద మహిళ. రోజూ త్రాగివచ్చి, హింసించే భర్తవల్ల తన సంసారం నాశనమైపోవడం సహించలేకపోతుంది. తన ఊరిలో గల తనలాంటి బాధిత స్త్రీలందరినీ ఏకంచేసి, సారా దుకాణంపై దాడి చేస్తుంది. ఫలితంగా సారాదుకాణం మూతపడుతుంది. ఆ గ్రామం పూర్తిగా సారా నుండి విముక్తి చెందుతుంది. ఈ కథ ఎందరో సారా బాధిత స్త్రీలను మేల్కొల్పింది.

సారా రాక్షసివల్ల తమ కుటుంబాలు సర్వనాశనమైపోతున్న దుర్భరస్థితి గురించి వారు కలసి ఆలోచించడం, వారిలో నవచైతన్యానికి నాంది పలికింది. వారంతా ఒక సమూహశక్తిగా, సంగ్రామభేరిగా రూపొంది, తమంతతామే తమ కుటుంబాలను చక్కదిద్దుకోవడానికి నడుంకట్టారు.

1992 మార్చిలో నెల్లూరు జిల్లా కలిగిరి మండలం, దూబగుంట గ్రామంలో గల సాయినగర్‌లో శ్రీమతి వద్దినేని రోశమ్మ నాయకత్వంలో సారా వ్యతిరేక ఉద్యమం అలా ప్రారంభమయింది.

ఏడు దశాబ్దాలక్రితం గాంధీజీ “యంగ్ ఇండియా” పత్రికలో ఇలా వ్రాసారు. “మహిళలు ప్రభంజనంలా వచ్చి, ఉద్యమిస్తేగాని, మధ్యపాన నిషేధ ఉద్యమం సాగదు” అనాటి గాంధీజీ మాటలను ఇన్నాళ్ళకు తెలుగు మహిళలు నిజం చేశారు. దూబగుంట గ్రామంలో ఉద్యమించిన సమైక్య మహిళాశక్తి ధాటికి సారా వ్యాపారులు పారిపోయారు. ఈ విషయాన్ని తెలుస్తూన్న సమీప గ్రామాల స్త్రీలు క్రమంగా ఉద్యమంలోకి వచ్చారు. ఈ సూరూసు ఇది గొప్ప ప్రజలఉద్యమంగా రూపుదిద్దుకొంది. 1992 సెప్టెంబర్ నాటికి నెల్లూరు జిల్లాలో వందలాది గ్రామాలకు ఈ ఉద్యమం వ్యాపించింది. మహిళా,

యువజన సంఘాలు, మేధావులు, దళిత, వామపక్ష ఉద్యమకారులు ఈ సారా వ్యతిరేక ఉద్యమానికి మద్దత్తును ప్రకటించడంతో ఇది ప్రభంజనంగా మారింది. ఇతర జిల్లాలకు విస్తరించింది.

14 సంవత్సరాల వయసులో స్వరాజ్య సమరంలోకి దూకిన ఉత్సాహంతోనే, వావిలాల వారు తమ 87వ ఏట ఈ సారా వ్యతిరేక సమరానికి నేతృత్వం వహించి, సంచలనం సృష్టించారు. నెల్లూరు జిల్లాలోని గ్రామాలతో ప్రారంభించి, ఎల్లెడలా తానై, రాష్ట్ర మంతటా నవయువకునిలా, పోరాట ప్రభంజనంలా పర్యటించి ఈ ఉద్యమానికి ఊపునిచ్చారు. దిశా నిర్దేశం చేసారు. “నేను నాయకుడిని కాను. కేవలం మద్యపాన వ్యతిరేకిని. అందుకే సానుభూతి పరునిగా ఈ ఉద్యమానికి మద్దత్తు ఇస్తున్నాను” అని వారు ప్రకటించడం వారి వినమ్రతకు ఆనవాలు.

1992 మార్చి నుండి 1994 డిసెంబర్ వరకు సాగిన ఈ మహాఉద్యమంలో వావిలాల వారి పాత్ర అద్వితీయమైనది. అన్ని జిల్లాలలో జరిగిన వందలాది సభలలో, ధర్నాలలో ఊరేగింపులలో, సదస్సులలో పాల్గొంటూ, ఉద్యమాన్ని తారస్థాయిలో నడిపేందుకు మహిళా, స్వచ్ఛంద సంఘాల నేతలతో కలసి రాష్ట్రమంతటా చుట్టివచ్చారు. ఉద్యమాన్ని శాంతియుతంగా, క్రమశిక్షణాయుతంగా, గొప్ప ఓర్పుతో నిర్వహింపజేయడంలో కీలకపాత్ర వారిదే.

1992 సెప్టెంబర్ 11వ తేదీన నెల్లూరు నగరంలో సారా వేలంపాటలకు వ్యతిరేకంగా, దాదాపు నలభైవేలమందితో సాగిన బ్రహ్మాండమైన ప్రజా ప్రదర్శనకు వావిలాల సారధ్యం వహించారు. పెద్దసంఖ్యలో మహిళలు ఈ ప్రదర్శనలో పాల్గొన్నారు. సింహపురి వనితల సింహగర్జనతో, సారా వ్యాపారులు హడలిపోయారు. నాటి బహిరంగసభలో వావిలాల ప్రసంగిస్తూ, గాంధీజీ కన్నకలలు ఫలించే రోజులు వచ్చాయని, ఇది మహిళల కడుపుమంటల్లోంచి వచ్చిన ఉద్యమం కనుక తప్పకుండా విజయవంతం కాగలదనే నమ్మకాన్ని వ్యక్తం చేసారు. కొన్ని దశాబ్దాలుగా నిజమైన సమాజం కనుమరుగై, సారాకంపు సమాజం రాజ్యమేలుతోందని, బీదవాడి కొంపలో ఆకలి తీరేవరకు, సారా అంటే ఏమిటో తెలియని స్థితి వచ్చేంతవరకు ఈ ఉద్యమాన్ని కొనసాగించాలని పిలుపునిచ్చారు.

అప్పట్లో నెల్లూరుజిల్లాలో సారా వేలంపాటలను నిర్వహించేందుకు, ప్రభుత్వం అనేకసార్లు ప్రయత్నించినప్పటికీ, మహిళలు సంఘటితంగా, ఏకత్రాబీపై నిలిచి

పోరాడడంతో వేలంపాటలు ఆగిపోయాయి. ఉద్యమం నెల్లూరుజిల్లాను దాటి, రాష్ట్రవ్యాప్తమయింది. తెలంగాణా జిల్లాలలో అప్పటికే సారాకు వ్యతిరేకంగా వామపక్ష శీత్రవాద వర్గాల ఉద్యమాలు ఉన్నందున, వివిధ ప్రాంతాలలో యువజన, మహిళాసంఘాలు ముందుకురావడంతోను, గ్రామాలలో కళా, సాంస్కృతిక బృందాలు వివిధ ప్రజాకళారూపాలద్వారా ప్రదర్శనలు నిర్వహించడంవల్ల, పత్రికలు ముఖ్యంగా ఈనాడు దినపత్రిక మద్దత్తు వల్ల ఉద్యమం మారుమూల ప్రాంతాలకు కూడా విస్తరించింది.

ఉద్యమ శీత్రతను గుర్తించిన నాటి రాష్ట్ర ప్రభుత్వం 1993 ఏప్రిల్లో నెల్లూరు జిల్లాలో సారా అమ్మకాలను నిషేధిస్తున్నట్లు ప్రకటించింది. అలాగే 1993 అక్టోబర్ 2 గాంధీ జయంతి రోజునుండి రాష్ట్ర వ్యాప్తంగా సారా అమ్మకాలను నిషేధిస్తున్నట్లు కూడ నాటి ప్రభుత్వం ప్రకటించింది. ఈ ప్రజల ఉద్యమానికిది తొలివిజయం.

1993 ఏప్రిల్ 18న వావిలాలవారు అధ్యక్షులుగా, శ్రీ భాట్లం శ్రీరామమూర్తి కన్వీనర్ మరియు ఉపాధ్యక్షులుగా, 23 మంది సభ్యులతో రాష్ట్రస్థాయి మద్యనిషేధ ప్రచార కమిటీని నాటి రాష్ట్రప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేసింది. 1993 జూలై 20న ఈ కమిటీ ప్రథమ సమావేశం హైదరాబాద్‌లో జరిగింది. ఈ కమిటీ అధ్యక్షులుగా ప్రభుత్వం ఇస్తామన్న గౌరవ వేతనాన్ని వావిలాలవారు తీసుకోలేదు.

“ఈ ఉద్యమం సమాజానికి సాంఘిక ఉద్యమం కుటుంబానికి ఆర్థిక ఉద్యమం” అంటూ, రాష్ట్రమంతటా విస్తృతంగా పర్యటించి మద్య వ్యతిరేక ప్రచారాన్ని నిర్వహించారు. ఉద్యమకారులపై పెట్టిన అక్రమకేసులను ఎత్తివేయించడంలో ఎంతో శ్రద్ధ వహించారు. ఎప్పటికప్పుడు ఆయా జిల్లాల కలెక్టర్లతో పోలీసు, ఎక్సైజ్ అధికారులతో సంప్రదిస్తూ, సారానిషేధం అమలుకు శాయశక్తులా కృషిచేశారు. కమిటీ తరపున సమగ్రమైన నివేదికను రూపొందించి, ప్రభుత్వానికి సమర్పించారు.

సారా నిషేధం వల్ల రాష్ట్రప్రభుత్వం నష్టపోయే ఎక్సైజ్ పన్నుల రాబడిలో సగం మొత్తాన్ని కేంద్రం, రాష్ట్రానికి గ్రాంటుగా ఇవ్వాలని మిగిలింది ప్రజల కొనుగోలు శక్తి పెరగడం వల్ల వచ్చే పన్నుద్వారా, ఇతరపన్నుల రూపేణా భర్తీ కాగలదని విశ్లేషించారు. వావిలాల ఈ ఉద్యమ ప్రచారకాలంలో గ్రామాల దళిత వాడలలోని మహిళలను ఈ ఉద్యమ ఫలితాల గురించి అడిగినపుడు వారు సూటిగా ఒక్క మాటతో “అప్పుడు తన్నులు తిన్నాం, ఇప్పుడు అన్నం తింటున్నాం” అని సమాధానం

చెప్పారు. తమ ఇళ్ళల్లో మగవారు సారా త్రాగడం మానివేసాక శ్రమించి సంపాదించుకొన్న డబ్బులు మిగులుతున్నాయని, వాటితో తమపిల్లలకు చదువు చెప్పించుకోగలుగుతున్నామని వారు చెప్పారు. వారి ఆనందమే తనకు ఎంతో ఆనందమని, అందుకోసమే ఈ ఉద్యమమని వావిలాల అనేవారు.

1994 అక్టోబర్ 2వ తేదీనుండి రాష్ట్రంలో సంపూర్ణ మద్యనిషేధాన్ని విధించాలని వావిలాల డిమాండ్ చేసారు. నాటి రాష్ట్ర ప్రభుత్వం అందుకు అనుకూలంగా స్పందించకపోవడంతో 1994లో మద్యనిషేధ ప్రచారకమిటీ అధ్యక్ష పదవికి వారు రాజీనామా చేసారు.

సంపూర్ణ మద్యనిషేధం అమలుకోసం వావిలాల పలుసూచనలు చేసారు. నాయకత్వం స్త్రీల చేతిలో ఉండేలా ఉద్యమం సాగాలని, నిషేధ ప్రచారానికి, అమలుతీరును పర్యవేక్షించేందుకు గ్రామ, మండల, జిల్లా స్థాయిలలో మద్య వ్యతిరేక కమిటీలను ప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేయాలని, ఎక్కడికక్కడ మద్యవిముక్తి శిబిరాలను (డీ అడిక్షన్ కేంప్స్) ఏర్పాటు చేయాలని, అప్పుడు తప్పకుండా నిషేధాన్ని అమలుజేయగలుగుతామని వారు అభిప్రాయపడేవారు.

1994 చివరలో ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభకు జరిగిన ఎన్నికలలో “సంపూర్ణ మద్యనిషేధం” నాటి ప్రతిపక్షమైన తెలుగుదేశం పార్టీకి ప్రధాన ఎన్నికల వాగ్దానంగా మారింది. అధికారంలోకి వస్తే, అరగంటలోనే సంపూర్ణ మద్యనిషేధాన్ని విధిస్తామని, నాటి తెలుగుదేశం పార్టీ అధినేత శ్రీ నందమూరి తారకరామారావుగారు ప్రకటించారు. క్రమంగా మిగిలిన పార్టీలు కూడా వాగ్దానం చేయకతప్పలేదు. అయినా ప్రజలు రామారావుగారి వాగ్దానాన్ని నమ్మి, వారి పార్టీకే అధికారాన్ని అప్పగించారు.

అవిధంగా 1995 జనవరి 16వ తేదీనుండి ఆంధ్రప్రదేశ్ లో కొద్ది మినహాయింపులతో సంపూర్ణ మద్యనిషేధం అమలులోకి వచ్చింది.

వావిలాల ఎంతో సంతోషించి, దేశవ్యాప్తంగా మద్యనిషేధం తమ ఆశయమని ప్రకటించారు. ఆత్మనిగ్రహంతో ఈ మహోద్యమాన్ని ముందుండి నడిపిన మహిళలను వారు మనసారా అభినందించారు. గాంధీజీ ఆశయం తమ జీవితకాలంలో తమకళ్ళముందే కొంతమేరకు నెరవేరడం తనకు ఎంతో సంతోషాన్ని సంతృప్తిని కల్గిస్తోందన్నారు.

1995 సెప్టెంబర్ 26వ తేదీన రాష్ట్రప్రభుత్వం వావిలాల సలహాదారుగా, జస్టిస్ అల్లాడి కుప్పుస్వామి అధ్యక్షులుగా మద్యనిషేధ ప్రచారకమిటీని ఏర్పాటుచేసింది. రానురాను పరిస్థితులు మారిపోసాగాయి. రాష్ట్రంలో తలెత్తిన వివిధ రాజకీయ సంక్షోభాల నేపథ్యంలో మద్యనిషేధం మరుగున పడింది.

నాటి రాష్ట్రప్రభుత్వం మద్యనిషేధంపై వెనుకడుగు వేయడంతో, అందుకు తీవ్ర విరుద్ధం తెల్పుతూ 1996 ఆగస్టు 8న వావిలాల వారు తమ సలహాదారు పదవికి రాజీనామా చేసారు.

ఆ తర్వాత పరిణామాలు వారిని ఎంతో అసంతృప్తికి గురిచేసాయి.

ప్రజాసాహితీ సాహిత్య మాసపత్రిక 2003 జూన్ సంచిక సంపాదకీయంలో వావిలాలకు నివాళి పల్కుతూ, సంపాదకులు ఇలా వ్రాసారు. “వారి చివరిరోజులలో ఆత్మీయులను కలసిన ప్రతిసారీ కన్నీళ్ళ పర్యంతమవటం వెనుకనున్న ఆయన ఆర్థికతా ప్రజల జీవనస్థితిగతుల ఘోర పతనకారణంగా దిగమింగుకోలేని ఆవేదనా ధార.”

మనం ఏం చేయగలమో ఒక్కసారి ఆలోచించండి!

దేశమును ప్రేమించుమన్నా

“ఖాదినూలు పంచె, కందువా, లాలిచి
చేత నూలుసంచి ప్రాతకాపు
పతితజాతి హితుడు పండిపోయిన వ్యక్తి
వక్త కార్యకర్త వావిలాల”

చందోలు ఆనందకవి

తన జీవితాన్ని, విజ్ఞానాన్ని, కాలాన్ని, ఆలోచనలను, సంపాదనను ఇలా తన సర్వస్వాన్ని దేశంకోసం, ప్రజలకోసం అర్పించిన త్యాగమూర్తి వావిలాలవారు.

వారి ఘనమైన వ్యక్తిత్వాన్ని, సిద్ధాంతాలను, పనిచేసే విధానాన్ని, ఆలోచనలను, ఆవేదనలను విశ్లేషించే కొద్దీ మనకు కొత్తకాంతుల వెలుగుదారులు కన్పిస్తూనే ఉంటాయి.

నిరాడంబర జీవితం

ఇస్మీ చేయని ముతక ఖద్దరు పంచె, లాల్చీ, భుజాన మడత కందువా, చేతిలో గాంధీజీ బొమ్మగల ఒక ఖద్దరుసంచి, ఆలోచనా దృష్టితో కూడిన లోతైన కళ్ళు, సన్నని కాయపారు శరీరం. ఇదీ వావిలాల స్వరూపం. ఎంతో నిరాడంబరంగా జీవించిన వీరు నియమశీలి. గాంధీజీ ఇలాగే ఉండేవారేమో అని మాకు ఆయనను చూస్తే అనిపించేది. గాంధీజీ నిర్మాణ కార్యక్రమాన్ని నిత్యజీవితంలో ఆచరించి చూపిన ఆదర్శయోగి వావిలాల వారు. శాకాహారి. మితాహారి. కాఫీ, టీలు త్రాగేవారు కాదు. కిళ్ళీ వేసుకోరు. ఇస్మీ బట్టలు వేసుకోరు. తన బట్టలు ఇతరులతో ఉతికించుకోరు. ప్రజా ఉద్యమాలలో పర్యటనలలో ఉన్నప్పుడు సామాన్యుల ఇంట్లో ఉండేవారు. వారు పెట్టెందే తినేవారు.

సత్తెనపల్లిలో ఉన్నంతకాలం ఒక రెల్లుపాకలో నివసించేవారు. ఆ పర్ల కుటీరమే పలు ప్రజాహిత కార్యక్రమాలకు కేంద్రస్థానమయింది. ఆ కుటీరానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నర్ గా ఉన్న కృష్ణకాంత్ గారు సత్యకుటీర్ అనే పేరు పెట్టారు.

వావిలాల వారికి కుటుంబంలేదని మనం అనుకొంటాం. కాని వారిది చాలా పెద్ద కుటుంబం. యానాదులు, లంబాడీలు, దళితులు, వెనుకబడిన తరగతులవారు, పేదలు, తాడితపిడిత ప్రజలు, తెలుగువాళ్ళు, భారతీయులు, మానవులు వీరంతా వారి కుటుంబ సభ్యులే. ఎవరైనా మీరెవరు అని అడిగితే “నేనా - నేను మనిషిని” అని సమాధాన మిచ్చేవారు.

గుంటూరులో ఉన్నంతకాలం వారి అన్నగారు బ్రహ్మస్రోమయాజులుగారి కుటుంబంతో కలసి ఉండేవారు. 13వ ఏటనే వావిలాలవారింట అడుగుపెట్టిన వారి వదిన శ్రీమతి అఖిలాండేశ్వరి అన్నపూర్ణగారు ఏడు దశాబ్దాలబాటు తమ మరిది వావిలాలను కన్నబిడ్డవలే ఆదరించారు. వావిలాల తమ కుటుంబంలోని తొమ్మిదిమంది ఆడపిల్లలను చదివించి, ప్రయోజకులుగా తీర్చి దిద్దారు. వారి అన్నగారి కుమార్తె వావిలాల లీలామహేశ్వరి గారు, వారి వృద్ధాప్యంలో కంటికి రెప్పలా వారిని చూసుకొన్నారు. దశాబ్దంపైగా వారి వెంటనే ఉంటూ, వారి కార్యక్రమాలకు, పర్యటనలకు అండగా నిల్చారు.

స్త్రీ విద్యకు ఎంతో ప్రాధాన్యతనిచ్చేవారు. స్త్రీలకు ఎక్కడ, ఏవిధమైన అన్యాయం జరిగినా స్పందించేవారు. 1960వ దశకంలో పరకట్న వ్యతిరేక ఉద్యమంలో పాల్గొన్నారు. పరకట్న నిషేధచట్టం కోసం కృషిచేసారు. అక్షీలతా ప్రతిఘటన వేదిక కార్యక్రమాలకు మద్దతు నిచ్చారు.

వీరి నిరాడంబర జీవనంలో ఎన్నో అసక్తికర ఘట్టాలున్నాయి - పలుమార్లు నిరాడంబరత వల్ల వీరు ఇబ్బందులకు కూడా గురయ్యారు.

ఒకసారి ఏదో కోర్టు విచారణకు హాజరయ్యేందుకు వచ్చి, వీరు కోర్టు ఆవరణలో ఒకచెట్టు క్రింద కూర్చుని ఉండగా, ఒక పల్లెటూరి రైతు వచ్చి, “అయ్యా, ఇక్కడ వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్యగారు వచ్చి ఉన్నారట! వారు ఎక్కడ ఉన్నారో మీకు తెల్సా?” అని ప్రశ్నించాడట! “నేనేనయ్యా వావిలాలను” అని వారు అనగానే వీరివాలకం, వస్త్రధారణ చూసి ఈయన ఆటపట్టిస్తున్నాడని భావించి, ఆ రైతు వీరిని అపహాస్యం చేసి వెళ్ళిపోయాడట! కాసేపటికి వావిలాల గురించి తెల్సిన వేరొకాయన కూడా వచ్చిన ఆ రైతు తప్పు తెలుసుకొని క్షమార్పణ కోరాడట!

బెల్లంకొండలో వీరి తల్లిగారికి కంటికి వైద్యం చేయిస్తున్నప్పుడు, వీరు కేవలం పంచె, పై కందువాతో ఉంటూ, పాలు, పండ్లు, శనగలు మాత్రమే తీసుకొంటూ

ఉండడాన్ని చూసిన చుట్టుపక్కల వాళ్ళు, ఈయన ఎవరో స్వామీజీ అని భావించి, వీరికోసం పుష్పాలు, పాలు, పండ్లు తేవడం మొదలెట్టారు! అతికష్టంమీద వారికి తాను స్వామీజీని కానని నచ్చచెప్పి, అప్పటినుండి ఆ వేషం, ఆ ఆహారం మూనివేసారట!

ఒకసారి ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నర్ గారు హైదరాబాద్ లో తమ రాజ్ భవన్ లో నాటి శాసనసభ్యులను ఒక సాయంత్రం విందుకు ఆహ్వానించారు. శాసనసభ్యులు, మంత్రులు కార్లలో వస్తున్నారు. వావిలాల ఆర్.టి.సి.బస్ దిగి, రాజ్ భవన్ వద్దకు నడుచుకొంటూ రావడాన్ని చూసిన ద్వారపాలకుడు వారి ముతక ఖద్దరుబట్టలు చూసి, ఎవరో గ్రామీణుడని భావించి, లోపలికి వెళ్ళనివ్వలేదు. నేను ఫలానా అని వారు చెప్పినా అతడు నమ్మలేదు. ఇక చేసేది లేక వావిలాల బస్సెక్కి తమ ఎం.ఎల్.ఎ. క్వార్టర్స్ కి వెనుదిరిగి వెళ్ళిపోయారు. ఆ విషయం గవర్నర్ గారి దృష్టికి వెళ్ళడం, మరునాడు గవర్నర్ ఆఫీసు అధికారులు వచ్చి వారిని క్షమార్పణ కోరడం జరిగాయి.

వావిలాలవారు 97 సంవత్సరాల పూర్ణజీవితాన్ని గడిపారు. చివరిరెండు సంవత్సరాలు తప్ప, నిరంతరం ఎంతో ఉత్సాహంతో జీవించారు. వారి ఆరోగ్య రహస్య మేమిటని అడిగిన వారితో ఇలా అనేవారు “స్వంత ఆస్తి సంపాదన కొరకు తాపత్రయం, ఇతరుల ఆస్తులను స్వంతం చేసుకోవాలనే తాపత్రయం లేనందువల్లనే ఆరోగ్యంగా ఉన్నాను. తినడం తగ్గించడం, ఎక్కువగా నడవడం నా ఆరోగ్యానికి కారణాలు.”

గాంధీబొమ్మ గల ఖద్దరు చేతినంచి వారి ప్రధాన ఆభరణం. ఆ సంచి ఎప్పుడూ వారి వద్దనే ఉండేది. పద్మభూషణ్ పురస్కార స్వీకరణకు ఢిల్లీలోని రాష్ట్రపతి భవన్ కు వెళ్తుండగా, అక్కడి భద్రతా సిబ్బంది ఆ సంచినీ వదలి లోపలికి వెళ్ళాలని వారిని కోరారు. “నేను పద్మభూషణ్ నైనా పదులుకొంటాను గాని ఈ సంచినీ వదలను” అని ఖండితంగా చెప్పారు. చివరికి నాటి రాష్ట్రపతి శ్రీ ఆర్.వెంకట్రామన్ గారి జోక్యంతో ఆ సంచితోనే లోపలికి వెళ్ళి అవార్డును స్వీకరించారు.

నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం వావిలాల వారికి గౌరవ డాక్టరేట్ ను ప్రధానం చేసినపుడు, నాటి రాష్ట్రగవర్నర్ శ్రీ కృష్ణకాంత్ గారు ఆ గౌరవడాక్టరేట్ పట్టాను వావిలాలవారి సంచిలో ఇమడ్చడానికి చాల ప్రయత్నించారు. కాని ఆ పట్టా ఆ సంచిలో పట్టలేదు. అప్పుడు ఆయన వావిలాలతో “మీది డిగ్రీలు పట్టని సంచి” అని చమత్కరించారు.

వావిలాలవారు ఎప్పుడు రైళ్ళలో సెకండ్ క్లాస్ లో ప్రయాణించేవారు. సామాన్య ప్రజలతో కలసి ప్రయాణించడం, వాళ్ళ కష్టసుఖాలు తెలుసుకోవడం వారికి ఇష్టం. ఒకసారి, ఏదో ఒక కమిటీ చైర్మన్ గా నెల్లూరు వెళ్ళారు. తిరుగుప్రయాణంలో అధికారులు ఫస్ట్ క్లాస్ లో టికెట్ బుక్ చేయడంతో ప్రయాణం చేయడానికి నిరాకరించి, ఆ టికెట్ ను సెకండ్ క్లాస్ కు మార్పించుకొని ప్రయాణం చేసారు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ అధికార భాష సంఘం అధ్యక్షులుగా ఉత్తరప్రదేశ్ పర్యటనకు లక్నో వెళ్ళినపుడు అక్కడ వీరికి స్వాగతం పలకడానికి వచ్చిన అధికారులు, వీరికోసం రైలులో ఎ.సి, ఫస్ట్ క్లాస్ బోగీలలో వెతుకుతుండగా, వీరు మామూలుగా సెకండ్ క్లాస్ బోగీలోంచి దిగడంచూసి ఆశ్చర్యపోయారు. రైలుదిగిన తర్వాత ప్లాట్ ఫారమ్ పై నిలబడి “ఇప్పుడు నేను ఏ క్లాస్?” అని వారిని ప్రశ్నించారు! రైలులోనే ఈ క్లాసుల విభజన, ప్లాట్ ఫారమ్ పై అందరూ సమానమే అనే వారి సందేశాన్ని ఆ అధికారులు అర్థంచేసుకొని, వారి నిరాదంబరతకు నీరాజనమిచ్చారు.

పనిచేసే పద్ధతి

వావిలాల ఎప్పుడూ, కాలం విలువ తెల్సినవారు కనుక, సమయాన్ని జాగ్రత్తగా వాడేవారు. ఖాళీ సమయంలో విస్తృతంగా చదువుతూ సమయాన్ని సద్వినియోగపరచేవారు. ఉదయం 5 గంటలకు నిద్రలేచేవారు. వార్తా పత్రికలన్నీ చదివిన తర్వాత, 7 గంటలనుండి తమవద్దకు వచ్చే ప్రజలను కల్సుకొని, వారి సాధక బాధకాలను తెలుసుకొనేవారు. ఆ తరువాత మధ్యాహ్నం వరకు అధికారులను, అనధికారులను కల్సుకొంటూ వివిధ ప్రజాసమస్యల పరిష్కారానికి కృషి చేసేవారు. సాయంత్రం సభలు, సమావేశాలతో గడిపేవారు.

తమకు వచ్చిన ప్రతి ఉత్తరానికి సమాధానం వ్రాసేవారు. సాధ్యమైనంత వరకు ఏరోజు వచ్చిన ఉత్తరానికి ఆరోజే సమాధానం వ్రాసేవారు. ఏదైనా ఒకవని మొదలుపెడితే పూర్తిగా ఆపనిలో నిమగ్నమైపోయేవారు.

వావిలాల వారికి వక్తగా గొప్పపేరుండేది. సభలలో ఆవేశంతో, ఉద్వేగంతో, అపారవిషయ పరిజ్ఞానంతో మాట్లాడుతూ ప్రజల్ని ఉత్తేజితులను చేసేవారు. చిన్నగా ప్రారంభించబడి, రానురాను తారస్థాయికి చేరే వారి ఉపన్యాసాలలో ఉత్సాహ ఉద్రేకాలు, సమయస్ఫూర్తి, వ్యంగ్యహాస్య చతురోక్తులు, నీతిబోధ, విషయ విశదీకరణ

సమపాళ్ళలో సమ్మిళితమై ఉండేవి. వారి ప్రసంగాలు జీవితాన్ని ముఖించి వెలికి తీసిన సారంతో నిండి ఉండేవి. చెప్పదలచుకొన్న విషయాన్ని నిర్మాహమాటంగా, సూటిగా, ప్రజల హృదయాలకు హత్తుకొనేలా చెప్పేవారు.

వారి పాండిత్యం, తార్కికశక్తి, నిజాయితీ, అభ్యుదయ భావాలు, ప్రజాసేవానుభక్తి వారి ప్రసంగాలలో ప్రతిఫలిస్తుండేవి. తన వాగ్ధాటితో జనశక్తిని అజేయశక్తిగా మార్చిన మహావక్త్ర మన వావిలాల.

గ్రామీణులతో మాట్లాడేటప్పుడు వారికి అర్థం అయ్యేవిధంగా మాట్లాడేవారు. పండితులతో మాట్లాడేటప్పుడు, వారి పాండిత్యానికి పదును పెట్టేవారు. అధికారులతో, మాట్లాడేటప్పుడు చక్కని విషయ విశ్లేషణ చేసేవారు. యువతతో మాట్లాడేటప్పుడు ఎంతో ఓర్పుతో, నేర్పుతో వారిని ఆకట్టుకొనేలా మాట్లాడేవారు. అలా అందరికీ ఆత్మీయులుగా ఉండేవారు.

వావిలాలవారు ప్రజాసమస్యలపై పని చేసే విధానాన్ని వారికి అత్యంత ఆప్తుడైన మూర్తిరాజుగారు ఇలా విశ్లేషించారు.

“మొదట ప్రజాసమస్యలను సమగ్రంగా అధ్యయనం చేసి, అవగాహన చేసుకొనేవారు. తరువాత అందరితో చర్చించి, న్యాయబద్ధమైన పరిష్కారాన్ని అన్వేషించేవారు. ఆ పరిష్కారాన్ని అమలులో పెట్టేందుకు చిత్తశుద్ధితో కృషిచేసేవారు. ప్రభుత్వం నుండి న్యాయపరమైన సహాయాన్ని ప్రజలు పొందేలా చూసేవారు. ప్రజా వ్యతిరేక వర్గాల వత్తిడిని ఎదుర్కోవడానికి సిద్ధంగా ఉండేవారు.

ఇలాంటి పనివిధానంతో ప్రజలకు ఆప్తులయ్యారు. వ్యక్తిగత సమస్యలతో వచ్చేవారిని పట్టించుకొనకుండా, ఎల్లప్పుడూ సమాజమంతటికీ ఉపయోగపడే అంశాలగురించి, సామాజిక సమస్యల పరిష్కారానికి కృషి చేసేవారు.

చెడుకి లొంగకపోవడం, తాము సరైనదని భావించిన దానికోసం పోరాడడం వారి ఆత్మవిశ్వాసానికి, మనోధైర్యానికి ప్రధాన కారణాలు. నాగార్జున కొండ శిల్పశిథిలాలను తరలించేస్తున్నప్పుడు, పెద్దఎత్తున ఆందోళన చేపట్టి వాటిని కాపాడి, అక్కడే మ్యూజియం ఏర్పాటుచేయించారు.

పురస్కారాలు

వారి అవిశ్రాంత కృషికి గుర్తింపుగా వారిని ఎన్నో పురస్కారాలు పరిచాయి. ప్రజలు, స్వచ్ఛంద సంస్థలు, విశ్వవిద్యాలయాలు, ప్రభుత్వం వారిని పలు అవార్డులతో,

పలు సందర్భాలలో సత్కరించడం వారిపట్ల సమాజానికి గల గౌరవాభిమానాలకు నిదర్శనాలు.

1979లో ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుండి “కళాప్రపూర్ణ” గౌరవ డాక్టరేట్ను, 1989లో తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంవారి శుక్ల ఉగాది గౌరవ పురస్కారాన్ని, 1993లో నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం నుండి డి. లిట్ గౌరవ డాక్టరేట్ను పొందారు. 1992 ఏప్రిల్ 6న నాటి భారత రాష్ట్రపతి శ్రీ ఆర్. వెంకట్రామన్ నుండి “పద్మభూషణ్” స్వీకరించారు.

వావిలాల సంస్థ

గ్రామీణాభివృద్ధి, సామాజిక, ఆర్థిక సమస్యల అధ్యయనం, పరిశోధన, ప్రజాసేవ అనే వావిలాల వారికి అత్యంత ప్రీతిపాత్రమైన లక్ష్యాలతో గుంటూరులో వావిలాల సంస్థ ఆవిర్భవించింది.

వావిలాల అధ్యక్షులుగా 1981 అక్టోబర్ 5వ తేదీన వావిలాల సంస్థ రిజిస్టర్ కాబడి, ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రావతరణ రజతోత్సవాలను పురస్కరించుకొని 1981 నవంబర్ 1వ తేదీన సంస్థ ప్రారంభింపబడింది.

వావిలాల తాము పలు దశాబ్దాలుగా సేకరించిన ఐదువేల గ్రంథాలను, మాజీ శాసనసభ్యులుగా తమకు లభించే పింఛను, వివిధ పురస్కారాల ద్వారా లభించిన సొమ్ము దాదాపు రెండున్నర లక్షల రూపాయలను ఈ సంస్థకు ఇచ్చివేసారు. ప్రతినెలా వచ్చే పింఛను మొత్తాన్ని ఈ సంస్థకే ఇచ్చేవారు.

గుంటూరు పురపాలక సంఘంవారు నామమాత్రపు ధరకు ఇచ్చిన స్థలంలో రాష్ట్ర ప్రభుత్వ గ్రాంటుతో నిర్మింపబడిన వావిలాల సంస్థ గ్రంథాలయ, గ్రామీణాభివృద్ధి పరిశోధనాధ్యయన కేంద్ర భవనాన్ని 1994 ఫిబ్రవరి 27న నాటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి శ్రీ కోట్ల విజయభాస్కరరెడ్డిగారు ప్రారంభించారు.

ఈ భవనంలో ఏర్పాటుకాబడిన గ్రంథాలయంలో ఎన్నో విలువైన పుస్తకాలున్నాయి. గుంటూరు నగరంలో 12/3, అరండల్ పేటలో ఉన్న వావిలాల సంస్థ గ్రంథాలయాన్ని పలువురు పరిశోధక విద్యార్థులు సర్వవియోగపరచు కొంటున్నారు. 1994 నుండి ఇక్కడ గ్రంథాలయశాస్త్ర సర్టిఫికేట్ కోర్సులు నిర్వహింపబడుతున్నాయి.

గ్రామీణాభివృద్ధి గురించి ఈ సంస్థ పలు సదస్సులను నిర్వహిస్తోంది. గుంటూరు నగరంలో పలు సభలకు, చర్చాగోష్ఠులకు ఈ సంస్థ వేదికగా ఉంది. లోక్ సత్తా వారి పలు ప్రజాహిత కార్యక్రమాలకు ఇక్కడే అంకురార్పణ జరిగింది.

నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయ మాజీ వైస్ ఛాన్సలర్ ఆచార్య భావరాజు సర్వేశ్వరరావు అధ్యక్షులుగా, డాక్టర్ కె.ఆర్.ఆర్. మోహనరావు (నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయ మాజీ వైస్ ఛాన్సలర్) కార్యాధ్యక్షులుగా, కుమారి వావిలాల లీలామహేశ్వరి గారు కార్యదర్శిగా ప్రస్తుతం వావిలాల సంస్థ నడుస్తోంది. ఇటీవలే వావిలాల శతజయంతి సభా మందిరాన్ని సంస్థ భవనంలో నిర్మించారు. సంస్థ ప్రాంగణంలో వావిలాల ఆడిటోరియం నిర్మాణానికి రాష్ట్రప్రభుత్వం కోటి రూ॥లు మంజూరు చేసింది.

వావిలాల ఆశయాలకు గుర్తుగా మనకు మిగిలిన ఈ సంస్థను కాపాడుకొని, అభివృద్ధి చేసుకోవడం మన కర్తవ్యం.

భావి తరాలకు స్ఫూర్తి

“సంతత దరిద్ర నారాయణ
చింతామృతా స్వాదనంబు,
విశ్వేశ్వరు మరిపించెడు
విరాట్ రూప దర్శనంబు!

పిడికెడు ఎముకల బోను
పిడుగులు రాల్చెడు తుఘాను
చెడుగు బలుల తలదన్నెడు
వడిగల అడుగుల వడుగు!

రాజకీయాధికార
గజరాజము మదమణచగ
శాస్త్రబద్ధ అంకుశంబు
సంధించెడు మావటీడు!

మజానీతి మునిగితేలు
హజారంబు దద్దరిల్లు
ప్రజాకోటి హితముమాట
బజాయింది పలుకుమేటి!

మన వావిలాల

మనిషి మనిషిగా మనుటకు
అనువగు వనరులు ఏర్పడ
మనుగడ చేబూని మనలు
మొనగాడు సేవాప్రతుడు!

గాడిచర్ల, చెరుకువాడ
జాడతెలుపు సంప్రదాయం
సిద్ధుడతడు ప్రజలమనిషి
శీలధనుడు త్యాగమూర్తి

స్వాతంత్ర్య సమరయోధ
సమూహంపు చేప, ధీమ
అమరిన అమలిన వర్తన
కానవాలు వావిలాల”

కాళోజీ నారాయణరావు (“నా గొడవ” నుండి)

ఇటు గాంధేయ నూత్రాలకు, అటు సామ్యవాద లక్ష్యాలకు మధ్య ఆచరణయోగ్యమైన సమన్వయాన్ని సాధించేందుకు చిత్తశుద్ధితో సాగిన సుదీర్ఘప్రయత్నమే వావిలాల జీవనం. జీవితంలో ఎన్నో అటుపోటులను తట్టుకొని నిల్చి, తాను నమ్మిన ఆదర్శాలకోసం కొండంత గుండెదైర్ఘ్యంతో, తిరుగులేని ధృఢసంకల్పంతో, ప్రజల పక్షాన నిల్చిన సేవా తపస్వి వావిలాలవారు. నేటి యువతకు, రాబోయే తరాలకు వారిజీవితం ఒక గొప్పస్ఫూర్తి.

తమవంటి ఎందరో కలసి పోరాడి సాధించిన స్వాతంత్ర్యం, సామాన్య ప్రజల బ్రతుకుల బాగుకు తోడ్పడడం లేదనే ఆవేదనను వారు వ్యక్తం చేసేవారు. నానాటికి రాజకీయాలు బ్రష్టుపట్టిపోవడాన్ని ఎత్తిచూపుతూ ఇలా అన్నారు.

“నైతిక విలువల పట్ల ఏమాత్రం విశ్వాసంలేని సంఘ వ్యతిరేకశక్తులు రాజకీయాలను నడుపుతుండడం వల్లనే హింసా ప్రవృత్తి అధికమైంది. అధికారంలో ఉన్నవారికి, దొంగలకు తేడాలేదు. దొంగలు చట్టవ్యతిరేకంగా అపహరిస్తుంటే, అధికారంలో ఉన్నవాళ్ళు చట్టబద్ధంగా అధికారాన్ని వినియోగించుకొని కాజేస్తున్నారు.”

మన సమాజంలో ఉన్న పరిస్థితులు ఎంతగా దిగజారిపోయాయో గుర్తుచేస్తూ, ఆవేదన చెందుతూ ఇలా అన్నారు.

మన వావిలాల

“నాడు సమాజ చైతన్యం. నేడు కుల మతతత్వాలు. నాడు అభ్యుదయ, విప్లవరచనలు - నేడు అక్షీల రచనలు. నాడు మహిళా ఉద్యమాలు. నేడు కుల, మతకక్షలు. నాడు మతసామరస్యం - నేడు మతమోఢ్యం. నాడు వర్గపోరాటాలు నేడు ముఠా తగాదాలు. నాడు వీరరాధన నేడు వ్యక్తి ఆరాధన. పాదాభివందనం. నాడు ఆదర్శవాదం. నేడు అవకాశవాదం. నేడు స్పీడు స్పీడు. పరుగులు పరుగులు. ఎక్కడికీ పరుగులు? ప్రజాస్వామ్య పరిరక్షణకా? సోషలిస్టు సమాజ సాధనకా? ఫాసిజానికా? ఆగండి, ఆగండి, ఆగి, ఆలోచించండి”

ఈ మాటల్లోవారు ఇటీవలి పరిస్థితులపట్ల ఎంతగా వ్యధ చెందారో మనకు తెలుస్తూనే ఉంది.

“నేటి సమాజ స్థితిగతులు - మనకర్తవ్యం” అనే వ్యాసంలో వావిలాలవారు ఇలా వ్రాసారు.

“మన దేశాన్ని సర్వసత్తాక, ప్రజాతంత్ర, సోషలిస్టు, లౌకిక రిపబ్లిక్ గా ప్రకటించుకొన్నాం. ఆర్థికంగా అభివృద్ధి చెందినా, ఆ అభివృద్ధి ఫలితాలు అందవలసినవారికి అందలేదు. మతాతీతం అన్నాం. కాని మత, కుల, ప్రాంతీయతత్వాలతో కుమ్ములాడుకుంటున్నాం. ద్విజాతి సిద్ధాంతంతో అఖండభారతం రెండుగా అయితే, ఈనాడు మత, కుల తత్వాలతో ఊరూరు ముక్కలుకాబోతున్నాయి. గాంధీజీ ఆహ్వానం అంటే ఇక్కడ ఈనాడు హింసాతత్వం వికృతరూపం దాల్చింది. అందరికీ స్వేచ్ఛ అంటే నేడు అసాంఘికశక్తుల స్వైరవిహారం అయిపోయింది. స్వభాష బదులు వరభాషమీద మోజు పెరిగింది. త్యాగంతో ప్రారంభమైన స్వతంత్రదేశం భోగాలతో నేడు అణగారిపోతున్నది. సోషలిజం ఆశయంగా ప్రతిన చేశాం. నేడు షేర్ల రాజ్యంగా క్రుంగిపోతున్నాం. స్వదేశీ స్వావలంబనకోసం నడుద్దాం అనుకొన్నాం. కాని విదేశీ వస్తువులకు, విదేశీ పెట్టుబడులకు తలుపులు బార్లాగా తెరిచాం. అంటరానితనం తుడిచిపెట్టుకోవాలనుకుంటే, బదుగువర్గాల వారిపై అకృత్యాలు మితిమీరి పోతున్నాయి. అర్ధరాత్రి ఆడపడుచు స్వేచ్ఛగా తిరగాలనుకొంటే, ఈనాడు పట్టపగలే అకృత్యాలకు, అఘాయిత్యాలకు వారు బలయిపోతున్నారు - ఇవీ ఈనాటి సమాజ పరిస్థితులు.”

వారి ఈ ఆవేదనలో దేశంపట్ల ప్రజలపట్ల వారికి గల మమకారం మనల్ని కట్టిపడేస్తుంది. ఆలోచించవచ్చుంది. ఆచరణకు పురి కొల్లుతుంది.

మన యువతను ఉద్దేశించి ఇలా వ్రాసారు

“మేము భారతదేశంలో బానిసలుగా పుట్టాం. కాని స్వతంత్రులుగా స్వరాజ్యం కోసం పోరాడి సాధించాం. మరి మీరో? స్వతంత్ర భారతపౌరులుగా పుట్టారు. చైతన్యంతో నిలబడి పోరాడతారా? లేదా తిరిగి బానిసలుగా మారతారా? స్వతంత్రం నుండి మరల అంధకారంలోకి వెళ్ళకుండా దేశాన్ని, స్వాతంత్ర్యాన్ని రక్షించుకోవాలని ఈనాటి యువతరాన్ని నేను కోరుతున్నాను”

ఈ సందేశాన్ని మనం మళ్ళీ మళ్ళీ మననం చేసుకొందాం. వావిలాల వారసులుగా, మనదేశాన్ని, స్వాతంత్ర్యాన్ని సంరక్షించుకొందాం!

యువత అంటే వావిలాలకు ఎంతో ఇష్టం. దేశ భవిష్యత్తువారి చేతుల్లోనే ఉన్నదని వారి ప్రగాఢ విశ్వాసం. యువతరంపైనే ఆయన ఆశలన్నీ. యువత “దూదూ” బసవస్థలుగా, ఆలోచనారహితంగా ఉండకుండా, చేపల్లా ఎదురీత నేర్చుకోవాలని, దేశభక్తుల జీవిత చరిత్రలను చదివి, వారు చేసిన సేవల్ని మననం చేసుకొంటూ, ఆ స్ఫూర్తితో దేశ స్వాతంత్ర్యాన్ని కాపాడుకొంటూ, ఒక ఆదర్శంతో, నిజాయితీ, అత్యవిశ్వాసం, నిరాదంబర జీవితం, సత్రువర్తన, మానవ హృదయం కలిగిఉండి, వ్యక్తిత్వాన్ని కోల్పోకుండా, విద్యాహంకారం లేకుండా, ప్రజలతో కలసి ముందుకు సాగాలని ఉద్దేశించేవారు.

యువతరం ఎప్పుడూ, ఆశావాదాన్ని వదలకూడదని, వారికుండే నిర్మాణదక్షతకు తోడుగా, మంచి ఆదర్శాలను, ఆ ఆదర్శాలను చేరేందుకు మంచి మార్గాలను ఎంచుకొని, స్వార్థరహిత త్యాగబుద్ధిని అలవరచుకొని, తమ ఆదర్శజీవనం ద్వారా ప్రజాసమస్యల పరిష్కారంకోసం ప్రజలను సంఘటిత పరచాలని వారి ఆకాంక్ష.

దేశంలో అభివృద్ధి ఉంది కాని సంక్షేమం లేదు. ఆర్థిక వనరులు అనేకం పెరిగాయి. కాని సమాజంలో చేరవలసిన వారికి ఈ ఫలితాలు చేరనేలేదు. సుఖంగా, న్యాయంగా, సమతతో ప్రజల్ని ఉంచగలిగే సామాజికాభివృద్ధిని సాధించగల వ్యవస్థను రూపొందించు కునేందుకు యువతరం కృషి చేయాలనే వారు.

మనిషిని మనిషిగా చూడగలిగే నీతి మాత్రమే నీతి. అటువంటి నీతిపంథమైన సమాజ నిర్మాణంకోసం యువత దీక్షతో పూనుకోవాలని ప్రబోధించేవారు. వారి సందేశం మనల్ని ముందుకు నడిపిస్తుంటుంది.

శ్రద్ధాంజలి

ఎల్లప్పుడూ ఎంతో ఉత్సాహంతో పనిచేస్తూ, మనందరికీ స్ఫూర్తి ప్రదాతగా ఉండే వావిలాల 2000 వ సంవత్సరం ఏప్రిల్ లో తీవ్ర అస్వస్థతకు లోనయ్యారు. 2000 ఏప్రిల్ 8 నుండి మే 11వ తేదీ వరకు హైదరాబాద్ లోని నిజాం వైద్య విజ్ఞానసంస్థ (నిమ్స్)లో ఉండి చికిత్స పొందారు. పక్షవాతంవల్ల నాటినుండి వారి పర్యటనలు ఆగిపోయాయి. 2000 మే 12న గుంటూరు చేరుకొన్నారు. తర్వాత పరిస్థితి కొంచెం మెరుగుపడినప్పటికీ, మళ్ళీ పూర్వపు పూర్తి ఆరోగ్యం చేకూరలేదు. అలాగే వీల్ ఛైర్ లో ఉండే కొన్ని ముఖ్యమైన కార్యక్రమాలకు హాజరయ్యారు. శరీరం సహకరించకపోయినా, వారి ఆలోచనల్లో చురుకుదనం తగ్గలేదు. వారి అన్నగారి కుమార్తె లీలా మహేశ్వరిగారు ఎప్పుడూ వెన్నంటే ఉండేవారు.

తన సుఖాన్ని ఎన్నడూ చూసుకోకుండా, ప్రజలకోసం, దేశప్రగతికోసం నిరంతరం తపించిన, వళ్ళు వంచి కష్టించిన వావిలాలవారి శరీరం అలసిపోయింది. ఎన్నివేల కిలోమీటర్లు తిరిగారో, ఎన్నెన్ని ఉద్యమాలు నడిపారో, ఎన్నెన్ని పోరాటాలలో ఆరితేరారో, ఎన్నెన్ని కొత్త ఆలోచనలతో మనల్ని ముందుకు నడిపించారో తలచుకొంటేనే ఎంతో ఆశ్చర్యం కల్గుతుంది. ఒక్క దేశభక్తి ఉంటే చాలు ఎన్నెన్నో చేయగలం అనే ఆత్మవిశ్వాసం మనకు కల్గుతుంది. వారు ఆహారం తీసుకొంటున్నప్పుడు ఒక చిన్న ఇడ్లీముక్క, పొరమారడంవల్ల ఊపిరితిత్తులలోకి వెళ్ళి చిక్కుకుపోవడంతో వారి పరిస్థితి విషమించింది. 2003వ సంవత్సరం మార్చి 19వ తేదీన మరల వారిని హైదరాబాద్ లో నిమ్స్ లో చేర్చించారు. నలభైరోజులపాటు వారి ప్రాణాలు కాపాడేందుకు వైద్యులు విశ్వప్రయత్నం చేశారు. కొన్ని రోజుల తర్వాత కోలుకొంటున్నట్లు కన్పించినా, రానురాను అనారోగ్యం తీవ్రమైంది. 2003 ఏప్రిల్ 29వ తేదీ తెల్లవారుజామున నాలుగుగంటలకు వారి శ్వాస శాశ్వతంగా ఆగిపోయింది.

ఆరోజు ఉదయం ఆరుగంటలకు లీలా మహేశ్వరిగారు హైదరాబాద్ లో మా ఇంటికి ఫోన్ చేసి “కుమార్ గారూ, బాబాయిగారు ఇకలేరు” అన్నారు. నివ్వెరపోయి, పావుగంటలో నిమ్స్ న్యూ మిలీనియం బ్లాక్ లో వారున్న గదికి చేరాను.

అప్పటికి కొన్ని రోజుల క్రితమే నా గురువు యాతగిరివారు వచ్చి, చూసి వెళ్ళారు. వావిలాలవారు కోలుకొంటున్నారని మేము అనుకొన్నాము. నేను, నా శ్రీమతి వెళ్ళి చూసి వచ్చాము. కాని ఇంతలోనే అంతా అయిపోతుందనుకోలేదు.

నేను నిమ్స్ కు వెళ్ళేసరికి పత్రికా, టి.వి. విలేఖర్లు వచ్చారు. టి.వి. ఛానళ్లద్వారా వావిలాల ఇక మనకులేరనే వార్త దావానలంలా వ్యాపించడంతో, అరగంటలో హైదరాబాద్ నగరంలో గల వావిలాల వారి అభిమానులు, మిత్రులు, రాజకీయనాయకులు, అధికారులు ప్రవాహంలా వచ్చారు. వావిలాల వారి భౌతికకాయాన్ని అక్కడే హాల్ లోకి చేర్చారు. వావిలాల కుటుంబ సభ్యులు ప్రక్కనే విషాద పదనాలతో విలపిస్తూ ఉన్నారు. వావిలాల వారికి అత్యంత ఆప్తులు, ఐ.ఎ.ఎస్. లకే ఆదర్శమైన శ్రీ యస్.ఆర్. శంకరన్ గారు వచ్చారు. వారిని చూడగానే నాకు దుఃఖం ఆగలేదు. రాష్ట్రమంత్రులు శ్రీ టి.దేవేంద్రగౌడ్, డాక్టర్ కోడెల శివప్రసాదరావు, ఇంకా పలువురు శాసనసభ్యులు, పార్లమెంటు సభ్యులు, నాయకులు రావడం ప్రారంభించారు. సారా వ్యతిరేకోద్యమ కాలంలో నెల్లూరుజిల్లా కలెక్టరుగా ఉన్న, ఇరిగేషన్ కార్యదర్శి కొప్పల రాజుగారు వచ్చారు. కొద్ది నిమిషాలు వావిలాలవారి గొప్పతనం గురించి మాట్లాడుకొన్నాం. మన రాష్ట్రంలో ఒక ముఖ్యమైన ఇరిగేషన్ ప్రాజెక్టుకు వారిపేరు పెట్టిద్దాం అన్నారు.

సీనియర్ ఐ.ఎ.ఎస్. అధికారులు శ్రీ జొన్నలగడ్డ రాంబాబు, శ్రీలంక వెంకట సుబ్రహ్మణ్యం, నాటి హైదరాబాద్ జిల్లాకలెక్టర్ శ్రీ రాజేశ్వర్ తివారి గార్లు వచ్చారు. వావిలాల ప్రేయశిష్యులు, అధికార భాషా సంఘంరోజుల్లో వారివద్ద పనిచేసిన శ్రీ కె.యస్. బి.వి.కె. శివరావుగారు వచ్చారు. ఇంకా ఎందరెందరో వస్తూనే ఉన్నారు.

కాసేపటికి ముఖ్యమంత్రి శ్రీ నారాచంద్రబాబునాయుడుగారు వచ్చారు. వారివెంట పెద్దసంఖ్యలో నాయకులు, అధికారులు వచ్చారు. నిమ్స్ మిలీనియం బ్లాక్ లో ఆ హాలు జనంతో క్రిక్కిరిసిపోయింది. ముఖ్యమంత్రిగారు లీలా మహేశ్వరి గారితో మాట్లాడారు. ఆ రోజు ఆయనకు ప్రకాశంజిల్లా పర్యటన ఉంది. ముందుగా “వావిలాలవారి భౌతికకాయాన్ని గుంటూరు తీసుకువెళ్తాం. అక్కడినుండి సత్తనపల్లి వెళ్ళాలి.” అన్నారు లీలామహేశ్వరిగారు. “గుంటూరుకు హెలికాప్టర్ లో పంపిద్దాం” అన్నారు నాటి ప్రభుత్వం ప్రత్యేక ప్రధానకార్యదర్శి శ్రీ రాంబాబుగారు. ఈ ప్రతిపాదనకు శ్రీ చంద్రబాబునాయుడుగారు వెంటనే అంగీకరించడంతో, ఏర్పాట్లు చకచకా జరిగిపోయాయి.

నేను ముఖ్యమంత్రిగారి ప్రధాన భద్రతాధికారితో మాట్లాడి, నాకు సెల్ ఫోన్ ఒక్కసారి ఇవ్వవలసిందిగా వారిని కోరగా, వెంటనే ఇచ్చారు. అప్పుడు నాటి గుంటూరు జిల్లా జాయింట్ కలెక్టర్ (నేటి మెదక్ జిల్లా కలెక్టర్), నా ప్రియ సోదరులు శ్రీ బుర్రా వెంకటేశంగారిని ఫోన్ చేసాను. వారికి వావిలాల వారంటే ఎంతో గౌరవం. మున్సిరీలో ఐ.ఎ.ఎస్. శిక్షణ పొందుతున్నప్పుడే “మన వావిలాల”ను పూర్తిగా చదివి, అవగాహన చేసుకొని, నన్ను అభినందించినవారు.

వెంకటేశంగారు కలెక్టర్ గారితో మాట్లాడి, హుటాహుటిన మందీ మార్పులతో సత్తెనపల్లి చేరుకొన్నారు. సత్తెనపల్లి రైల్వే స్టేషన్ కు సమీపంలో ఐదు ఎకరాల మున్సిపల్ స్థలాన్ని వావిలాలవారి అంత్యక్రియలకోసం, అక్కడేవారి స్మారకార్థం ఉద్యానవన నిర్మాణకోసం రాష్ట్రప్రభుత్వం అప్పటికప్పుడే కేటాయించింది. వెంకటేశంగారు బుల్ డోజర్లు తెప్పించి, పిచ్చిమొక్కలతో, చిందరవందరగా ఉన్న ఆ స్థలాన్ని శుభ్రంచేయించి, ఆనాటి సాయంకాలాని కల్లా అన్ని ఏర్పాట్లుచేసారు.

ముఖ్యమంత్రి చంద్రబాబునాయుడుగారు ప్రకాశంజిల్లా పర్యటనకు వెళ్ళిపోయారు. హైదరాబాద్ నుండి హెలికాప్టర్ లో బయలుదేరి లీలామహేశ్వరిగారు వావిలాల వారి భౌతికకాయంతో గుంటూరు చేరుకొన్నారు. అక్కడ ప్రజల సందర్శనార్థం 9/2 ఆరంబంపేటలో గల వారింటిలోను, తరువాత వావిలాల సంస్థ భవనంలోను వారి భౌతికకాయాన్ని కొన్ని గంటలు ఉంచారు. ఎందరెందరో పెద్దలు, మిత్రులు, అభిమానులు, ప్రజలు వచ్చి నివాళులర్పించారు.

ఈలోగా శివరావుగారు, నేను వావిలాలవారి కుటుంబ సభ్యులతో కలసి సత్తెనపల్లి చేరుకొన్నాము. వావిలాల వారిని ఎంతగానో అభిమానించే అవనిగడ్డ శాసనసభ్యులు శ్రీ మండలి బుద్ధప్రసాద్ గారు, సీనియర్ ఐ.ఎ.ఎస్. అధికారి శ్రీ ఎల్.వి.సుబ్రహ్మణ్యంగారు సత్తెనపల్లి వచ్చారు.

సత్తెనపల్లి వావిలాలవారి వీధిలో గల వారి రెల్లుపాక ఎదురుగా రోడ్డుపై పామియానా వేసి, వారి భౌతికకాయాన్ని ఉంచారు, జనం తండోపతండాలుగా వస్తున్నారు. వారిని కదసారి దర్శించుకొని, జ్ఞాపకాలను నెమరువేసుకొంటున్నారు. “అయ్యో, మా పెద్దయ్య ఇకలేడ”ంటూ విలపిస్తూ వందలాది మంది సుగాలీ స్త్రీలు వచ్చార్లు. శివరావుగారు, నేను వావిలాలవారి పవిత్ర కార్యక్షేత్రమైన ఆ “సత్యకుటీరం”లోకి వెళ్ళాము. వారు ఎన్నో సంవత్సరాలు నివసించిన, ఆ చిన్నగదిలో ఒకపెద్ద పెట్టె, దానినిండా పుస్తకాలు ఉన్నాయి. ఆ పుస్తకాలన్నిటినీ, అక్కడి వస్తువులన్నీ

గుంటూరులోగల వావిలాల సంస్థ గ్రంథాలయానికి తరలించాలని లీలామహేశ్వరిగారితో అన్నాము. వివిధ పత్రికల విలేఖరులు వస్తున్నారు. అక్కడి విషయాలగురించి, జనప్రవాహంగురించి, వావిలాల వారి గురించి వ్రాసు కొంటున్నారు. కొందరు యువ విలేఖరులకు నేను వావిలాలవారి గురించి చెప్తూ ఉన్నాను. ఇంతలో ఒక నడివయసున్న స్త్రీ నా వద్దకువచ్చి, “బాబూ ఈ అయ్యగారికి భార్య, పిల్లలు ఉన్నారా?” అని అడగగా, “అమ్మా, ఈయన దేశంకోసం బ్రహ్మచారిగా ఉండిపోయిన మహానుభావుడు” అనగానే, ఆమె వెంటనే “నాబాబే, ఈ నాయన ఎంత గొప్పోడో” అంటూ వావిలాలవారి కాళ్ళకు మ్రొక్కింది.

నాకు దుఃఖం తన్నుకొంటూ వచ్చింది. తెల్లవాడిని తరిమికొట్టిన వావిలాల, తెలుగు రాష్ట్రంకోసం తపించి, తెచ్చిన వావిలాల, తెలుగు భాషకోసం వెలుగు దివిటీ చూపిన వావిలాల, మాస్కో రేడియోలో మనవాణిని విన్పించిన వావిలాల, యానాదులతో ఇసుకలో పడుకొన్న వావిలాల, దళిత తమ్ముళ్ళకు తలంటు పోసిన వావిలాల, సుగాలీల సూరీదైన వావిలాల, సారా రాక్షసితో సమరం సల్పిన వావిలాల, చైనాగోడెక్కి భారత - చైనా మైత్రికి పచ్చజెండా చూపిన వావిలాల, వీర తెలంగాణా సాయుధ పోరాటాన్ని సమర్థించిన వావిలాల, నిజాంపాలనపై నిప్పులు కురిపించిన వావిలాల, గాంధీజీ ఆశయాలను గడప గడపకూ తీసుకువెళ్ళిన వావిలాల, సామ్యవాద ధ్యేయంకోసం సర్వం ధారపోసిన వావిలాల, నాలాంటి వేలాదిమందికి స్ఫూర్తినిచ్చి నడిపించిన వావిలాల, నా ఇంటికి వచ్చి నా జన్మను ధన్యంచేసిన వావిలాల, ఇక భౌతికంగా మనకు లేరనే వాస్తవం ఎంతో కఠోరంగా తోచి, నా మనసంతా నిర్వేదంతో నిండిపోయింది.

అప్పటికి సాయంకాలం కావస్తోంది. ప్రజలు వస్తూనే ఉన్నారు. “సత్యకుటీరం” నుండి ప్రజాప్రవాహంతో వావిలాల అంతిమయాత్ర మొదలై, సాగుతోంది. శివరావుగారు, నేనూ బరువెక్కిన హృదయాలతో నెమ్మదిగా నడుస్తూన్నాం. మాతో వస్తూన్న ఆ ఊరి రైతు ఒకరు శివరావుగారిని గుర్తుపట్టి “అయ్యో, మీరు పెద్దయ్యగారి దగ్గరికి వస్తూండేవారు కదా!” అని పలుకరించారు. అప్పటి సంగతులు మూర్ఖాదుకొంటూ శాసేపటికి రైల్వే స్టేషన్ కు దగ్గరలో ప్రభుత్వం వావిలాల ఉద్యానవనం కోసం కేటాయించిన స్థలానికి చేరాము.

అప్పటికే అక్కడకు ఎందరో నాయకులు, ప్రజాప్రతినిధులు, మంత్రులు, అధికారులు, అభిమానులు, అశేష ప్రజాసేవకు వచ్చి ఉన్నారు. రాష్ట్రముఖ్యమంత్రి శ్రీ

ఆంధ్రబాబునాయుడు గారు, పలువురు సీనియర్ మంత్రులు, పార్లమెంటు సభ్యులు, శాసనసభ్యులు, వావిలాల వారి శిష్యులు, ఎందరెందరో వచ్చారు.

అక్కడ ఏర్పాట్లలో తలమునకలై ఉన్న గుంటూరు జిల్లా జాయింట్ కలెక్టర్ శ్రీ బుర్రా వెంకటేశ్వరరావుగారిని నాకు వరిచయం చేసారు. అప్పుడు శ్రీ వెంకటేశ్వరరావుగారు ఆయన చేతిలో ఉన్న ఒక పైలును తెరచి నాకు చూపించారు. ఆ పైలులో “మన వావిలాల” పుస్తకం. ఎందరో ప్రముఖులు వస్తున్నందున ఎవరు వావిలాల గురించి ఏమి అడిగినా చెప్పడానికి వీలుగా ఉంటుందని ఆయన ముందుచూపుతో, ఆ పైలుపట్టుకొని ఉన్నారు. అప్పుడు నాలోకల్గిన భావాలను మాటలలో వ్యక్తం చేయలేను. దుఃఖం, ఉద్వేగం, నిర్వేదం, ఆవేదన అన్నీ కలగలిసిపోయాయి.

మరికొద్ది నిమిషాలలో వావిలాలవారి భౌతికకాయానికి, వారితోబాటు ఎప్పుడూ ఉండే గాంధీబొమ్మ ఖద్దరు సంచికి అగ్ని సంస్కారంతో అంత్యక్రియలు మా కళ్ళముందే జరిగిపోయాయి.

అందరూ తరలివెళ్ళిపోయేసరికి రాత్రి 9 గంటలయింది. శివరావుగారు, నేను వావిలాలవారి గురించి మాట్లాడుకొంటూ, రోడ్డుప్రక్క ఉన్న చిన్న హోటల్‌లాంటి ప్రదేశానికి చేరుకొన్నాం. మాకు తినడానికి ఆహారం అందిస్తోన్న ఖద్దరు కుర్రాళ్ళే ఆ చిన్నహోటల్ నడుపుతున్నవారు. వాళ్ళతో మాటలు కలిపాం. వాళ్ళు శ్రీలంక కాంధీశీక కుటుంబాలకు చెందినవారు. వాళ్ళు తండ్రి వావిలాలవారు స్థాపించిన శాతవాహన సూలుమిల్లులో పనిచేసేవారట! మిల్లు మూతపడి, ఉద్యోగం పోయాక, పలు ఇబ్బందులుపడి ఆయన కేన్సర్‌తో చనిపోవడంతో, ఈ చిన్న కుర్రాళ్ళు వాళ్ళ కుటుంబపోషణకోసం ఈ చిన్నహోటల్ నడుపుతున్నారు. ఆ కుర్రాళ్ళు మాకు ఎంతో గౌరవమిచ్చారు. వావిలాలవారి పట్ల వాళ్ళకు ఎంతో భక్తి ఉంది. ఇలా ఎన్నో కుటుంబాలు మిల్లు మూతపడ్డాక రోడ్డున పడడం వావిలాల వారిని ఎంతో కలచివేసేది. మేము ఇవన్నీ తల్చుకొంటూ, ఆర్థవృద్ధులయితో వారినుండి శలవు తీసుకొన్నాము.

మరునాడు తెలుగుపత్రికలన్నీ వావిలాల వారికి ఘన నివాళునర్పించాయి. “తెలుగు గాంధీ ఇకలేరు”, “ఆఖరిగాంధీ అస్తమయం” ఇలా ప్రధానంగా వారిగురించి

వ్రాసాయి. ఆ రోజు అన్ని పత్రికల సంపాదకీయాలూ వావిలాలవారి గురించే. నాటి ఆంధ్రప్రభ సంపాదకులు, నేటి అధికార భాషా కమిషన్ అధ్యక్షులు శ్రీ ఎ.బి.కె.ప్రసాద్‌గారు. “మన వావిలాల” లోని “శాసన సభలలో ప్రజావాణి” అనే అధ్యాయాన్ని నాటి ఆంధ్రప్రభలో ప్రచురించారు.

ఇది వావిలాల శతజయంతి సంవత్సరం. వంద సంవత్సరాలక్రితం మనందరి బాగుకోసం పుట్టిన మహానుభావుడు మన వావిలాల. వారి ఆశయాలను గుర్తుంచుకొందాం. బలమైన భారతదేశాన్ని నిర్మిద్దాం. ఆంధ్రప్రదేశ్‌ను అన్ని రంగాలలో అగ్రగామి రాష్ట్రంగా అభివృద్ధి చేద్దాం. తెలుగుభాషకు వెలుగుతెద్దాం. అట్టడుగు వర్గాల ప్రజలకు అండగా ఉందాం! ప్రజలందరి సుఖసంతోషాల కోసం కృషి చేద్దాం!

జై వావిలాల.

జైహింద్.

I. వావిలాల సూక్తులు

1. స్వాతంత్ర్యసిద్ధి, విశాలాంధ్రం, మాతృభాషాభివృద్ధి, మానవజాతి రక్షణ నా ఆశయాలు. ప్రపంచశాంతి, సోషలిజం నా ధ్యేయాలు.
2. ప్రపంచాన్ని గురించి ఆలోచించు, నీ ఊరినుండి ఉద్యమించు.
3. చరిత్ర నిరంతరవాహిని అది భావి తరాలకు విజ్ఞాన గని.
4. చచ్చేంతవరకు చదవాలి, వచ్చేంతవరకు వల్లించాలి.
5. పెద్ద హోటళ్లు మనల్ని తింటాయి, చిన్న హోటళ్ళలో మనం తింటాం.
6. వేష భాషలతో కాదు, వ్యక్తిత్వంతో భాసించాలి.
7. తల్లి చదివితే అజ్ఞానం తొలగిపోతుంది, తండ్రి చదివితే దరిద్రం అంతరించిపోతుంది.
8. సీల జారితే బండి పడిపోతుంది, శీలం జారితే మనిషి పడిపోతాడు.
9. ఆత్మవిశ్వాసం ఉన్నవారు ఎవరికీ లొంగి ఉండాల్సిన పనిలేదు.
10. మధ్య తరగతి వారి వనరులు పరిమితం. కలలు కనేది శ్రీమంతుల స్థాయిలో.
11. పంట పండేతే ఒక ఏడాది నష్టపోతాం. విద్యా వ్యవస్థ పండేతే ఒక తరాన్ని నష్టపోతాం.
12. నీవు ఇతరులను విమర్శించదలిస్తే, విమర్శలను స్వీకరించేందుకు కూడా సిద్ధంగా ఉండు.
13. సేవయే జ్ఞానం. స్వార్థమే అజ్ఞానం.
14. బానిసకు బాధ లెక్కువ. స్వతంత్రుడికి బాధ్యతలెక్కువ.
15. ప్రజలను ప్రేమించలేనివాడు నాయకుడు కాదు; కాలేదు.
16. జాతిని ఉత్తేజపరచే, ఒకమంచి పని ప్రారంభించు. ఆ కృషిలో విఫలం చెందినా ఫరవాలేదు. అది విజయానికే దారి చూపుతుంది. ముందుగా కృషిని ప్రారంభించు.
17. ప్రాంతీయభాషలలో సాగే పరిపాలనే పటిష్ఠమైనది.
18. పౌరులందరికీ సమాన అవకాశాలుండడమే కాక, సామాజిక న్యాయం కూడా సమకూడాలి.

తెలుగులో:

1. శివాజీ (జీవితచరిత్ర) - 1922
2. శాంతి (నాటకం) (అముద్రితం) - 1923
3. ప్రభాతం (కథ) - 1925
4. శబరి (నాటకం) - 1926
5. సత్యవిజయం (అముద్రితం) - 1927
6. ప్రాంజలి (పద్యాలు) (విద్యార్థి పత్రికలో ప్రచురితం) - 1928
7. లక్ష్మణరావు (కొమర్రాజు వెంకటలక్ష్మణరావు జీవితచరిత్ర) (ఆంధ్ర విద్యార్థి పత్రికలో ప్రచురితం) - 1928.
8. దేశబంధు (అముద్రితం) - 1929
9. సోవియట్ స్త్రీలు - 1929.
10. ఆంధ్రరాష్ట్రం - 1936.
11. ఆంధ్ర సంస్థలు - 1937.
12. సంస్థానాలు - 1939.
13. మాధవా! (ముత్యాల సరాలు) (దీనబంధు పత్రికలో ప్రచురితం) - 1940.
14. నానా దేశాలు (కృష్ణాపత్రికలో వ్యాసాలు) - 1940.
15. మద్రాసు మంత్రివర్గమా ఎక్కడికి? - 1947.
16. తుంగభద్ర ప్రాజెక్టు - 1947.
17. మన్యంలో - 1947.
18. గ్రంథాలయాలు - 1948.
19. బస్సరాంధ్రులు (మద్రాసు ఆంధ్రజ్యోతి దినపత్రికలో ప్రచురితం) - 1948.
20. స్టేర్లింగు నిల్వలు (ప్రజాశక్తిలో ప్రచురితం) - 1948.
21. ఆంధ్ర రైల్వేలు - 1949.
22. గ్రంథాలయ బిల్లు - 1949.

23. పత్రికా రచన - 1950.
24. విశాలాంధ్రం - 1951.
25. నందికొండ ప్రాజెక్టు - 1952.
26. నవ్యాంధ్రం - 1953.
27. పరిపాలనా సంస్కరణలు - 1960.
28. ఆంధ్రప్రదేశ్ ద్రవ్య స్థితి - 1961.
29. మన అసెంబ్లీ - 1962.
30. కృష్ణా గోదావరి జలాలు - 1963.
31. మన ప్లాను తీరు - 1965.
32. ఆంధ్రప్రదేశ్ బడ్జెట్ - 1969.
33. సస్య విప్లవం - 1970.
34. పోలవరం బ్యారేజి (రామపాదసాగర్) - 1972.
35. అధికార భాష - 1975.
36. పాలనా భాష - 1976.
37. ఆంధ్రప్రదేశ్ లో గ్రంథాలయోద్యమం - 1977.
38. ఆనాడే తెలుగు లెస్స - 1977.
39. అధికార భాషలుగా దేశభాషలు - 1979.
40. జింబాబ్వే - 1979.
41. ఆంధ్రప్రదేశ్ - 1983.
42. నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం పుట్టుక - 1984.
43. తెలుగులో చదువు - 1985.
44. మన చదువులు - 1987.
45. ఏమైంది మన ధనం? - 1993.
46. మధ్యనిషేధ ఉద్యమతరంగాలు - 1994.
47. గ్రామాలకు తరలండి - 1995.

In English

1. Administrative Reforms - 1956.
2. Real Democracy - 1960.
3. Andhra Finances - 1961.
4. Andhra Pradesh Finances - 1964.
5. New Administration - 1965.
6. Federal Finances - 1968.
7. Planning and Finances - 1973.
8. STUDENTS' UNREST - 1974.
9. Languages in Administration - 1976.
10. Library Movement in Andhra Pradesh - 1977.
11. Centre - State Finances - 1977.
12. Social Justice and Development Finances - 1980.
13. Federalism - 1983.
14. Rural Problems - 1986.
15. Union - State finance - 1988.
16. National Finances - 1993.
17. March to Villages - 1995.

III. మాన్యుల మాటల్లో మన వావిలాల

1. “వ్రేళ్ల లెక్క లోన వెలసిన నిస్వార్థ
భరత మాతృదేశభక్తులందు
వావిలాల భవ్య జీవనాచరణము
ఆంధ్రజాతికొక యుదాహరణము”
మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి
2. “తనువేమో బక్కచిక్కి నయది, కార్యమో
అఖిలాంధ్రదేశ వ్యాప్తి గలది;
చదివిన చదువేమో స్వల్పమ్ము, జ్ఞానమో
శాస్త్రజ్ఞ విబుధ విస్మయకరమ్ము”
ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాపధాని
3. “వావిలాలకు తెలియని సమస్య, ఆయన
చదువని విషయం, అడగని ప్రశ్నలేవు”
అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావు
4. “ఆయన ఆదర్శవంతులైన ప్రజాసేవకులు”
ఆచార్య ఎన్.జి.రంగ
5. “ఆయనది సంపూర్ణ సేవామయమైన జీవితం”
ప్రభాకర్ జీ
6. “ప్రజా సేవలో ఆయనను పోలినవారు అరుదు”
గోర
7. “ఈయన ఆదర్శనీయులలో ఆదర్శ పురుషుడు”
తెన్నేటి విశ్వనాథం
8. “వారికి ప్రజాసేవ తప్ప వేరు పరమార్థం లేదు”
ఆచార్య మామిడిపూడి వెంకటరంగయ్య

9. “ఆదర్శ గ్రంథాలయ సేవకుడై,
ఆంధ్రుల మన్ననను బడసిన విజ్ఞాన ఖని”
శరణ రామస్వామి చౌదరి
10. “ఆయన ప్రజ్ఞ అనమానము.
ఆయన సేవ భహుముఖము”
అయ్యంకి వేంకట రమణయ్య
11. “ఆయన పేద ప్రజలకు
ఎడబాయని నీడ,
అనాథలకు అరమరలేని అండ”
వెన్నెలకంటి రాఘవయ్య
12. “లక్ష్యశుద్ధి, కార్యదక్షత గల సమరయోధుడు”
వేములపల్లి శ్రీకృష్ణ
13. “ఆయన దేశ బంధు. ఆయన ఎంత త్యాగధనుడో, అంతటి విజ్ఞాన ధనుడు.
గుంటూరు జిల్లాలో ప్రతి ఇసుక రేణువు ఆయన కాలిముద్ర క్రింద పడినదే”.
ద్రోణరాజు లక్ష్మీబాయిమ్మ
14. “వీరు జాతిమత కుల వివక్షతలు లేక, పార్టీ నిర్బంధాలకు లోనుగాక,
ప్రజాసేవయే పరమేశ్వర సేవగా నిరంతరం పనిచేయు మహానీయులు”
కల్లూరు సుబ్బారావు.
15. “ఆయన ఒక విశిష్టవ్యక్తి. ఆలోచనలో, మాటలో, చూపులో నూటిదనం
కొట్టవచ్చినట్లు కన్పడుతున్నా, మనసు నవనీతం”
గొట్టిపాటి బ్రహ్మయ్య.
16. “వీరి సేవ ఎంత ఉదాత్తమైనదో చేప్పవలసిన పనిలేదు. వీరికి గల లోక
ప్రియత్వమునకు వీరి నిస్వార్థమగు సేవయే తార్కాణము.
మాడపాటి హనుమంతరావు
17. “సూక్ష్మాతి సూక్ష్మమైన వివరాలను సేకరించడంలో శనివారపు సుబ్బారావుగారి
ఓపిక, చెరుకువాడ నరసింహంగారి వాగ్ధాటి, ఆంధ్రకేసరి ప్రకాశం పంతులుగారి

సాహసం, డాక్టర్ భోగరాజు పట్టాభిసీతారామయ్యగారి జ్ఞాపకశక్తి, ఆచార్య రంగాగారి చొరవ, గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారి బాధాసహనం, కొండా వెంకటప్పయ్య పంతులుగారి నిజాయితీ, గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి గారి వాదపటిమ, జవహర్‌లాల్ నెహ్రూగారి విశాల దృక్పథం, గాంధీ మహాత్ముని విశ్వమానవ ప్రేమ, రాజగోపాలాచారిగారి సునిశిత మేధ ఇవన్నీ తగినపాళ్ళలో వీరిలో చేరుకున్నవి. ఈయన పదహారణాల ఆంధ్రుడు. నూరుపైసల భారతీయుడు. పండితారాధ్యుల నాగేశ్వరరావు

18. “స్వార్థరహితుడై, సత్రువర్తకుడై, నిర్భయుడై, దేశసేవా పరాయణుడగుటలో గల మహత్తర నైతికశక్తియే వీరి బలము”

ఆత్మకూరి గోవిందాచార్యులు

19. “నేటి రాజకీయరంగంలో ప్రజాచోదకులుగా శీలాధిక సంపత్తి శిథిలంకాకుండా వ్యవహరిస్తున్న కొద్దిమందిలో వీరొకరు”

ఆచార్య రాయప్రోలు సుబ్బారావు

20. “అవకాశవాద రాజకీయాలకు, పదవీ వ్యామోహాలకు అతీతంగా, అంతరాత్మసాక్షిగా, ముక్కుకు సూటిగా పోయే నిష్కల్మష, నిస్వార్థ ప్రజానాయకుడు మన వావిలాల”

సర్దార్ గౌతు లక్ష్మణ్

21. “వీరి వద్ద నేర్చుకోవలసిన గొప్ప విషయం సమయపాలన. ఆయనలో సౌజన్యము, స్నేహము తొణికిసలాడుతవి”

కోదాటి నారాయణరావు

22. “సాంస్కృతిక, నైతిక విప్లవానికి వావిలాలవారు ప్రత్యక్ష ప్రతీక. కాంగ్రెసు, కమ్యూనిస్టు ఉద్యమాల ఉత్తమ సంస్కృతిని జీర్ణించుకొన్న సవ్యసాచి”

ఏటుకూరు బలరామమూర్తి

23. “ఆయన పట్టిన ధ్వజం త్యాగం. సాహసం, ధైర్యం ఆయన రెండు కళ్ళు. స్వతంత్రత ఆయన బ్రతుకు”

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు

24. “జాతికి తన బ్రతుకును కానుకగా పెట్టిన వావిలాలవారిది సార్వక జీవితం”

డాక్టర్ దాశరథి కృష్ణమాచార్యులు

25. “ఆయన అనేక వ్యతిరేక విషయాలను తమ జీవితంలో నమస్వయం పరచుకోగలిగారు. ఘర్షణలు లేని మేళవింపు వారి జీవితం. గాంధీతత్త్వమును, కమ్యూనిజమును మేళవించుకొన్నారు. దేశాభిమానాన్ని, భాషాభిమానాన్ని శ్రుతితప్పకుండా నమస్వయించుకొన్నారు. ఆదర్శము, ఆచరణ భుజములు రాసుకుంటూ నడిచాయి. ఆవేశము, పట్టుదల హద్దులుమీరకుండా విహరించాయి. పల్నాటిసీమమీద కాళ్ళు, హిమాలయాలమీద కళ్ళు ఉంచిన దేశభక్తుడు”

డాక్టర్ బెజవాడ గోపాలరెడ్డి

26. “ఎనిమిది దశాబ్దాల ప్రజాజీవితంలో ఎన్నో ప్రజా సమస్యలకు పరిష్కార మార్గాలు సూచించిన కర్మయోగి”

మహీధర రామమోహనరావు

27. “నిస్వార్థానికి, నిరాదంబర జీవితానికి ఆయన ఒక ప్రతీక. వావిలాలవారు ఒకవ్యక్తి అనడంకంటే, ఒక ఉద్యమం అనడం సముచితం.”

డాక్టర్ చల్లా రాధాకృష్ణశర్మ

28. “ఉన్నతాశయం, ఉదాత్త జీవనం వారి లక్షణం. కాలం మారినా, తాను నమ్మిన సిద్ధాంతాలకు బద్ధంకణుడై, ఆచరణ పూర్వకంగా జీవనాన్ని సాగించిన ధన్యజీవి”

ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం

29. “జీవన సాఫల్యానికి రాజకీయ రంగాన్ని ఒక మార్గంగా ఎంచుకున్న ఋషి”

ఆచార్య తూమాటి దొణప్ప

30. “శాసనసభలో ఆయన సాత్విక సిసింద్రి. ఆయన నిలబడితే మంత్రులగుండెల్లో రైళ్ళు పరుగెట్టేవి”

కూచిమంచి సత్యసుబ్రహ్మణ్యం

31. “పీడిత, తాడిత, బలహీన వర్గాల ప్రజోద్ధరణకై తన జీవితాన్ని అంకితంచేసిన నిష్కామయోగి. ఆంధ్రాగాంధీ మన వావిలాల”

గోవాడ నిరీక్షణరావు

32. “నిజం నిప్పుగా రూపొందితే అది వావిలాల రూపం. మబ్బు మనిషిగా రూపొందితే అది వావిలాలకు సంకేతం. సూటిదనం ఆయనకున్న మూలధనం. నిరాదంబరం ఆయన కప్పుకున్న అంబరం.”

డాక్టర్ సి.నారాయణరెడ్డి

33. "త్యాగము, హేతుబద్ధత, మానవతావాదం ఈ త్రివేణి సంగమమే వావిలాల"
బి.పి.ఆర్. వికల్
34. "ఆయన ఎంత మేధానంపన్నుడో అంతనిగర్వి నిరాదంబుడు. వేషభాషలలోనే కాదు; ఆలోచనలో, విశ్వాసాలలో, ఆచరణలో అన్నిటా అచ్చమైన గాంధేయవాది"
సందూరి రామమోహనరావు
35. "తనకు తెలిసిన శాస్త్రజ్ఞానాన్ని సమాజ సంక్షేమానికి శస్త్రంగా ఉపయోగించిన రచయిత. రిటైర్మెంట్ లేని వర్కింగ్ జర్నలిస్టు"
సి. రాఘవాచారి
36. "ఉత్తమ దేశభక్తుడు, ఎటువంటి కపటం, కల్మషం లేనివాడు, త్యాగము-అని ఆయనకు తెలంగాణంలో గొప్పగౌరవం, ఆదరాభిమానాలు ఉన్నాయి"
ఎం.ఎస్.రాజలింగం
37. "మన వావిలాల ప్రజాస్వామ్యవాది. త్యాగమూర్తి ధైర్యశాలి. సత్యసంధుడు. నిరాదంబుడు. యోగీశ్వరుడు. చూపులకు అతడు సామాన్యుడుగా కనిపించే మహావ్యక్తి. ప్రజల కోసం నిరంతరం తపించే, పరిశ్రమించే ప్రజానాయకుడు. స్థితప్రజ్ఞుడు. ప్రజాస్వామ్య ఋషి. రాజకీయ ఋషి"
చింతలపాటి సీతారామచంద్రవరప్రసాదమూర్తిరాజు.
38. "ఈ గోపాలకృష్ణునికి జన జీవనమే బృందావనం. ప్రశ్నలు, బాధలు, అవసరాలు, న్యాయాలు, హక్కులు, చట్టాలు, జనం, వాగులు, వంతెనలు, ప్రాజెక్టులు, ప్లానింగులు ఇవన్నీ గోపగోపీజనం"
వేటూరి సుందరరామమూర్తి
39. "గాంధీ నుంచి భారతీయ వారసత్వ సంస్కారాన్ని, మార్క్స్ నుంచి హేతుబద్ధమైన సామాజిక దృష్టిని, వీటికి తోడుగా మానవీయతనూ, అన్నిటికీ మించి పదహారేళ్ల తెలుగుదనాన్ని పుణికిపుచ్చుకున్న అరుదైన వ్యక్తి"
కె. రామచంద్రమూర్తి
40. "జాతీయోద్యమ సత్సంప్రదాయాలకు, నవసమాజ నిర్మాణదీక్షకు ఆయన సజీవ ప్రతీక."
పరకాల పట్టాభిరామరావు

41. "ప్రతి సామాజిక సమస్య పట్ల వెంటనే స్పందించి, ప్రభుత్వానికి, ప్రజలకు మార్గదర్శకత్వం చూపించగల ఏకైక నాయకుడు వావిలాల"
మండవ శ్రీరామమూర్తి
42. "There is not one field of activity in Andhra Pradesh in which he is not an active Participant. He is a walking encyclopaedia on Andhra Life"
Tarimela Nagi Reddy
43. "Vavilala was a pet of mine when he was in the big Madras Assembly in 1952."
Rajaji
44. "His simple life, strength of convictions, honesty of purpose have given him a unique position in the public life of Andhra Pradesh. His name is household word among people."
Swamy Ramananda Tirtha
45. "His Integrity, love for truth and spirit of service to the suffering masses have made him extremely popular and have earned for him universal respect"
Dr. Boorgula Rama Krishna Rao
46. "He always staunchly stood for all sided development of Telugu people, culture and language and for the unity of the Telugu people"
Ravi Narayana Reddy
47. "The flow of his speech is like Nayagara falls. In honouring him we are honouring ourselves"
Damodaram Sanjivayya
48. "His long, selfless service in the cause of our country, progressive causes and Telugu people, is before all of us to emulate"
Chandra Rajeswara Rao
49. "He lives for of others, he works for others and his life is an open book"
Kasinathuni Poorna Mallikarjunudu
50. "Perhaps there is no living example of a person. Who has given so much to the country with no thought of any personal gain for himself."
Professor Gogula Parthasarathy

51. "He is one of my dearest friends and one of those for whom I have the greatest respect and admiration"

P.V. Narasimha Rao

52. "He is among the rarest of the rare, among the endangered species of noble humans and among the spotless patriots committed to brave new Bharat"

Justice V.R. Krishna Iyer

53. "I have great regard for vavilala garu and for his national service"

R. Venkatraman

IV. కాలంతో కదలిసాగిన కార్యశీలి

- 1906:- సెప్టెంబర్ 17, జననం
- 1920:- ఆగస్టు 1, లోకమాన్యతిలక్ నిర్మాణం. తిలక్ సంస్కరణసభతో పాఠశాలకు స్వస్తి. జాతీయోద్యమంలో చేరిక.
- 1921:- నహాయనిరాకరణోద్యమంలో అరెస్ట్. మైనర్ అయినందున వదిలి వేయబడడం.
- 1922:- దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారితో తొలిపరిచయం. మొదటి పుస్తకం శివాజీ ప్రచురణ.
- 1923:- కలకత్తా ప్రాచ్య విజ్ఞానసమితివారిచే విద్యాభూషణ, సాహిత్య సరస్వతి బిరుదులు. కాకినాడ కాంగ్రెస్ మహాసభలలో వలంటీర్.
- 1924:- ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరి ప్రకాశంపంతులు నత్తెనపల్లి రాక. తొలివిజయం.
- 1925:- అక్టోబర్ 10: నత్తెనపల్లిలో శారదా గ్రంథాలయ స్థాపన.
- 1926:- బాలకవితా కుటీరం, నత్తెనపల్లి వారి "విద్యార్థి" త్రైమాసపత్రికా సంపాదకత్వం.
- 1928:- గుంటూరులో సైమన్ కమిషన్ వ్యతిరేక బహిష్కరణలో, విజయవాడలో ఇండిపెండెన్స్ లీగ్ మహాసభలలో పాల్గొనడం.
- 1929-30 మద్రాస్‌లో ఆంధ్రపత్రిక దినపత్రికలో ఉపసంపాదకత్వం.
- 1930 జూన్ 5: ఉప్పు సత్యాగ్రహంలో అరెస్టు - తొమ్మిదినెలల కఠిన కారాగారవాసం.
- 1931-32:- జైలునుండి విడుదల, ఆంధ్రపత్రికలో మరల ఉపసంపాదకత్వం.
- 1932 మే 5: శాసనోల్లంఘన ఉద్యమంలో అరెస్టు. ఆరునెలల కఠిన కారాగారవాసం.
- 1933 మార్చి 28: విషేధిత కలకత్తా కాంగ్రెస్ మహాసభలో పాల్గొంటున్న సందర్భంగా అరెస్టు. కలకత్తా ప్రెసిడెన్సీ జైలులో నెలరోజుల కారాగారవాసం. మంతెనవారిపాలెం దేవాలయంలో దళితుల దేవాలయ ప్రవేశం - అర్చకత్వం.

- సెప్టెంబర్ 6 :- వ్యక్తి సత్వగ్రహ ఉద్యమంలో అరెస్టు. రాజమండ్రి సెంట్రల్ జైలులో ఆరునెలల కఠిన కారాగారవాసం.
- 1934:- వార్ధా ఆశ్రమంలో మహాత్మాగాంధీ, సరిహద్దుగాంధీ ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్ ఖాన్లను కలుసుకోవడం. బొంబాయి కాంగ్రెస్ మహాసభలలో పాల్గొనడం, కాంగ్రెస్ సోషలిస్టు పార్టీలో చేరిక.
- 1935-39:- గుంటూరు జిల్లా కాంగ్రెస్ సంఘ సహాయకార్యదర్శి.
- 1936:- పితృవియోగం.
- 1938:- జ్యోతి పక్షపత్రిక సంపాదకత్వం. సత్తెనపల్లిలో ఐదువేలమందితో రైతురక్షణ యాత్ర నిర్వహణ.
- 1938-45:- గుంటూరు జిల్లా యానాది సంఘం అధ్యక్షులు.
- 1938-50:- ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘం సహాయకార్యదర్శి.
- 1939 సెప్టెంబర్ 6:- యుద్ధవ్యతిరేక ప్రచారం. డిఫెన్స్ ఆఫ్ ఇండియా రూల్స్ ప్రకారం అరెస్టు. ఏడాది కారాగారవాసం.
- 1941:- మరల అరెస్టు. పదినెలల కారాగారవాసం.
- 1942:- కమ్యూనిస్టుపార్టీ ఆఫ్ ఇండియాలో చేరిక. క్విట్ ఇండియా ఉద్యమకారులపై బ్రిటిష్వారి దమనకాండను ఖండించినందుకు అరెస్టు. ఆరునెలల జైలుశిక్ష.
- 1943-45:- ఆంధ్రరాష్ట్ర రైతుసంఘ సంయుక్త కార్యదర్శి.
- 1945:- ఆంధ్రరాష్ట్ర రైతుసంఘ ఉపాధ్యక్షులు. రాష్ట్ర సహకారయూనియన్ ఉపాధ్యక్షులు.
- 1945-48:- సహకారం మాసపత్రిక సంపాదకత్వం.
- 1946:- సత్తెనపల్లి నియోజకవర్గం నుండి కమ్యూనిస్టుపార్టీ అభ్యర్థిగా మద్రాసు శాసనసభకు పోటీ.
- 1947-48:- అజ్ఞాతవాసం.
- 1948:- మాతృవియోగం. అరెస్టు- బళ్ళారి-మద్రాస్ జైళ్ళలో కారాగారవాసం.
- సెప్టెంబర్ 19 కమ్యూనిస్టు పార్టీకి రాజీనామా.

- 1949:- ఆంధ్రమహాసభ తరపున ఆంధ్రరాష్ట్రంకోసం కేంద్రమంత్రి మండలి వద్దకు రాయబారం.
- 1950:- గుంటూరుజిల్లా పత్రికా రచయితల సంఘాధ్యక్షులు.
- 1951:- అఖిలపక్ష ఆంధ్రా కన్వెన్షన్ కార్యదర్శి. ఆంధ్రరాష్ట్ర శాంతి సంఘాధ్యక్షులు.
- 1952:- సత్తెనపల్లి నియోజకవర్గం నుండి ఇండిపెండెంట్ అభ్యర్థిగా ఉమ్మడి మద్రాసు రాష్ట్రశాసనసభకు ఎన్నిక. వియన్నాలో ప్రపంచశాంతి మహాసభలలో పాల్గొనడం.
- 1953:- నాగార్జునసాగర్ ప్రాజెక్టుకోసం ఉద్యమం. ప్లానింగ్ కమిషన్ వద్దకు రాయబారం.
- అక్టోబర్ 1, ఆంధ్ర రాష్ట్రవతరణ.
- 1954:- ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభలో అధికారభాషగా తెలుగు అమలుకోరుతూ బిల్లు ప్రతిపాదన. గుంటూరులో హైకోర్టుకోసం తీర్మానం ఆమోదించబడడం.
- 1955:- సత్తెనపల్లి నుండి ఇండిపెండెంట్గా ఆంధ్రరాష్ట్ర శాసనసభకు ఎన్నిక ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘం ఉపాధ్యక్షులు.
- 1956 నవంబర్ 1: ఆంధ్రప్రదేశ్ అవతరణ.
ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ సెనెట్కు ఎన్నిక.
- 1960:- కృష్ణా జలాల వినియోగంపై ప్లానింగ్ కమిషన్కు విజ్ఞాపన సమర్పణ.
- 1961:- గోవా విమోచనోద్యమానికి మద్దతు.
- 1962:- సత్తెనపల్లి నుండి తిరిగి శాసనసభకు ఎన్నిక.
- 1965:- హెల్సింగ్ ప్రపంచశాంతి మహాసభలలో పాల్గొనడం. మాస్కో రేడియోలో ప్రసంగం. ఆఫ్ఘనిస్తాన్ పర్యటన-కాబూల్లో ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్ ఖాన్ గార్ని కలుసుకోవడం.
- 1967:- సత్తెనపల్లినుండి నాలుగవసారి శాసనసభకు ఎన్నిక.
- అక్టోబర్ 12 షష్టిపూర్తి ఉత్సవం.
- 1969:- తూర్పు జర్మనీ, సోవియట్ యూనియన్, స్వీడన్లలో పర్యటన - శాంతి మహాసభలలో పాల్గొనడం.

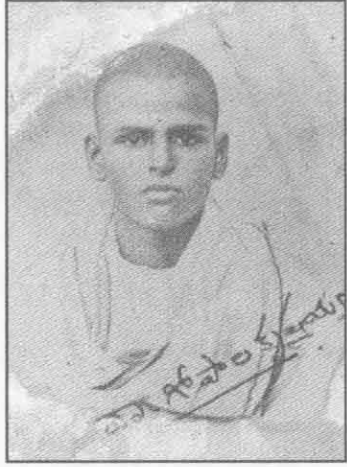
- 1972:- భారత స్వాతంత్ర్య రజతోత్సవాల సందర్భంగా భారత ప్రభుత్వం నుండి తామ్రపత్ర స్వీకారం. శాసనసభ ఎన్నికలలో పోటీ.
- 1974:- అధికారభాషా కమిషన్ అధ్యక్షులు.
- 1975:- ప్రథమ ప్రపంచ తెలుగు మహాసభలు - సదస్సుల నిర్వహణ సంఘాధ్యక్షులు.
- 1977:- అధికార భాషా కమిషన్ అధ్యక్ష పదవికి రాజీనామా.
- 1978:- ఆంధ్రప్రదేశ్ లో ప్రైవేటు గ్రంథాలయాల పరిశీలన సంఘాధ్యక్షులు. శాసనసభకు చివరిసారి పోటీ.
- 1979:- ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుండి “కళాప్రపూర్ణ” గౌరవ డాక్టరేట్ స్వీకారం.
- 1981:- వావిలాల సంస్థ ఆవిర్భావం. కౌలాలంపూర్ లో జరిగిన ద్వితీయ ప్రపంచ తెలుగు మహాసభలలో పాల్గొనడం.
- 1986:- తెన్నేటి విశ్వనాథం స్మారక అవార్డు స్వీకారం.
- 1987:- మాదన్న మంత్రి అవార్డు.
- 1988:- యార్లగడ్డ వెంకన్న చౌదరి స్మారక జాతీయ పురస్కారం.
- 1989:- తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంచే శుక్ల ఉగాది గౌరవపురస్కారం.
- 1990:- జనవిజ్ఞాన సమితి రాష్ట్ర ఉపాధ్యక్షులు.
- 1991:- హిందుస్థాన్ షిప్ యార్డ్ పునరుద్ధరణకోసం భారత ప్రధాని వద్దకు రాయబారం.
- 1992:- భారత ప్రభుత్వం నుండి పద్మభూషణ్ స్వీకరణ.
- 1992-93:- సారా వ్యతిరేక ఉద్యమంలో కీలకపాత్ర.
- 1993:- ఆంధ్రప్రదేశ్ మద్యవ్యతిరేక ప్రచారకమిటీ అధ్యక్షులు. చైనా పర్యటన, నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం నుండి గౌరవ డాక్టరేట్ స్వీకరణ.
- 1994 ఫిబ్రవరి 27:- గుంటూరులో వావిలాల గ్రంథాలయ భవన ప్రారంభం. ఆగస్టు 23 రాజమహేంద్రవలె ఆంధ్రకేసరి దిగ్గి కళాశాలను ప్రారంభించడం.
- 1995:- సెప్టెంబర్ 26: ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర మద్యనిషేధ ప్రచారకమిటీ సలహాదారుగా నియామకం.

- అక్టోబర్ 3: రాజమహేంద్రవలె నవతి ప్రవేశోత్సవంలో “మన వావిలాల” ఆవిష్కరణ.
- 1996:- స్వామి రామానంద తీర్థ గ్రామీణ సంస్థ అధ్యక్షులు. మద్యనిషేధ ప్రచార కమిటీ సలహాదారు పదవికి రాజీనామా. హైదరాబాద్, జవహర్ లాల్ నెహ్రూ సాంకేతిక విశ్వవిద్యాలయం (జె.యన్.టి.యు) 13వ స్నాతకోత్సవంలో ముఖ్య అతిథిగా ప్రసంగం - గ్రామాలకు తరలాలని యువతకు పిలుపు.
- 1997:- స్వామి రామానంద తీర్థ గ్రామీణ సంస్థ అధ్యక్షపదవికి రాజీనామా.
- 1999:- ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం వారి ఎన్.టి.ఆర్. తెలుగు ఆత్మ గౌరవ పురస్కార స్వీకరణ.
- 2000:- తీవ్ర అస్వస్థత - నిమ్నలో వైద్యం.
- 2002 మార్చి 24:- గుంటూరు వావిలాల సంస్థలో ఆర్.ఎస్.శాస్త్రి గారి “My country, my people” (ఆంగ్లంలో వావిలాల జీవితచరిత్ర) గ్రంథాన్ని భారత మాజీ ప్రధాని పి.వి.నరసింహారావు గారు ఆవిష్కరించడం. నవంబర్: గాడిచర్ల ఫౌండేషన్ అవార్డు
- 2003 మార్చి 19:- తీవ్ర అస్వస్థత - మరల నిమ్నలో చేరిక.
- 2003 ఏప్రిల్ 29:- నిర్వాణం.

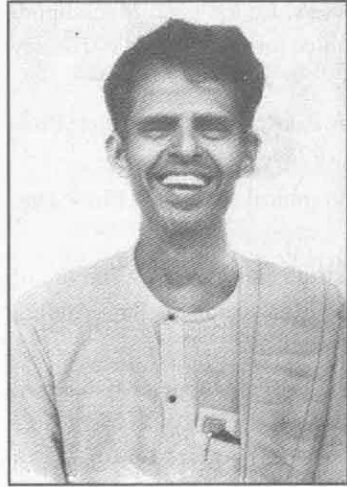
V. ఉపకరించిన గ్రంథాలు

1. ఆంధ్ర రాజ్యలక్ష్మి - శ్రీమతి భమిడిపాటి వెంకటరమణమ్మ, విశాఖపట్నం - 1952.
2. తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వం - మూడవ సంపుటం - "తెలుగు సంస్కృతి" - తెలుగు భాషా సమితి - మద్రాసు - 1959.
3. గుంటూరు మండల సర్వస్వం సంపాదకులు శ్రీ దరువూరి వీరయ్య - యువ కర్షక ప్రచురణలు - గుంటూరు - 1959.
4. హర్షద్వసులు: పి.వి. రత్నం ప్రచురణ: ప్రసాద్ అండ్ రాంబాబు, ఏలూరు - 1960.
5. ఆధునిక తెలుగు రచయిత - సంగ్రహ పరిచయం - దక్షిణ భాషా పుస్తక సంస్థ మద్రాసు - 1962.
6. శ్రీ వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య పక్షిపూర్తి అభినందన సంచిక - ప్రచురణ: పక్షిపూర్తి ఉత్సవ సంఘం - హైదరాబాద్ - 1967.
7. ఆదర్శ ప్రజాసేవకుడు - శ్రీ వావిలాల 75వ జన్మదినోత్సవ అభినందన సంచిక - ప్రచురణ: సుగాలీల సంఘం - సత్తెనపల్లి - 1980.
8. ఎనిమిది పదుల వావిలాల - శ్రీ వావిలాల 80వ జన్మదినోత్సవ అభినందన సంచిక. ప్రచురణ: అభినందన సంఘం, గుంటూరు - 1985.
9. వావిలాల వేయి పున్నముల హేల - అభినందన సంచిక ప్రచురణ : అభినందన సంఘం విజయనగరం - 1989.
10. శ్రీ వావిలాల 85వ జన్మదిన అభినందన సంచిక. ప్రచురణ : అభినందన సంఘం కాకినాడ - 1990.
11. మధ్యనిషేధంపై వావిలాల, సంకలనం: మూర్తిరాజుగారు. గాంధీ పర్వతప్రచురణలు విజయవాడ - 1993.
12. మా ఊరికి సారావద్దు, డా॥ వి.బ్రహ్మరెడ్డి - 1993.
13. పద్మభూషణ్ శ్రీ వావిలాల అభినందన సంచిక. ప్రచురణ: అభినందన సంఘం పలివెల. తూర్పుగోదావరి జిల్లా - 1994.

14. వావిలాల సంస్థ భవన ప్రారంభోత్సవ సంచిక ప్రచురణ: వావిలాల సంస్థ గుంటూరు - 1994.
15. వావిలాల నవతి ప్రవేశోత్సవ ప్రత్యేకసంచిక, ప్రచురణ: ఆంధ్రకేసరి యువజనసమితి రాజమహేంద్ర - 1995.
16. శ్రీ వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య జీవిత విశేషాలు, మాదల వీరభద్రరావు, ప్రచురణ: తెలుగు అకాడమి హైదరాబాద్ - 1997.
17. శ్రీ వావిలాల జీవిత విశేషాలు - వావిలాల లీలామహేశ్వరి, గుంటూరు - ఫిబ్రవరి, 1998.
18. వావిలాల సంస్మరణ సంచిక., గ్రంథాలయ సర్వస్వం మాసపత్రిక జూన్ - 2003.
19. డిటెక్టివ్ వావిలాల స్టయిల్, 11-5-2003 ఆంధ్రప్రభ దినపత్రికలో శ్రీ కొప్పుల ప్రకాశం వ్యాసం
20. త్యాగజీవన దేశభక్తుడు - వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య - డాక్టర్ అక్కిరాజు రమాపతిరావు, ప్రచురణ: పొట్టి శ్రీరాములు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం, 2004.
21. వావిలాల రచనలు - వివిధ పత్రికలలో వ్యాసాలు, వార్తలు.
22. The Freedom struggle in A.P. volume -IV. Editor. prof. Mamidipudi Venkata Rangayya - A.P. State Committee for compilation of History of the Freedom struggle in A.P. 1974.
23. Who is who of Freedom Struggle in A.P. three volumes Editor. Prof. Sarojini Regani. Government of A.P. 1978.
24. Vavilala Gopala Krishnayya - A Biographical Study. (M.Phil - Dissertation) P. Rajya Lakshmi - Andhra University.
26. The last sentinel (A Journey through truth and service) - The life of Sri Vavilala Gopala Krishnayya, Dr. M.Madhusudhana Rao, Andhra University - Visakhapatnam, - August, 1997
26. A Great Commoner (Life and work of Vavilala GopalaKrishnayya, Dr. Pretti kumar, Potti Sreeramulu Telugu University - Hyderabad - April, 2000.
27. My Country, my people. (A brief sketch of life and work of vavilala Gopala Krishnayya), R.S. Sastry, Vavilala Samstha, Guntur - March, 2002.

1928 - గోపాల బాబుడు

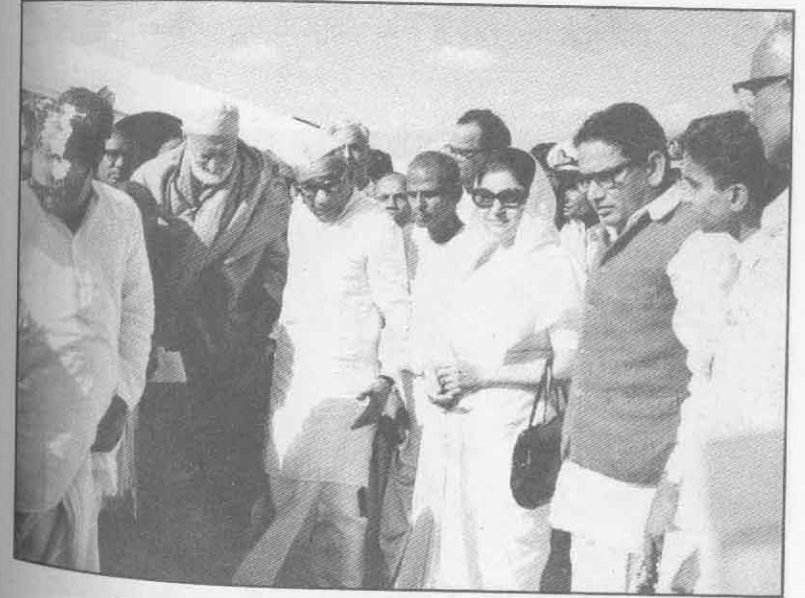
నిండు నవ్వులు వెదజల్లే
మానవత్వపు చంద్రుడు

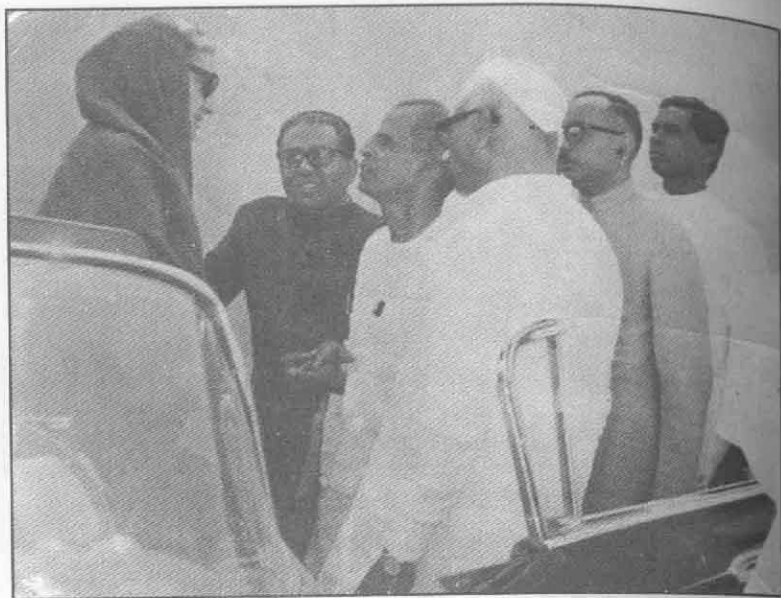
చేత సంచి...పల్లె నుంచి...

1966లో మొక్కవోని దీక్షతో ఉక్కు ఫ్యాక్టరీ ఉద్యమంలో పాల్గొనిన శ్రీ వావిలాల,
శ్రీయుతులు తెన్నేటి విశ్వనాథం, తరిమెల నాగిరెడ్డి ప్రభువులతో
శాసన సభ్యత్వానికి రాజీనామా (క్రింది వరుసలో ఎడమ నుండి 7,8,9)

హైదరాబాదులో - సరిహద్దు గాంధీ శ్రీ ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్ ఖాన్,
నాటి ముఖ్యమంత్రి శ్రీ బ్రహ్మానందరెడ్డి గార్లతో శ్రీవావిలాల

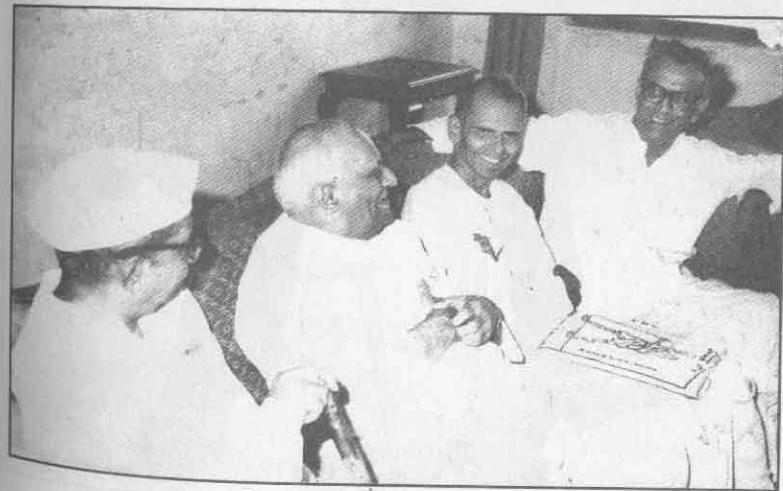
భారత ప్రధాని స్వర్ణీయ శ్రీమతి ఇందిరా గాంధీతో,
చిత్రంలో ముఖ్యమంత్రి శ్రీ కాసు బ్రహ్మానంద రెడ్డి ప్రభుత్వం

1952లో వియత్నాం పత్రినిధులతో

నూలు మిల్లు ప్రారంభం, విజయ దశమి 27.10.1982
తన పుట్టిన రోజు విజయదశమి నాడు తన గడ్డపై సహకార సభా ప్రసంగం,
ముఖ్యమంత్రి శ్రీ విజయభాస్కర రెడ్డి

రాష్ట్రపతి శ్రీ వి.వి.గిరి గారితో

1992, డిసెంబరులో చైనా శాంతి మహాసభలో

శ్రీ స్వామి రామానంద తీర్థ, ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్య గార్లతో

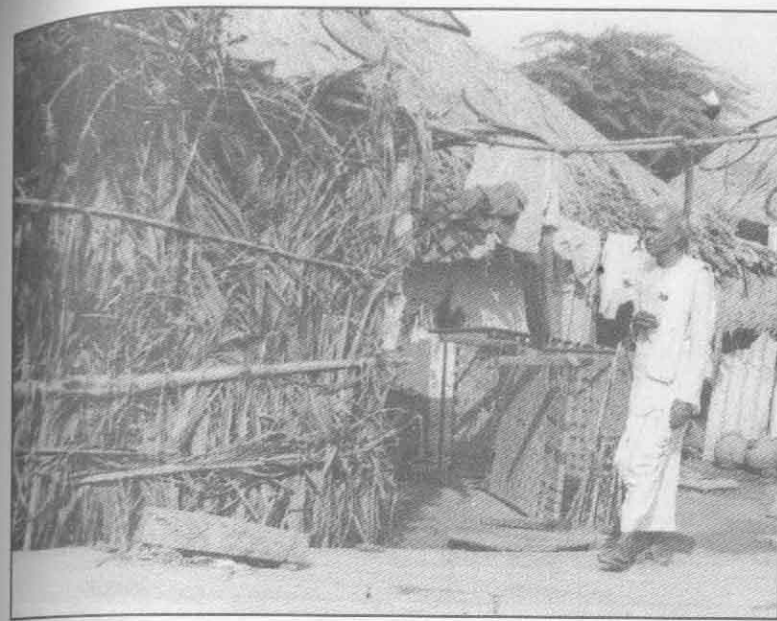
శ్రీశైలం ప్రాజెక్టు శంకుస్థాపన సమయంలో - శ్రీ జవహర్లాల్ నెహ్రూ గారు,
శ్రీ ఎన్.నంజీవరెడ్డి గారు, కమలాదేవి గారు, శ్రీ బి.వి.సుబ్బారెడ్డి గారు,
శ్రీ ఎ.సి.సుబ్బారెడ్డి గారు, శ్రీ అల్లూరి సత్యనారాయణ రాజు గారు.

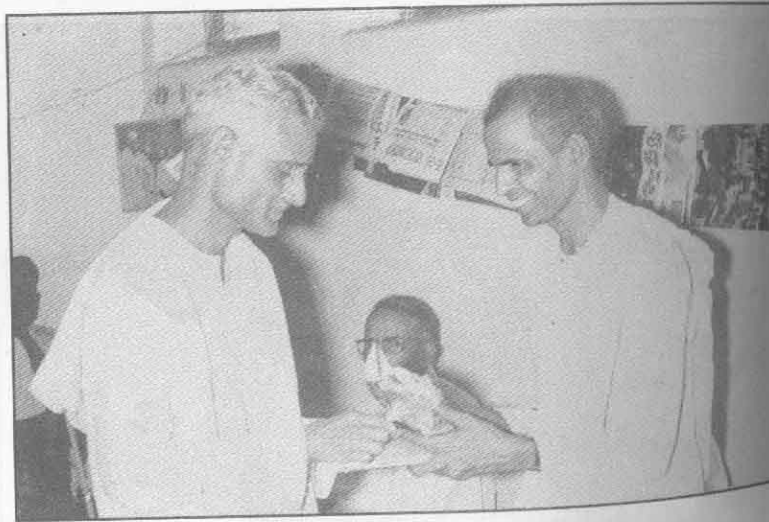
ఆచార్య రంగాతో సభాముఖంగా

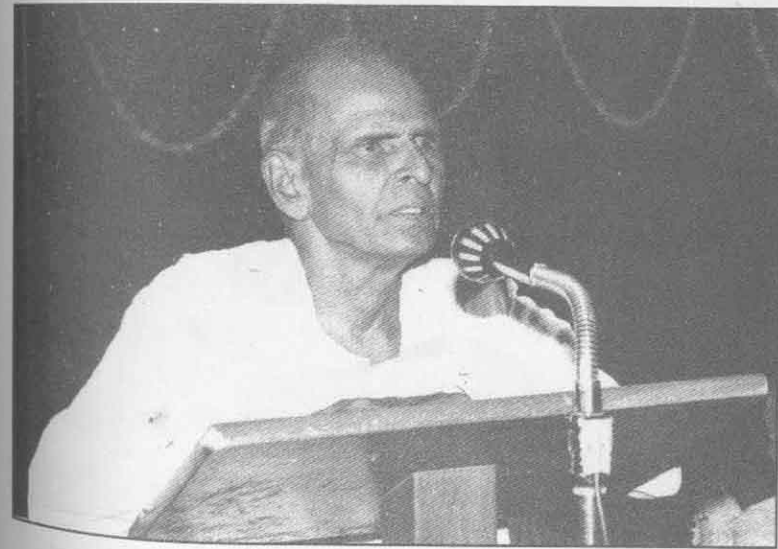
1960లో శ్రీవావిలాలతో ఆంధ్ర ప్రదేశ్ విద్యాశాఖ మంత్రి శ్రీ పి.వి.నరసింహారావు, శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథం, శ్రీ పుల్లభట్ల వెంకటరామ శర్మ (ఆంధ్ర పత్రిక విలేఖరి) గార్లు

సామాన్యుణ్ణే దైవంగా - గుడి.

1966లో తన “ఆంధ్ర ప్రదేశ్ జల విద్యుత్తు ప్రాజెక్టులు” పుస్తకం శ్రీ వావిలాలకు అంకితమిస్తున్న శ్రీ మాదల వీరభద్రరావు గారు.

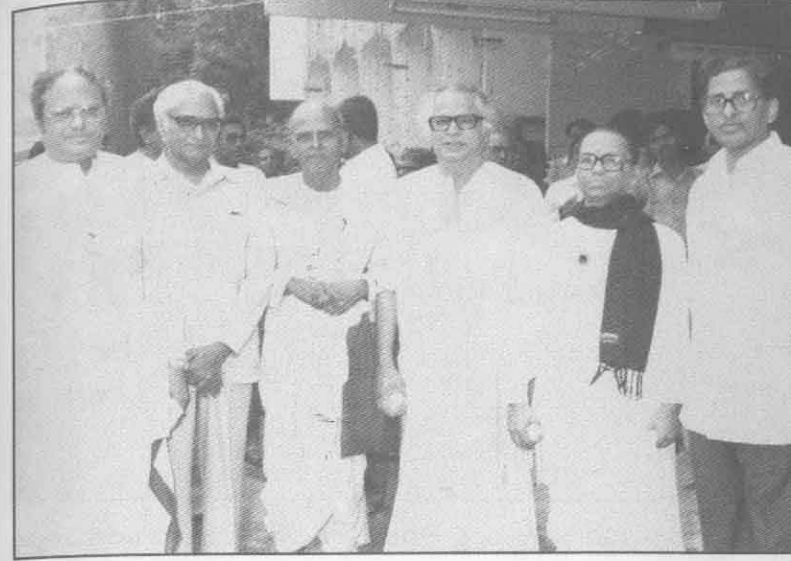
తీక్షణభావాల ఉపన్యాసకునిగా...

07.04.1992 - "పద్మభూషణ్" స్వీకరణానంతరం రాష్ట్రపతి వెంకట్రామన్‌తో శ్రీ వావిలాల

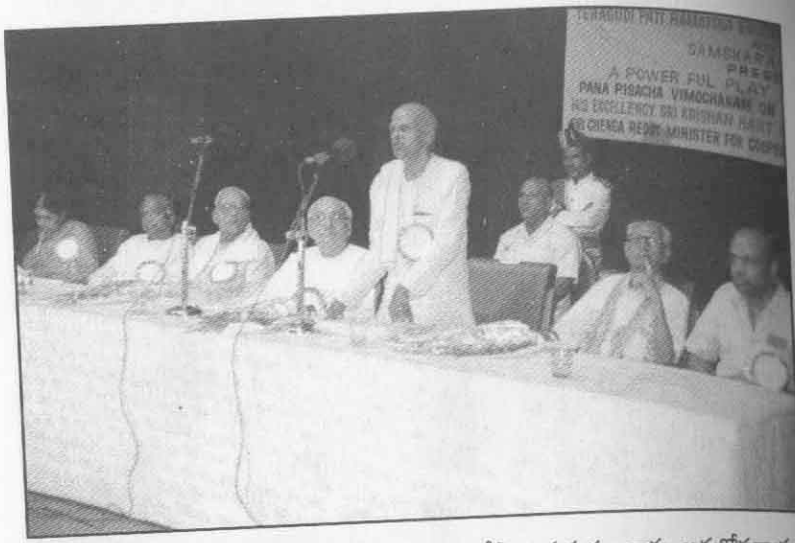
పెల్లుబిడిన ఆత్మీయత - ముఖ్యమంత్రి శ్రీ కె.విజయ భాస్కర రెడ్డి శ్రీ వావిలాలతో

అధ్యక్షులు శ్రీ వావిలాల వారితో దాశరథి, నారాయణ రెడ్డి, కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు.

గవర్నర్ కృష్ణకాంత్ ప్రేమాభిమానాలతో గుంటూరు శ్రీ వావిలాల సంస్థలో

‘పానపిశాచ విమోచనం’ పై గోష్ఠి - శ్రీ వావిలాల గోపాల కృష్ణయ్య గారు అధ్యక్షోపన్యాసం ఎడమ నుండి కుడికి 1) శ్రీమతి సత్యమ్మ భరద్వాజ 2) శ్రీ సి.దాస్, ఎం.ఎల్.ఎ. 3) శ్రీ పి.వి.మనోహర్ రావు 4) శ్రీ కృష్ణకాంత్, రాష్ట్ర గవర్నరు, 5) శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్య గారు, అధ్యక్షులు, 6) శ్రీ వెలగపూడి సుందర రామ దత్తు, 7) శ్రీ వై.భరద్వాజ

రాజమండ్రి ఆంధ్రకేసరి డిగ్రీ కళాశాలను ప్రారంభిస్తున్న ఆదర్శ ప్రజాసేవకులు, “కళాప్రపూర్ణ” డా.వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య (23.08.1994)

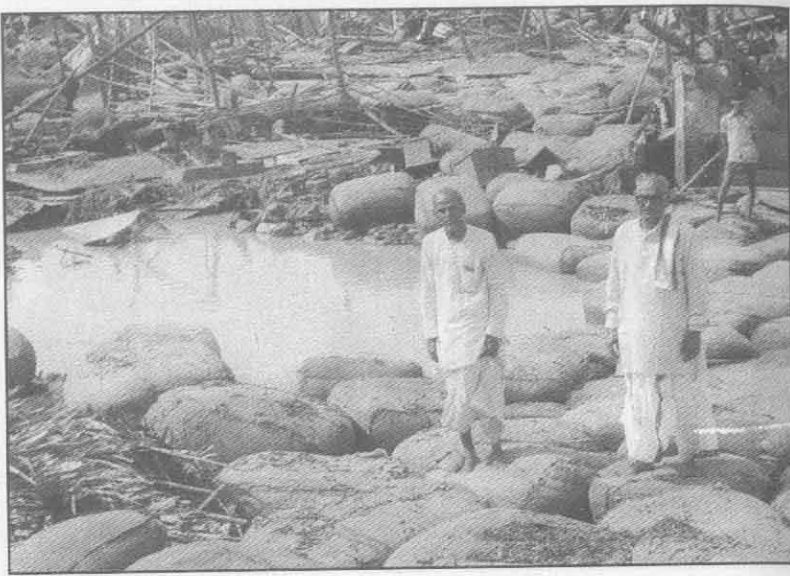

సత్తెనపల్లిలో వావిలాలవారి కుటీరం

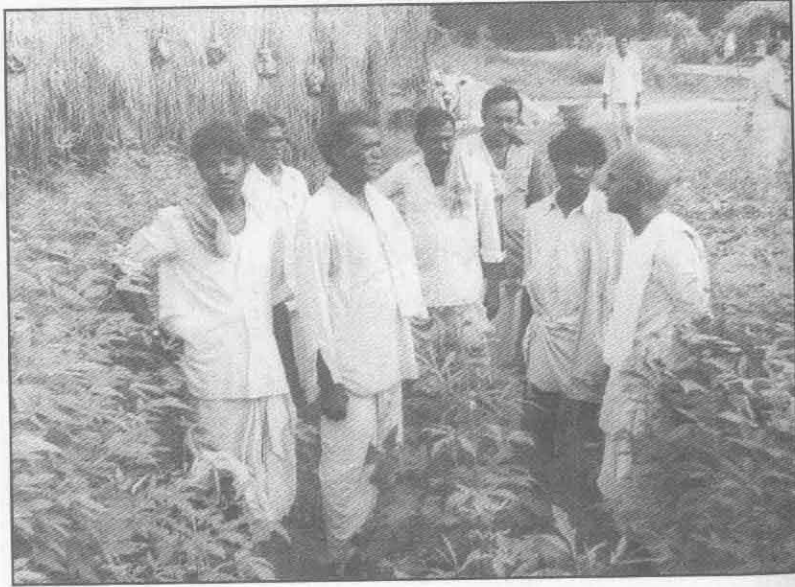

సోదర, సోదరీ కుటుంబ సభ్యులతో వావిలాల (1981)

ప్రాజెక్టు నిర్మాణ దశాదర్శనికుడు శ్రీ వావిలాల

రైతుల బాధల గాధలు శ్రద్ధతో వింటున్న శ్రీ వావిలాల.

హైదరాబాద్‌లో 1987లో శ్రీవావిలాలకు
'ఆంధ్రరత్న' బిరుదును ప్రధానం చేస్తున్న మానవతామూర్తి మదర్ థెరిసా.
చిత్రంలో ఆంధ్ర ప్రదేశ్ గవర్నర్ శ్రీమతి కుముద్బెన్ జోషీ

1987లో విశాఖపట్నంలో అల్లూరి సీతారామరాజు విగ్రహ ప్రతిష్ఠ సందర్భమున
శ్రీవావిలాలను సన్మానిస్తున్న ఎన్.టి.ఆర్.

తేది 13.05.1989న ప్రసంగిస్తున్నది - ఆంధ్రకేశరి యువజన సమితి ప్రధాన కార్యదర్శి శ్రీ సి.బి.వి.ఆర్.కె.శర్మ వేదికపై శ్రీ జి.ఎస్.బాలాజీదాస్, శ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణ శాస్త్రి, శ్రీ సి.హెచ్.ఎస్.ఆర్.వి.ఎస్.మూర్తి రాజు గారు, శ్రీ జి.రమణయ్య (అధ్యక్షులు-ఆం.కే.యు.సమితి), శ్రీ వావిలాల, శ్రీ వాడ్రేవు జగ్గరాజు, శ్రీ ఆర్.బి.పెండ్యాల (స్వాతంత్ర్య సమరవీరులు) ఉన్నారు.

18.10.1996న రాజమహేంద్ర శ్రీ వీరేశలింగం పురమందిరంలో సంఘసేవకులు శ్రీ వై.ఎస్.నరసింహారావు పశ్చిమత్సర ఉత్సవానికి ముఖ్య అతిథిగా శ్రీ వావిలాల.

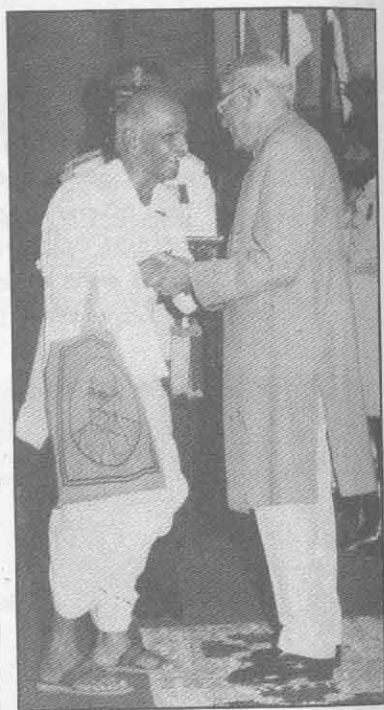
రాజమహేంద్రపురమందిరంలో జరిగిన వావిలాల నవతి ప్రవేశోత్సవంలో "మన వావిలాల" పుస్తకాన్ని ఆవిష్కరిస్తున్న కాళోజీ. ఎడమ నుండి కుడికి: "మన వావిలాల" రచయిత మేడిశెట్టి తిరుమల కుమార్, పద్మవిభూషణ్ కాళోజీ నారాయణ రావు, సర్కార్ గౌతు లచ్చన్న, మాజీ శాసన సభ్యులు పోతుల వీరభద్రరావు, పద్మవిభూషణ్ వావిలాల.

'విశాఖ'లో ప్రపంచ తెలుగు సమాఖ్య శ్రీ వావిలాలను సన్మానించిన సందర్భం. ముఖ్యమంత్రి శ్రీ చంద్రబాబు నాయుడు, హోంమంత్రి శ్రీ దేవేందర్ గౌడ్, తెలుగు గుహాసభ సంస్థ అధ్యక్షులు శ్రీ డి.వి.యస్.రాజు ప్రభుత్వం.

పుస్తకజీవి శ్రీ పి.వి.తో
వావిలాల గ్రంథాలయంలో

రాష్ట్రపతి శ్రీ వెంకట్రామన్తో
శ్రీ వావిలాల

రచనానిమగ్నులైన సత్తెకాలపు మనిషి
శ్రీ వావిలాల గోపాలకృష్ణయ్య గారు

1990లో శ్రీవావిలాల

లేత మనసు పాపతో
తేనె మనసు గల వావిలాల

2001 విజయదశమినాడు ఇంట్లో పుట్టినరోజు

గుంటూరులో అమర జవాన్లకు జోహార్లు
(ఆంధ్ర ప్రదేశ్ అవతరణ దినం 01.11.2001)

వృద్ధాప్యం పతాక స్థాయిలో ఉన్నా -
పతాకావిష్కరణ ప్రాణంగా
భావించిన శ్రీవావిలాల